

Katedra etnológie a etnomuzikológie

Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Zuzana Beňušková

PhDr. Soňa ŠVECOVÁ, CSc.

Osobnosť a dielo

Textová príloha k filmovému dokumentu Osobnosti slovenskej etnológie – Soňa Švecová.

Doplnkové učebné texty k dejinám etnológie a etnológii rodiny v študijnom odbore 3.1.3 etnológia

© Doc. PhDr. Zuzana Beňušková, CSc.

Recenzenti:

Mgr. Katarína Nádaská, PhD.

Prof. PhDr. Ján Michálek, DrSc.

KEGA 090UK-4/2011 Vybrané kapitoly z dejín etnológie na Slovensku (osobnosti, inštitúcie)

Nitra 2011

ISBN 978-80-8094-960-0

OBSAH

Soňa Švecová, rod. Gaňová	4
Napísali o Soni Švecovej	7
Výberová bibliografia	13
Príloha 1 Pozvánka	21
Príloha 2 – výber textov	22
Soňa Švecová: Lazy v 19. a 20. storočí. Vývoj roľníckych chotár- nych sídiel v oblasti Krupinskej planiny. Univerzita Karlova, Praha 1984, 148 s.	22
Soňa Švecová: Slovenská a česká rodina. Český lid 73, 1986, č. 4, s. 205.	34
Milan Leščák: Rozhovor s PhDr. Soňou Švecovou, CSc. Slovenský národopis, 41, 1993, č. 3, s. 453-459.	37
Soňa Švecová: Lazy a lazníci. In: Hont. Tradície ľudovej kultúry. Zost. Ján Botík. Osveta, Banská Bystrica 1988, s. 392-425.	43

Soňa ŠVECOVÁ, rod. Gaňová

Narodila sa 3. 3. 1929 v Dubnici nad Váhom ako jedno z dvoch detí maďarsko-slovenského miešaného manželského zväzku. Jej otec, Viliam Gaňo, bol špičkový odborník v oblasti špeciálnej pedagogiky, matka bola učiteľka. Po matkinej línii Soňa Švecová nadobudla znalosť maďarského jazyka, čo mnohonásobne zúročila v neskoršej odbornej praxi. Maturovala na Škole umeleckých remesiel v Brne a po krátkej praxi textilnej návrhárky v Ústredí ľudovej umeleckej výroby začal študovať roku 1951 národopis na UK v Bratislave. Po roku však odišla za svojim manželom do Prahy, kde pokračovala v štúdiu. Tretí ročník absolvovala na štipendijnom pobyte v Budapešti. Od ukončenia štúdia roku 1956 až do svojho penzionovania v roku 1987 pôsobila ako vedecko-pedagogická pracovníčka na Katedre etnografie a folkloristiky Karlovej Univerzity v Prahe. Normalizačné obdobie v sedemdesiatych rokoch 20. storočia zastavilo jej kvalifikačný postup. Podstatnú časť výskumnej práce realizovala na Slovensku na Zemplíne, na Záhorí, v Honte, Liptovskej Tepličke, dlhodobejšie sa zaoberala výskumom v lokalitách Čičmany, Hrušov, Jedľové Kostolany. Výskumy robila aj medzi Slovákmi v Maďarsku a na južnej Morave. Počiatky jej profesionálnej orientácie boli spojené s výtvarným umením a materiálnou kultúrou, kde sa zamerala na bývanie a ľudové stavitelstvo. Nadviazala tak na výskumné témy svojho uznávaného univerzitného učiteľa dr. Viléma Pražáka. Čoskoro však začali prevládať sociálne aspekty bývania a sídel. Kandidátsku dizertačnú prácu *Spoločenské skupiny v Čičmanoch* obhájila roku 1966. Zameriavala sa na „formy a štruktúru rodiny, príbuzenské vzťahy, postavenie ženy v rodine, formy odovzdávania majetku, kmotrovstvo, príbuzenskú terminológiu“ a sociálne skupiny. Osobitne ju zaujal výskum kopanicových sídel, sociálnych vzťahov a spôsobu života ich obyvateľov. Táto téma sa stala aj obsahom jej dvoch autorských vedeckých monografií. Na základe výskumov v obci Jedľové Kostolany v rokoch 1967-1972 pripravila monografiu *Kopanicové sídla a dedina* (1975), a výskum chotárnych sídiel v oblasti Hontu v rokoch 1971-1980 bol východiskom pre monografiu *Lazy v 19. a 20. storočí. Vývoj roľníckych chotárnych sídiel v oblasti Krupinskej planiny* (1984). V roku 1997 vyšla pod edičnou taktovkou M. Botíkovej publikácia *Tradície slovenskej rodiny*, do ktorej Soňa Švecová prispela podstatnou časťou, je autorkou siedmich kapitol.

Medzi svojimi kolegami aj študentmi je známa ako vynikajúci terénny výskumník. Aj keď sa o nej hovorí ako o stacionárnej výskumníčke, sama priznáva, že súvislo vydržala v teréne maximálne týždeň. Potom sa však opakovane vracala k svojim informátorom, s ktorými dokázala neformálne priateľsky komunikovať. Výskumu vybraných lokalít sa venovala viac rokov. Tak získavala informácie aj o menej viditeľných stránkach života ľudí a lokálnych komunit a tie dokázala vynikajúco analyzovať a kombinovať s ďalšími informačnými zdrojmi. Terénne výskumy dopĺňala štúdiom archívnych materiálov, čím dávala svojim prácam historický rozmer.

Inšpiráciou jej boli najmä práce maďarských, rakúskych a poľských etnológov a sociálnych historikov. Aj keď sa nikdy zo stredoeurópskeho priestoru nevzdialila, jej originálne prístupy k vyhľadávaniu a interpretácii výskumných problémov a teoreticko-metodologické prístupy rezonujú nielen u etnológov, ale aj sociálnych antropológov, historikov či sociálnych geografov doma i v zahraničí.

Väčšinu svojho života prežila v Prahe, jej vedeckovýskumná činnosť je však spätá so štúdiom ľudovej kultúry na Slovensku. Nikdy neprerušila pracovné aj priateľské kontakty so slovenskými kolegami, pozorne sledovala dianie v slovenskej etnológii a úzko spolupracovala s redakciou časopisu Slovenský národopis. Príležitostne prednášala na Katedre etnológie a kultúrnej antropológie FiF UK v Bratislave, participovala na projektoch výskumu sociálnych skupín a rodiny. Spolupracovala na príprave syntetických diel *Etnografického atlasu Slovenska* (1990), kde autorsky pripravila témy chotárne sídla a príbuzenská terminológia a *Encyklopédie ľudovej kultúry Slovenska* (1995), pre ktorú spracovala etnografické skupiny a heslá z oblasti príbuzenských vzťahov.

V 70. a 80. rokoch minulého storočia viedla Subkomisiu pre spoločenské vzťahy pri československej sekcii Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech a na Balkáně a v rámci nej sa zaslúžila o ďalšie prínosné semináre zamerané na chotárne sídla, morálku v tradičnom ľudovom prostredí a na etnografické a regionálne skupiny. V rokoch 1969-1972 bola členkou výboru Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV a v Národopisnej spoločnosti československej pri ČSAV bola dlhodobou členkou hlavného výboru, kde po dve desaťročia vykonávala funkciu hospodárky až do roku 1987.

Napriek tomu, že Soňa Švecová stojí v očiach jej kolegov (aj podstatne mladších) na špičke piedestálu vedeckých pracovníkov a jej odborný záber nesporne presahuje z etnológie do sociálnej a kultúrnej antropológie, nevykonávala nikdy vedúcu funkciu

na popredných etnologických pracoviskách. Za svoj prínos do vedy získala dve ocenenia od Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV - 1. cenu za najlepšie dielo roka za štúdiu „*Spoločenské a kultúrne vzťahy v sv. Honte*“¹ (1984) a 2. cenu v kategórii prednáškovej činnosti za prednášku „*Ekonomické postavenie ženy v roľníckej rodine*“ (1984). Publikácia *Tradície slovenskej rodiny*, na ktorej má S. Švecová podstatný podiel, získala v roku 1997 cenu Literárneho fondu.

V roku 2009 sa pri príležitosti jej životného jubilea konal v Bratislave seminár venovaný výskumným témam, ku ktorým Soňa Švecová prispela podstatným dielom.² Za Českú republiku sa ho zúčastnil Prof. PhDr. Jozef Kandert, CSc., ktorého v počiatkoch pracovnej kariéry výrazne ovplyvnila a po celý život ich kolegiálne spájali výskumné témy a terény na Slovensku.

Soňa Švecová je matkou dvoch detí, manželkou výtvarníka Jindřicha Šveca, ktorý ju v počiatkoch terénnej výskumnej práce sprevádzal a kresbami dokumentoval ľudové staviteľstvo. Soňa Švecová a jej práca sa stali námetmi jeho viacerých kresieb.

¹ Vyšlo v Národopisných informáciách 1983, č. 2.

² Výsledky boli publikované v Slovenskom národopise 2009 č. 3. Iniciátorom a hlavným organizátorom podujatia bol J. Podoba.

Napísali o Soni Švecovej

Alena Plessingerová 1979: „Všetchny její publikace přinášejí něco nového, objevného, sdělují bystrou kritiku, vidí dosud nepovšimnuté problémy, které řeší na základě poznatků ze stacionárních, dlouhodobých výzkumů v terénu, na základě širokého etnografického vzdělání, pronikavého postřehu a úsudku a nadání k vědecké práci. K tomu všemu bylo ovšem nutno přidat nutnou dávku píle a zmáhat nepohodlí, které práce v terénu přináší. Je to dost chvály, ale je upřímná a spravedlivá. Dá se shrnout do jedné stručné věty: Soňa Švecová se podstatnou měrou zasloužila o nové poznatky a nové metody v etnografii Slovenska.“

Plessingerová, A.: Životní jubileum Soni Švecové. Národopisné aktuality, 16, 1979, čís. 3, s. 218-219.

Ján Botík 1980: „Soňa Švecová patrí k najvýraznejším osobnostiam slovenského národopisu. Všeobecné uznanie si získala za neustále objavovanie nových tém a problémov štúdia ľudovej kultúry, ale aj za vytrvalé hľadanie nových teoretických a metodologických východísk pri ich riešení. Spomedzi slovenských národopiscov je takpovediac osamelým bežcom v uplatňovaní štacionárnych metód zhromažďovania informácií v teréne. Zásluhou takéhoto prístupu k objektu a prostrediu svojich výskumov, v hĺbkovej analýze skúmaných javov a problémov a v mikrosociálnych sondách sa jej vyrovná len málokto. A len málokto si v takej miere uvedomil potrebu skúmania malých sociálnych skupín a relatívne uzavretých lokálnych spoločenstiev, ktoré sú najvlastnejším existenčným rámcom a v mnohom ohľade aj determinujúcim činiteľom takmer všetkých zložiek i atribútov tradičnej ľudovej kultúry.“

Botík, J.: Jubileum PhDr. Sone Švecovej, CSc. (3.3. 1929) Slovenský národopis, 28, 1980, č. 1, s. 152-153.

Marta Botíková 1990: „Soňa Švecová je vo svojej práci zameraná na výskum sociálnej kultúry. Nehľadá v nej však vyabstrahované štruktúry. Sociálne chápe ako prirodzené prostredie fungovania nositeľov kultúry. Pritom javy so vzácnou dôslednosťou podrobuje historickej analýze, ktorá neponecháva žiadny priestor pre polovičaté riešenia či domýšľania, naopak, takmer s právnickou precíznosťou dokladá svoje tvrdenia objektívnymi písomnými prameňmi, ktoré zapadnuté prachom čakajú na

ňu v archívoch. O to účinnejšie potom pôsobí ďalšia rovina jej prác – konfrontácia objektívnych prameňov so subjektívnymi výpoveďami informátorov. Dokáže im vnímať načúvať, pokorná pred ich jadrnosťou rada ich použije miestami ako náhradu vlastného autorského textu, nikdy však nie samoučelne, lež aby získala potrebný odstup pre vedecké posúdenie skutočností.“

Botíková, M.: Pozdrav k jubileu Sone Švecovej. Slovenský národopis, 38, 1990, č. 1-2, s. 304-305.

Kornélia Jakubíková 1999: „Osobne mi je zvlášť sympatické, že nerobila to, čo sa „nosilo“, ale čo ju bavilo a zaujímalo. Zrejme sa aj preto viacerým funkciám a titulom (ktoré by si zaslúžila) vyhla, či ony sa jej vyhli. Jej autoritu a renomé to však nepoznačilo. Je stále nezávislá a svojská.“

Botíková, Marta - Škovierová, Zita - Jakubíková, Kornélia : Zdravice Soni Švecovej k životnému jubileu. Slovenský národopis, 47, 1999, č. 1, s. 93-94.

Zita Škovierová 1999: „Osobne si ju veľmi vážim a obdivujem pre viacero vlastností. Podľa mňa má prirodzený talent na nájdenie zaujímavého problému v teréne, v ktorom sa pohybuje. Následnosť tém, ktorým sa venovala, postupnosť sledovaných otázok svedčia o tom, že „rozumie životu“ tých, u ktorých robila výskum, má ohromnú vlastnosť empatie (občas sa prejavuje aj v jej vystúpeniach, najmä keď cituje výpovede svojich informátorov, ešte viac informátoriek), má naozaj antropologický pohľad. Ohromila ma, keď som sa v čase najorganizovanejšej vedeckej činnosti dozvedela, že nie je zapojená v nijakom štátnom pláne základného výskumu (okolnosti tohto faktu vysvetlila v rozhovore s M. Leščákom v Slovenskom národopise r. 1944). Pritom neviem o tom, že by vo svojich dlhodobých pobytoch priamo v skúmanej lokalite mala na Slovensku konkurenta. Cieľavedomá, pracovitá, nezávislá, slovom „dobrá“ – v tom prvotnom i nadsadenom význame.“

Botíková, Marta - Škovierová, Zita - Jakubíková, Kornélia : Zdravice Soni Švecovej k životnému jubileu. Slovenský národopis, 47, 1999, č. 1, s. 93-94.

Magdaléna Mrázová 2009: „Každé ráno sme vyrážali miestnou sporadickou dopravou, prípadne peši do okolitých poloprázdnych dedín, kde sme zisťovali životné osudy vysídencov zo Slovenska. Mali sme dopredu urobený určitý predvýskum, takže

sme hľadali konkrétne mená. Dr. Švecová sa v teréne správala ľudsky senzačne, s neomylnou intuíciou: “Podme, to budú Slováci, majú v záhradke nasadenú kukuricu... Sú to starí ľudia, počkajme, kým sa dajú ráno do poriadku,,,” Od nej som sa učila jej metódu výskumu – nič nerobila násilne, vtiahla ľudí do srdečného rozhovoru, ktorý majstrovsky orientovala žiaducim smerom, ale neváhala odbočiť aj úplne inde, ak zacítila niečo zaujímavé – mala výbornú intuíciu. Prižmúrila vtedy oči a plne sa sústredila. Písala si rýchlo hustým písmom poznámky, ale nikomu to nevadilo, pretože popritom živo nerušene konverzovala. Cez prestávky sme posedeli na okraji dedín, kde si vášnivo zafajčila – pamätám sa, že okrem kávy nepotrebovala vôbec jesť, čo mi vtedy dosť prekážalo. Bola neúnavná, plná temperamentu a života, vládala aj keď už my nie...”

Mrázová, Magdaléna: V Prahe s doktorkou Soňou Švecovou. Slovenský národopis, 57, 2009, č. 3., s. 280.

Juraj Podoba, 2009: „Práve v dobovom kontexte výrazná kvalita veľkej časti jej vedeckých publikácií názorne ilustruje limity, ktoré táto doba nastavila aj pre výnimočne talentovaných bádateľov, medzi ktorých Soňa Švecová nepochybne patrila. Prekážky doby a izolácia od diania vo svetovej/európskej vede prekonávala výnimočnou originalitou svojho prístupu a vytrvalosťou, s ktorou sledovala a rozpracovala tie témy a tie vedecké problémy, ktoré ju zaujímali a ktorým venovala sústredené bádateľské úsilie. Švecová išla „svojou cestou“ využívala invenciu a bádateľskú intuíciu vlastnú naozaj iba jej, a nakoniec mnohé výsledky jej vedeckej práce sú kompatibilné s tým, k čomu dospeli etnológovia či všeobecne kvalitatívni sociálni vedci pracujúci v podmienkach modernej sociálnej vedy v kontexte otvorenej spoločnosti, tešiac sa privilegiu nezávislosti a slobody vedeckého bádania. Dovolím si tvrdiť, že Švecová lepšou časťou svojich vedeckých publikácií predbehla túto dobu, ktorá ju zväzovala a obmedzovala, o dve až tri desaťročia – a to nielen národopisný mainstream, ale všeobecne spoločenskovedné bádanie druhej polovice 20. storočia orientované na výskum človeka a spoločnosti, ako sa realizovalo v období jej aktívneho vedeckého života v krajinách tzv. reálneho socializmu.“

Podoba, Juraj: Editorial. Slovenský národopis, 57, 2009, č. 3., s.271-272.

Juraj Langer, 2009: „Soňa už v detskom veku podvedome poznávala význam kultúrnych rozdielov vo vzťahu k rodinným väzbám a táto téma ju priťahovala sťa mag-

net v priebehu celého doterajšieho života.. Aj keď sa zaoberala ľudovou výrobou, stavitelstvom a bývaním, štruktúrou rodiny, etnickými a etnografickými skupinami, vždy sme z jej prác cítili, že najdôležitejšie je porozumieť inakosti človeka v uzatvorených komunitách a príčinám jeho správania. Soňa Švecová je jednou z posledných etnológov, ktorí poznávali túto inakosť v súvislostiach tradičnej kultúry horských dedín a odlúčených osád. Chápem akú radosť jej prinášali kontakty s tamojšími rodinami a poznávanie ich osudov. Súčasne bola jednou z prvých, kto využíval západoeurópsku antropologickú literatúru v dobe, kedy sa o to málokto pokúšal. Otvorila nové priestory pre etnologický výskum vo vtedajšom Českoslovenku. Získala široký európsky teoretický prehľad, ale pred možnosťami služobného postupu v zamestnaní uprednostňovala svoje bádanie v teréne. Žila v službe objektom svojho skúmania. Napokon sme to cítili nielen na vedeckej úrovni, ale tiež vo vysokom stupni tolerancie a pochopenia pre všetkých, s ktorými sa Soňa stretávala v bežnom živote.“

Langer, Jiří: Blahoželanie Sone Švecovej. Ethnologia Europae Centralis, 9, 2009, s. 124.

Josef Kandert, 2009: „Právě čas sedmdesátých a osmdesátých let minulého století považuji za základní pro prométheovskou roli Soni Švecové. Počátky tohto bádateľského a organizátorského obdobia jsou opět spojeny se stavitelstvem. Byla již členkou komise pro stavitelství, když na začátku sedmdesátých let vyvstala potřeba výzkumu rodiny na Slovensku. V duchu tradičního národopisu příslušné autority Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech a na Balkáně (dále MKKKB) hodlali přičlenit výzkum rodiny a příbuzenských vztahů obecně ke komisi obyčejové (zvykoslovné). Nekompromisní postoj Švecové ale slavil úspěch a tak podařilo se založit instituci, která v následujících letech přinesla mnoho užitečného. Zdá se, že to byla jediná komise podobného zaměření v celém socialistickém táboře a na celém poli karpatologického bádání – snad s výjimkou Polska, kde také probíhaly podobné výzkumy, ale pod jinou hlavičkou. ... Semináře „karpatské subkomise“ připravily účastníky na jiný typ výzkumu než jaký byl ten klasický národopisný. Byli to jednotlivé akce s roční anebo s dvouletou prodlevou; s odstupem je ale patrné, že vytvořily vývojový oblouk jehož důsledky se na Slovensku projevují dodnes. Slovenští etnologové/etnografové i folkloristé, plus někteří čeští a moravští, a nyní již i jejich žáci, zkoumají v daleko větší míře procesy změn slovenské společnosti, než jak je tomu

v Čechách, kde stále převažuje klasický národopisný přístup k výběru témat a jejich zpracování. Daleko snadněji se pohybují v „hraničných vodách“ etnologie, sociální antropologie a sociologie.“

Kandert, Jozef: Od ohnišť a kamen k rodině a příbuzným. Proměny výzkumu slovenské společnosti kultury ve 2. polovině 20. století. Slovenský národopis, 57, 2009, č. 3., s. 286-287.

Zdroje:

BEŇUŠKOVÁ, Zuzana - NÁDASKÁ, Katarína - RATICA Dušan: *Soňa Švecová*. Edícia filmových dokumentov Osobnosti slovenskej etnológie. Digitalizačné stredisko ÚEt SAV Bratislava 2009.

BOTÍK Ján: *Jubileum PhDr. Sone Švecovej, CSc. (3. 3. 1929)*. Slovenský národopis, roč. 28, 1980, č. 1, s. 152-153. Výberovú bibliografiu zostavila Milada Kubová.

BOTÍK, Ján: *K jubileu Sone Švecovej*. Ethologia Europea centralis, 5, 2001, s. 71-75 s bibl.,

FROLEC Václav: *Životní jubileum Soni Švecové*. Národopisné aktuality, 16, 1979, č. 3, s. 218-219.

BOTÍKOVÁ, Marta.: *Pozdrav k jubileu Sone Švecovej*. Slovenský národopis, 38, 1990, č. 1-2, s. 304-305. Výberová bibliografia za roky 1980-89.

BOTÍKOVÁ, Marta - ŠKOVIEROVÁ, Zita - JAKUBÍKOVÁ, Kornélia : *Zdravice Soni Švecovej k životnému jubileu*. Slovenský národopis, 47, 1999, č. 1, s. 93-94.

[jkt]: *Švecová Soňa*. In: Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Biografická část. Mladá Fronta, Praha 2007, s. 227-228.

KANDERT, Jozef: *Soně Švecové k 70. narozeninám*. Lidé města 1, 1999, s. 157-158.

KANDERT, Jozef: *Od ohnišť a kamen k rodině a příbuzným. Proměny výzkumu slovenské společnosti kultury ve 2. polovině 20. století*. Slovenský národopis, 57, 2009, č. 3., s. 282-288.

LANGER, Jiří: *Blahoželanie Sone Švecovej*. Ethnologia Europae Centralis, 9, 2009, s. 124.

LEŠČÁK, Milan: *Rozhovor s PhDr. Soňou Švecovou, CSc.* Slovenský národopis, 41, 1993, č. 3, s. 453-459.

PODOBA, Juraj: *Editorial*. Slovenský národopis, 57, 2009, č. 3., s.271-273.

MRÁZOVÁ, Magdaléna: *V Prahe s doktorkou Soňou Švecovou*. Slovenský národopis, 57, 2009, č. 3., s. 276-281

PLESSINGEROVÁ, Alena: *Životní jubileum Soni Švecové*. Národopisné aktuality, 16, 1979,čís. 3, s. 218-219.

PLESSINGEROVÁ, Alena: *Pozdrav a poděkování Soně Švecové u příležitosti životního jubilea*. Národopisný věstník československý, NVČ 48 (6), 1989, s. 51-53.

PLESSINGEROVÁ, Alena: *Soňa Švecová - etnografka mezi padesátkou a šedesátkou*. Národopisné aktuality, 26, 1989, č. 4, 266-268.

[ZAR] *Švecová Soňa*. In. Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska II, Bratislava, VEDA 1995, s. 245-246.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Moje cesty po dedinách*. Slovenský národopis, 54, 2006, s. 103-112.

VÝBEROVÁ BIBLIOGRAFIA

- ŠVECOVÁ, Soňa: *Letné kuchyne vo Veľkých Zalužiciach*. Slovenský národopis, 2, 1954, 386-390.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Vývoj bývania v Trnave pri Laborci*. Československá etnografie, 4, 1956, 219-237.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Príspevok k ľudovému staviteľstvu v Tótkomlósi (v Maďarsku)*. Národopisný věstník československý, 33, 1956, 322-335.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Vývoj ohnísk v oblasti pod Vihorlatom*. Československá etnografie, 5, 1957, 105-119.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Abergläubische Vorstellungen und Praktiken in Volksbauwesen in der Slowakei*. (Poverové predstavy a praktiky v ľudovom staviteľstve na Slovensku.) Československá etnografie, r. 8, 1960, s. 197-207.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Die Entwicklung der Feuerstätten in Südmähren und den anliegenden Gebieten der Westslowakei*. (Vývin ohnísk na južnej Morave a na okolitom území západného Slovenska). Ethnographica, r. 2 1960, s. 105-130.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Stavby s prístennými stĺpmi na západnom Slovensku*. Slovenský národopis, 8, 1960, s. 468-493.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Ľudové staviteľstvo v obci Kostice*. Československá etnografie, 8, 1960, 273-294.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Ľudové staviteľstvo v obci Kostice*. Československá etnografie, 9, 1961, 59-75.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Malomestské a mestské formy ľudového staviteľstva na západnom Slovensku*. In: Ľudové staviteľstvo a bývanie na Slovensku. Bratislava, SAV 1963, s. 141-176.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Rodinné a majetkové delenie v ľudovom bývaní*. Český lid, 51, 1964, 1-16.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Die Beziehung zwischen Architektur und Familienorganisation in der Slowakei*. In: Europa et Hungaria. Budapest, 1965, s. 431-442.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Klasifikácia rodinných foriem v Slovenskom materiáli*. Český lid, r. 53, 1966, s. 85-89.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Spoločníci v Čičmanoch*. Národopisný věstník československý, r. 1, 1966, s. 78-79.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Prejavy v príbuzenských vzťahoch v dvoch endogamných obciach na Slovensku*. Český lid, r. 54, 1967, s. 145-154.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Príbuzenské vzťahy v Čičmanoch a postavenie ženy v rodine*. Slovenský národopis, r. 15, 1967, s. 321-385.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Haus- und Familienformen in der Slowakei*. (Formy domu a rodiny na Slovensku) Deutsches Jahrbuch für Volkskunde, r. 13, 1967, s. 89-100.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Ľudové obydlie a rodinné formy na Slovensku*. Národopisný věstník Československý, r. 2, 1967, s. 107-125.

- ŠVECOVÁ, Soňa: *Ohništia na juhozápadnom Slovensku*. I. časť. In: Zborník SNM, r. 62, 1968, Etnografia 9, s. 119-163.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Ohništia na juhozápadnom Slovensku*. II. časť. In: Zborník SNM, r. 63, 1969, Etnografia 10, s. 109-140.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Príbuzenská skupina a patronymia na Slovensku*. Slovenský národopis, 19, 1971, s. 3-10.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Význam Malých Karpát pre formy a názvoslovie ohnísk na juhozápadnom Slovensku*. In: *Ľudová kultúra v Karpatoch*, Ethnographia Carpatica, Bratislava, SAV 1972, s. 227-235.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Národopis Slovenska vo výuke etnografie na Karlovej univerzite*. Acta Universitatis Carolinae - Philosophica et Historica, 1, 1972. Studia Ethnographica 1, s. 41-53.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Problém výberu prvkov ľudového staviteľstva pre mapovanie*. Slovenský národopis, 21, 1973, s. 634-635.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Utjecaj zakonskih mjera na odnose u zemljoradničkim porodicama u Slovačkoj*. (Vplyv zákonných opatrení na vzťahy v poľnohospodárskych rodinách na Slovensku.) Sociologija sela 40-42, Brak, porodica i srodstvo u selu. Zagreb 1973, 206-212.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Kmotrovstvo v jedľových Kostolňanoch*. Slovenský národopis, 22, 1974, s. 129-135.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Príspevok k obyčajovému právu na Slovensku*. Český lid, 61, 1974, s. 7-16.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Spoločenské aspekty kopanicového osídlenia na Slovensku*. In: *Ľudové staviteľstvo v karpatskej oblasti*, Ethnographia Carpatica, 1974, s. 125-132.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Kopanicové sídla a dedina. Národopisná štúdia o spoločenských vzťahoch medzi obyvateľmi jednej slovenskej obce*. Praha, univerzita Karlova 1975, 152 s.**
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Társadalmi kapcsolatok egy szlovákiai falu „kopanyica“ településén*. (Spoločenské vzťahy na kopanicových sídlach v jednej slovenskej obci.) Ethnographia, 86, 1975, s. 324-338.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Význam rodiny pre diferencovanie príbuzenských vzťahov*. Slovenský národopis, 23, 1975, s. 3-22.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Právomoc hlavy rodiny v roľníckej rodine na Slovensku. Príspevok k otázkam klasifikácie*. Slovenský národopis, 24, 1976, s. 446-457.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Súčasná premena v odievaní. Príspevok z výskumov v jednej hontianskej obci (Hrušov, okr. Velký Krtíš)*. Český lid, 64, 1977, s. 221-237.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Exekúcie a dražby v Honte v prvej polovici nášho storočia*. Acta Universitatis Carolinae. Studia ethnographica IV, Praha 1978, s. 101-117.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Szórvány- és tartozéktelepülések a Kárpátok-ban. Tudományos tanácskozás Čadca, 1978, október 10-12. (Satelitné usadlosti v Karpatoch. Konferencia v Čadci*. Ethnographia, 90, 1979, s. 600-601.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Názvoslovie lazového osídlenia v Honte*. Slovenský národopis, 27, 1979, s. 25-48.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Význam komasácie pre vývoj lazového osídlenia v Honte*. Slovenský národopis, 28, 1980, s. 35-39.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Chotárne sídla v Československých Karpatoch. (Úvodné slová na sympóziu o chotárnych sídlach v oblasti Karpát, ktoré sa konalo v Čadci 10.-12. 10. 1978)*. Slovenský národopis, 28, 1980, s. 4-6.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Príbuzenská terminológia na Slovensku*. Slovenský národopis, 28, 1980, s. 455-468.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Die Rodeackersiedlungen in der Slowakei und ihre Beziehung zu der Saisonwohnsitzen*. (Kopanícové sídla na Slovensku a ich vzťahy k sezónnym obydliam.) Ethnographica et Folkloristica Carpatica, Debrecen, 3 1983, s. 35-48.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Morálne pravidlá pri dražbe roľníckeho majetku v minulosti*. Slovenský národopis 31, 1983, s. 108 -111.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Spoločenské a kultúrne vzťahy v severovýchodnom Honte*. Národopisné informácie 1983, č.2, Bratislava 1983, s. 1-86.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Etnografické a regionálne skupiny v československých Karpatoch*. Národopisné informácie 1984, č. 3, Bratislava 1984, s. 4-17.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Lazy v 19. a 20. storočí. Vývoj roľníckych chotárnych sídiel v oblasti Krupinskej planiny*. Univerzita Karlova, Praha 1984. 148 s.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Ekonomické postavenie ženy v tradičnom ľudovom prostredí*. Národopisné informácie 1985, č.1, Bratislava 1985, s. 74-81.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Kooperačné skupiny v obci Čičmany*. Vlastivedný zborník Považia 15, 1985, s. 203-220.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Slovenská a česká rodina*. Český lid 73, 1986, č. 4, s. 203-205.

Etnografické skupiny na Slovensku. Súpis etnografických a regionálnych skupín na Slovensku (red.) Národopisné informácie 1988, č. 2, s. 7-103.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Poznámky k otázke, či sú dolnozemskí Slováci etnografickou skupinou*. Národopisné informácie 1988, č. 2, s. 133-139.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Lazy a lazníci*, In: Hont. Tradície ľudovej kultúry. Zostavovateľ Ján Botík. Vydala Osveta, Banská Bystrica 1988, s. 392-425.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Najmladšie lokálne skupiny na Slovensku*. In: Zpravodaj koordinované sítě vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku 14., Praha 1988, s. 23-27.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Regiony i grupy etnographiczne na Slowacji*. Prace i materialy muzeum archeologicznego i etnographicznego w Lodzi. Seria Etnographiczna 28, 1988, s. 71-75.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Dva typy tradičnej roľníckej rodiny v Československu*. Český lid 76, 1989, č. 4, s. 210-222.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Beitrag zur Konstruktion des Dachgerüstes in der Slowakei*. In: *Ideen, und Objekte Lebensformen. Gedenkschrift für Bátky Zsigmond*. Herausg. Gunda von Bela, Laszlo Lukacs, Attila Kovacs, Palade. Székesfehérvár, the 1989th 287 p. respectively. IKMK A/29. no. S. 57-64.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Funkcia spoločenského vedomia v utváraní a existencii etnografických skupín na Slovensku*. Slovenský národopis, 38, 1990, č. 1-2, s. 257-260.

- ŠVECOVÁ, Soňa: *Tri razy o tradícii*. Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 1. Studia Ethnographica VI., s. 9-18.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Etnografické skupiny na Slovensku Príspevok ku klasifikácii*. Český lid, 78, 1991, č. 2, s. 131-132.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *A szlovák a cseh parasztcsalád*. Ethnographie 102, Budapest 1991, s. 89-119.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Weilerwirtschaft in der Slowakei*. (Hospodárenie na samotách na Slovensku.) Néprajzi Értesítő, 71-73, 1989-1991, s. 123-134.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Obrázky na skle Ladislava Hřebačku*. Úvod do katalógu. Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, 1991.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Historické studium rodiny*. Český lid, 79, 1992, č. 1, s. 86-87.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Společenské hodnoty tradic*. Národopisná revue, 1992, č. 1, s. 11-12.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Etnografické skupiny a oblasti na Slovensku*. - Ethnologia Europae Centralis. Časopis pro národopis střední, východní a jihovýchodní Evropy 1. Brno 1992, s. 25-34.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Rodina a príbuzenstvo*. In: Čičmany. Eva Munková (ed.). Žilina, Osveta, Považské múzeum 1992, s. 126-130.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Soziale Integration innerhalb der slowakischen Rodeackersiedlung*. In: Műveltség és hagyomány II. Debrecén 1992, s. 683-696.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Diskusia o našej vede*. Národopisné informácie 1/1992, s. 102-105.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Groups and Regions in the Slovakia Folk Culture*. In: *obraz světa a etnografie*. Sborník referátů přednesených na XI. Konferenci SVU „Československo, Evropa a svět.“ Praha 27-29. června 1992. Ed. J. Kandert L.... , L. Tyllner. Orahá. Národopisná společnost a ÚEF AV ČR 1993. S. 13-20.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Práca a oddych u sedliakov*. Národopisný věstník československý, 10 [52], 1993, s. 5-11.
- BOTÍKOVÁ, Marta - JAKUBÍKOVÁ, Kornélia - ŠVECOVÁ, Soňa: Tradície slovenskej rodiny. Bratislava VEDA, vydavateľstvo SAV 1997. 242 s. ISBN: 80-224-0461-6.**
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Moje cesty po dedinách*. Slovenský národopis, 54, 2006, s. 103-112.
- Ostatné odborné články:**
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Profesor Jozef Markov 80-ročný. Bibliografia publikovaných prác s národopisnou tematikou*. Slovenský národopis, 18, 1970, s. 640-641.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Súťaž o najlepšiu študentskú vedeckú odbornú prácu*. Český lid, 62, 1975, s. 47.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Konferencia Maďarskej národopisnej spoločnosti v Szolnoku*. Český lid, 62, 1975, s. 235.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Súpis prác Jozefa Markova s národopisnou tematikou*. Slovenský národopis, 25, 1977, s. 514-515.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Za profesorom Jozefom Markovom (1890-1976)*. Slovenský národopis, 25, 1977, s. 514.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Sympózium o chotárných sídlach v oblasti Karpát*. (10.-12. 10. 1978 v Čadci). Slovenský národopis, 27, 1979, s. 609-610.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Sympózium o chotárných sídlach v Karpatoch*. (Čadca, 10.-12.10. 1978). Správy Kysuckého múzea. 3, 1979, s. 141-144.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Szórvány- és tartozéktelepülések a Kárpátok-ban. Tudományos tanácskozás Čadčan, 1978, október 10-12*. (Satelitné usadlosti v Karpatoch. Konferencia v Čadci.) Ethnographia, 90, 1979, s.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Sympózium o chotárných sídlach, tj. Osadach poľožínych poza centrum wsi. Czadca, 10-12 X. 1978*. Ethnografia Polska 23, 1979, s. 380-342.

ŠVECOVÁ, Soňa: *PhDr. Alena Plessingerová, CSc. jubiluje*. (Nar. 17.1. 1928 v Prahe.) Slovenský národopis, 37, 1989, č. 1-2, s. 212-214.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Blahoprajeme PhDr. Helene Johnovej, CSc. (nar. r. 1926 v Mělníku)*. Slovenský národopis, 38, 1990, č. 1, s. 474-476.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Okrúhle výročí PhDr. Mirjam Moravcovej, DrSc.* Český lid, 78, 1991, č. 2, s. 137-138.

ŠVECOVÁ, Soňa: *PhDr. Josef Kandert, CSc. päťdesiatročným*. Slovenský národopis, 41, 1993, č. 1, s. 84-85.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Doc. Josef Kandert, CSc. šesťdesiatnikom*. Slovenský národopis 51, 2003, č. 2, s. 256-257.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Jubileum Viléma Pražáka*. Ethnologia Europae Centralis 9, Brno 2009, s. 136-137.

Recenzie:

ŠVECOVÁ, Soňa: *Ethnographia 65. Budapest 1954*, Slovenský národopis, 3, 1955, s. 137-141.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Néprajzi értesítő 1954*. Česká etnografie 3, 1955, s. 421-424.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Ethnographia 66. Budapest 1955*, Slovenský národopis, 4, 1955, s. 233-236.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Béla Gunda: Néprajzi gyűjtőuton*. Česká etnografie 5, 1957, s. 427.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Imre Katona: A kubikusok élete*. Česká etnografie 7, 1959, s. 108.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Fél, E. – Csilléry, K. – Hofer, T.: Das Ungarische Bauerkunst*. Česká etnografie 7, 1959, s. 425-426.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Jozef Vydra: Slovenská ľudová architektúra*. Slovenský národopis, 8, 1960, s. 521-523.

- ŠVECOVÁ, Soňa: *Slovenský národopis 1958, 1959*. Český lid, 47, 1960, s. 281-283.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Műveltség és hagyomány I-II*. Český lid, 49, 1962, s. 39-41.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Fél, E. – Hofer, T.: Az Átanyi gazdálkodás ágal*. Český lid, 50, 1963, s. 250-251.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Műveltség és hagyomány III*. Český lid, 50, 1963, s. 44-45.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Slovenský národopis 1960-1961*. Český lid, 50, 1963, s. 310-311.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Tamás Hofmann: A gabonaneműek nyomtatása*. Český lid, 51, 1964, s. 236-237.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Jenő Barabás: Kartografial módser a néprajzaban*. Český lid, 51, 1964, s. 172-173.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Alena Plessingerová: Vývoj topeniště, jeho využívání a význam ve slovenských obcích pod Javorníky*. Časopis Národního muzea 133, 1964, řada A – Historie, s. 239-240.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Műveltség és hagyomány IV.-V*. Český lid, 52, 1965, s. 99-100.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Karl Baumgarten: Das Bauernhaus in Meckleburg*. Český lid, 53, 1966, s. 104.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Jozef Markov: Štúdie a materiály k dejinám Čičmian*. Český lid, 53, 1966, s. 61-62.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Béla Gunda: Ethnographia Carpathica*. Český lid, 54, 1967, s. 59.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Hornácko*. Ethnographia 79, 1968, Budapest, 300-301.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Herman Kolesch: Das Altoberschwäbische Bauernhaus*. Slovenský národopis, 17, 1969, s. 463-464.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Mutatvány a Magyar néprajzi atlasz anyagából*. Slovenský národopis, 18, 1970, s. 389-390.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Václav Ryneš: Atributy světců*. Slovenský národopis, 18, 1970, s. 161.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Fél, E. – Hofer, T.: Proper Peasants*. Slovenský národopis, 19, 1971, s. 511-513.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Miklós Mojzer: Torony, Kupola, Kollonád*. Slovenský národopis, 20, 1972, s. 314.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Dokumentatio Ethnographica*. Slovenský národopis, 20, 1972, s. 536.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Václav Ryneš: Atributy v umění II*. Slovenský národopis, 20, 1972, s. 664-665.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Klára Csilléry: A magyar nép bútorai*. Slovenský národopis, 20, 1972, s. 671-672.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *L. Kósza – A Szemerkényi: Apáról feúra*. Slovenský národopis, 22, 1974, s. 335.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Joachim Hähnel: Umgebände*. Český lid, 62, 1975, s. 58.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Marta Biernacka: Kształtowanie się nowe społeczności wiejskiej w*

Bieszczadach. Slovenský národopis, 24, 1976, s. 143-144.

ŠVECOVÁ, Soňa: Anna Zadrozyńska: Zawarcie Małżeństwa. Slovenský národopis, 24, 1976, s. 324-325.

ŠVECOVÁ, Soňa: *L. Kósza – A. Filep: A magyar nép táji-történeti tagolódása.* Slovenský národopis, 24, 1976, s. 645-646.

ŠVECOVÁ, Soňa: *János Bárh: A Kalocsal szállákos településnéprajza.* Slovenský národopis, 24, 1976, s. 499-500.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Vladimír Šaur: Etymologie slovanských příbuzenských termínů.* Slovenský národopis, 24, 1976, s. 499.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Václav Frolec: Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku.* Ethnographia 87, 1976, Budapest, s. 318-319.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Etnografie současné vesnice.* Acta Universitatis Carolinae. Studia Ethnographica III. 1976, s. 133-135.

ŠVECOVÁ, Soňa: István Balogh: Tugurium-szállás-tanya. Slovenský národopis, 26, 1978, s. 391-393.

ŠVECOVÁ, Soňa: János Manga: Z minulosti Veňarcu. Ethnographia 90, 1979, Budapest, s. 289.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Horváth, P.: Vývoj kopaníc a kopaničiarskeho osídlenia v oblasti Myjavskej pahorkatiny.* Slovenský národopis 28, 1980, s. 648-649.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Olivová, V.: Lidé a hry.* Slovenský národopis, 29, 1981, s. 141.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Takács, L.: Irtásgazdálkodásunk emlékei.* Slovenský národopis 29, 1981, s. 160-161. *A magyar tanyarendser múltja.* Slovenský národopis 29, 1981, s. 161-162.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Národopis Slovákov v Maďarsku.* Ethnographia 92, 1981, Budapest, s. 165-166.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Krupa A.: A magyarországi Szlovákok folklorkutatásának eredményei.* Ethnographia 92, 1981, Budapest, s. 169-170.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Tárkány-Sücs, E.: Magyar jogi népszokások.* Slovenský národopis, 30, 1982, s. 148-149.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Tálas, I.: Néprajzi tanulmányok.* Slovenský národopis, 30, 1982, s. 523-524.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Nosáľová, V.: Slovenský ľudový odev.* Múzeum 29, 1984, s.85.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Maďarské národopisné publikácie z roku 1984.* Národopisné aktuality, 22, 1985, s. 185-189.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Frolec, V.- Vařeka, J.: Lidová architektura.* Ethnographia 96, 1985, Budapest, s. 452-453.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Maďarské národopisné publikácie z roku 1985.* Národopisné aktuality, 23, 1986, s. 194-198.

ŠVECOVÁ, Soňa: Balassa, I.: *A parasztház évszázadai.* Slovenský národopis, 35, 1987, s. 238-239.

- ŠVECOVÁ, Soňa: *Maďarské národopisné publikácie z roku 1986*. Národopisné aktuality, 24, 1987, s. 271-272.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Český a slovenský lid ve fotografiích národopisců*. Strážnice 3.5.-7.6.1987. Národopisné aktuality, 24, 1987, č. 4, s. 294-295.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Maďarské súhrnné národopisné publikácie z roku 1987*. Národopisné aktuality, 25, 1988, s. 186-187.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Mirjam Moravcová. Národní oděv roku 1848*. Ethnographia 99, 1988, Budapest, s. 459-461.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Barabás, J. - Gilyén, N.: Magyar népi építészet*. Slovenský národopis, 37, 1989, s. 264-265.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Takács, L.: Határjелеk, határjárás a feudális kor végén Magyarországon*. Slovenský národopis, 37, 1989, s. 268-270.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Slovenský národopis, Český lid (v 80. rokoch)* Ethnographica 100, 1989, č. 1-4, s. 437-442.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Človek vo vinici*. Český lid, 78, 1991, s. 235.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Palócok I. Palócok II.* Slovenský národopis, 39, 1991, s. 456.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Familienkultur und Arbeitsorganisation in ländlichen Gesselschaften*. Acta Universitatis Carolinae, Ethnographica VII, 1991, s. 135-136.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Luděk Štěpán – Josef Vařeka: Klíč od domova*. Österreichische zeitschrift für Volkskunde, XLVI/95, 1992, s. 252-255.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Studie z obecné etnografie I.* Slovenský národopis, 40, 1992, s. 111.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Antal Filep – Melinda Égető: Történetinéprajzi források a XVIII-XIX. századból*. Slovenský národopis, 40, 1992, s. 236-237.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Life History as Cultural Construction – Performance*. Český lid, 79, 1992, s. 486-489.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *J. Langer a kol. Cesty po minulosti Oravy*. Slovenský národopis, 42, 1994, s. 506-508.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Ballasa, M. István: A parasztház története a Felföldön*. Ethnologia Europea Centralis 3, 1996, Brno, s. 95-96.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Attila Paládi-Kovács: Ethnic Traditions, Classes and Communities in Hungary*. Český lid, 84, 1997, 259-260.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Prínos Langerovej publikácie*. Etnologické rozpravy 2/1999, s. 117-118.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Slavkovský Peter: Agrárna kultúra: premeny v čase*. Český lid, 90, 2003, 205-206.
- ŠVECOVÁ, Soňa – UHEREK, Zdeněk: *Josef Kandert: Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šestdesátých až osemdesátých letech 20. století*. Český lid, 92, 2005, č. 2, s. 213-214.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Josef Kandert: Každodenní život vėsničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Ethnologia Europae Centralis, 7, Brno 2005, s. 146-147.

ŠVECOVÁ, Soňa: *J. Vařeka - V. Frolec: Lidová architektura. Encyklopedie, druhé přepracované vydání připravil Josef Vařeka*. Slovenský národopis 55, 2007, č. 4, s. 507.

ŠVECOVÁ, Soňa – BENŽA, Mojmir: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Sv. 1., 2., 3., Český lid, 95, 2008, č. 1, s. 93-102.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Langer, Jiří- Kuča, Karel: Dřevěné kostely a zvonice v Evropě*. Slovenský národopis 57, 2009, č. 4, s. 509- 510.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Langer, Jiří: Lidové stavby v Evropě*. Slovenský národopis 59, 2011, č. 1, s. 114-115.

O PhDr. Soni Švecovej, CSc.

Václav Frolec: *Životní jubileum Soni Švecové*. Národopisné aktuality, 16, 1979, č. 3, s. 218-219.

Plessingerová, Alena: *Životní jubileum Soni Švecové*. Národopisné aktuality, 16, 1979, č. 3, s. 218-219.

Výběrová bibliografie prací Soni Švecové, které vyšly po otištění bibliografie ve Slovenském národopise (roč. 28. 1980, s. 154)....

Ján Botík: *Jubileum PhDr. Sone Švecovej, CSc. (3. 3. 1929)*. Slovenský národopis, roč. 28, 1980, č. 1, s. 152-153. Výberovú bibliografiu zostavila Milada Kubová.

Frolec, V. - Vařeka, J.: *Lidová architektura*. Encyklopedie, Praha 1983, s. 229.

Plessingerová, Alena: *Pozdrav a poděkování Soně Švecové u příležitosti životního jubilea*. Národopisný věstník československý, NVČ 48 (6), 1989, s. 51-53.

Plessingerová, Alena: *Soňa Švecová - etnografka mezi padesátkou a šedesátkou*. Národopisné aktuality, 26, 1989, č. 4, 266-268.

Botíková, M.: *Pozdrav k jubileu Sone Švecovej*. Slovenský národopis, 38, 1990, č. 1-2, s. 304-305. Výberová bibliografia za roky 1980-89.

Kdo je kdo 91/92. Česká republika. Praha 1991, s. 989.

Kdo je kdo 94/95. Praha 1994, s. 580.

Apáthyová-Rusnáková, Zora. *Švecová Soňa*. In: Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska II, Bratislava, VEDA 1995, s. 245-246.

Kdo je kdo v ČR na přelomu 20. století. Praha 1998, s. 606.

Botíková, Marta - Škovierová, Zita - Jakubíková, Kornélia : *Zdravice Soni Švecovej k životnému jubileu*. Slovenský národopis, 47, 1999, č. 1, s. 93-94.

Kandert, Jozef: *Soně Švecové k 70. narozeninám*. Lidé města 1, 1999, s. 157-158.

Botík, Ján: *K jubileu Sone Švecovej*. Ethologia Europea centralis, 5, 2001, s. 71-75 s bibl.,

Kdo je kdo. Osobnosti české současnosti. Praha 2002, s. 670.

Kandert, Jozef: *Švecová Soňa*. In: Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Biografická část. Mladá Fronta, Praha 2007, s. 227-228.

Langer, Jiří: *Blahoželanie Sone Švecovej*. Ethnologia europae centralis, 9, 2009, s. 116.

Podoba, Juraj: *Editorial*. Slovenský národopis, 57, 2009, č. 3., s.271-273.

Podoba, Juraj: *Červení a modří: Sociokultúrna zmenacez perspektívu dvojpólového zápasu „dobyvatel'ov“ a obľahnutých“*. Slovenský národopis, 57, 2009, č. 3., s. 289-299.

Mrázová, Magdaléna: *V Prahe s doktorkou Soňou Švecovou*. Slovenský národopis, 57, 2009, č. 3., s. 276-281

Kandert, Jozef: *Od ohnišť a kamen k rodině a příbuzným. Proměny výzkumu slovenské společnosti kultury ve 2. polovině 20. století*. Slovenský národopis, 57, 2009, č.

3., s. 282-288.

PhDr. Soňa Švecová, CSc. o sebe

LEŠČÁK, Milan: *Rozhovor s PhDr. Soňou Švecovou, CSc.* Slovenský národopis, 41, 1993, č. 3, s. 453-459.

BEŇUŠKOVÁ, Zuzana - NÁDASKÁ, Katarína - RATICA Dušan: *Soňa Švecová*. Edícia filmových dokumentov Osobnosti slovenskej etnológie. Digitalizačné stredisko ÚEt SAV Bratislava 2009.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Moje cesty po dedinách*. Slovenský národopis, 54, 2006, s. 103-112.

PRÍLOHA 1

POZVÁNKA

Ústav Etnológie SAV v spolupráci s Bratislavskou medzinárodnou školou liberálnych štúdií si vás dovoľuje pozvať na konferenciu

Sociokultúrna zmena a etnografický výskum K životnému jubileu Sone Švecovej

Konferencia sa uskutoční dňa **15. mája 2009** v miestnosti Christiana A. Johnsona Bratislavskej medzinárodnej školy liberálnych štúdií na Grösslingovej ulici č.53 v Bratislave

Program:

09.00 hod. Otvorenie konferencie

Josef Kandert: Od ohníšť a kamen k rodině a příbuzným. Proměny výzkumu slovenské společnosti a kultury ve druhé polovině 20. století.

Magdaléna Mrázová: V Prahe s pani doktorkou Švecovou.
Diskusia

10.30 hod. Prestávka

10.50 hod.

Zuzana Beňušková: Premeny metód, techník a záznamov výskumu na pozadí dejín slovenskej etnológie.

Ľuba Herzánová: Vzťahy medzi generáciami v Bratislave a vo Viedni na začiatku 21. storočia.
Diskusia

12.00 hod. Obedová prestávka

13.30 hod.

Juraj Podoba: Červení a modří: sociokultúrna zmena cez perspektívu dvojpolového zápasu „dobyvateľov“ a „obľahnutých“.

Mikuláš Huba: Transformácia laznického osídlenia a krajiny na príklade Poľany a Podpoľania.
Diskusia

14.40 hod. Prestávka

15.00 hod. **Round Table Discussion:**

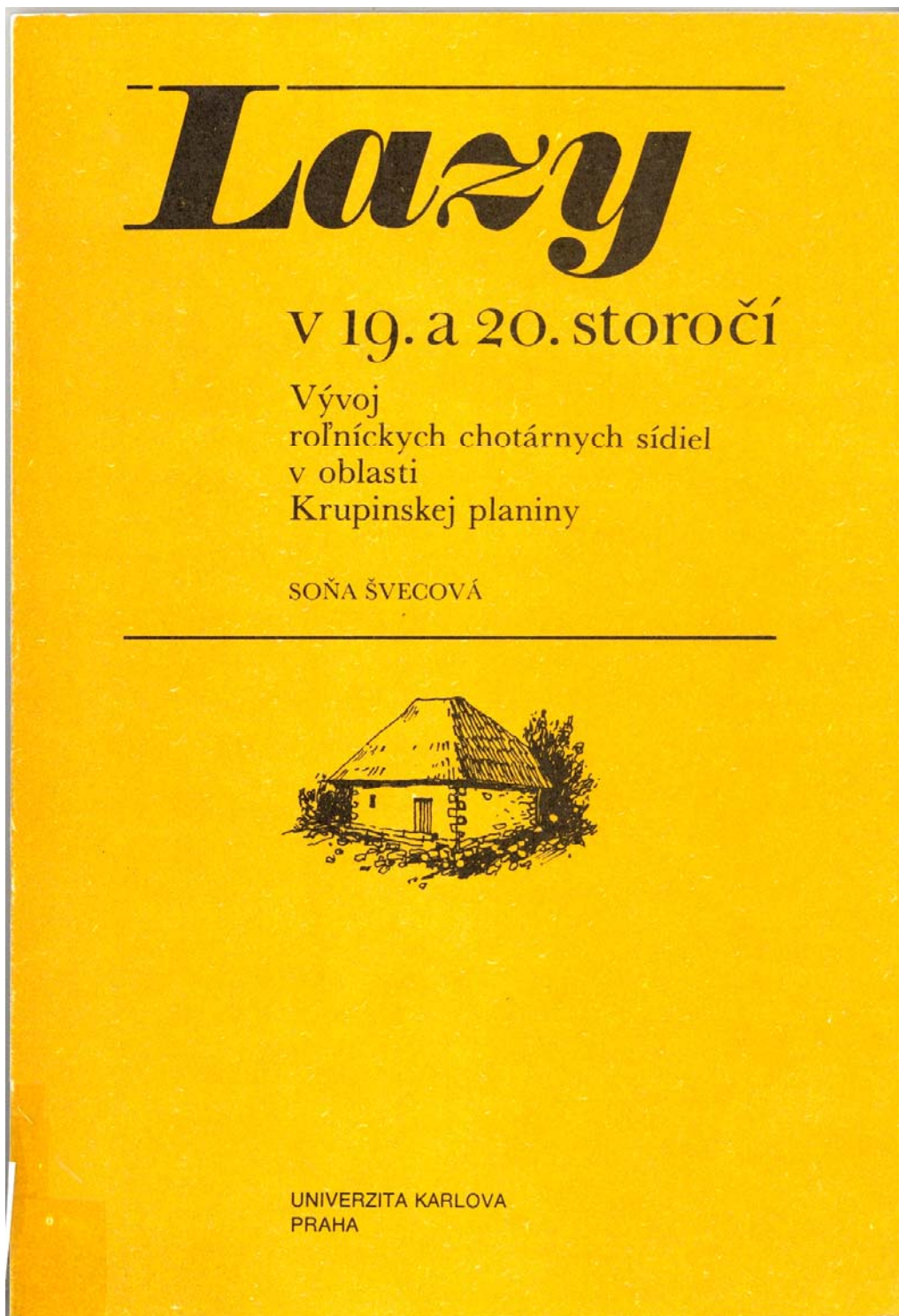
Soňa Švecová a jej prínos do etnografického výskumu a spoločenskovedného myslenia druhej polovice 20. storočia.

Moderujú: **Marta Botíková** a **Gabriela Kiliánová**.

Konferencia je spoločným podujatím projektov VEGA 2/0106/08 Sociokultúrna zmena a adaptácia: transformačné procesy v súčasnej slovenskej spoločnosti, 2/0041/08 Etnológia na Slovensku v 20. storočí. Dejiny vedeckého myslenia, 1/0166/08 Dejiny etnológie na Slovensku v 20. storočí. Inštitúcie, osobnosti, projekty, výsledky.

PRÍLOHA 2 – Výber textov

Švecová, Soňa: Lazy v 19. a 20. storočí. Vývoj roľníckych chotárných sídiel v oblasti Krupinskej planiny. Univerzita Karlova, Praha 1984, 148 s.

OBSAH

Úvod	7
Komasácia	9
Vývoj lazov po komasácii	41
A. Zakladanie nových lazov	42
B. Od sezónnych sídiel k trvalým.	53
Autochtónny vývoj	53
Allochtonný vývoj	84
Dokončenie osídľovacieho procesu	95
A. Parcelácia veľkostatkov	97
B. Horniaci a krekáči	104
C. Socialistická kolektivizácia poľnohospodárstva	113
Záver	117
Dodatky	121

B. HORNIACI A KREKÁČI

Horniaci, obývajúci hontianske lazy sa odlišovali od miestneho obyvateľstva najmä svojím pôvodom. Nepatrili k starousadlíkom, ale privandrovali do Hontu od severu. Z hľadiska hontianskych lazových obcí hraničiacich s horniackymi, úzmené vymedzenie horniakov nebolo sporné. Bola to oblasť, presahujúca severnú hranicu lazových obcí bývalej hontianskej župy. V Honte patrili medzi tieto pomedzné obce Čekovce a Senohrad, pričom Bzovská Lehôtka a Pliešovce boli už horniacke. Za horniakov sa teda pokladali rodáci z dedín na sever od lazových obcí Hontu. Z hľadiska južných lazových obcí sa pôvod horniakov takto presne nevymedzoval, keďže nešlo o obyvateľov susedného regiónu.

Ak odhliadneme od cudzieho pôvodu horniakov, predstavujú veľmi rôznorodé obyvateľstvo. Rátajú sa medzi nich prisťahovalci od Cinobane až po Dobrú Nivu (veľkú skupinu tvoria rodáci z oblasti detvianskych lazov), sú medzi nimi katolíci takisto ako evanjelici (katolíci boli od Detvy, evanjelici zo slatinských lazov a z Pliešoviec) a mohli byť boháči i chudáci. Už tieto odlišnosti naznačujú, že sa nedá očakávať ich jednotnosť ani v iných sférach. Rozdiely medzi nimi však neboli prekážkou, aby sa v cudzom prostredí nezjednotili spoločensky a v kultúrnej oblasti nezdôraznili črty, ktoré ich nerozdeľujú, ale spájajú.

Z miestnych pamätí ešte nevymizlo, ako prišli horniaci do chotára s celým svojim majetkom na voze, ako im sezónne chyžky postačili na trvalé bývanie i s rodinami, ako ochotne vypomáhali pri poľných prácach starousadlíkom, bez vyhliadky na to, že ich deti sa budú niekedy sobášiť s deťmi miestnych rodákov. A predsa, nielen starousadlíci sa oddeľovali od týchto prisťahovalcov, nazývajúc ich *horňanmi*, *horniakmi*, *vrchovcami*, *vrchármi*, prípadne podľa sídiel *lazancami*, *lazníkmi* ale aj horniaci zdôraznili svoje odlišnosti, keď starousadlíkov označovali ako *dedincov*, niekde ako *krekáčov*. Neboli to vždy odlišnosti s hierarchickým významom.

Otázky vzťahu horniakov a starousadlíkov budeme sledovať iba v lazových obciach. Horniaci prichádzali aj do iných hontianskych oblastí, kde sa naskytla príležitosť kúpiť pôdu, napríklad na parcelované veľkostatky v Selanoch, Báčovciach, Ďurkovciach

a inde. Toto horniacke osídlenie sa nedotýka našej témy, preto sa i naďalej pridržíme otázok, ktoré súvisia s lazovými obcami, s ich problematikou, ktorú horniacka kolonizácia výrazne obohatila.

Povedomie starousadlíctva oproti prisťahovalcom zahrnuje v hontianskych lazových obciach dlhú reťaz generácií. Na príklade Čekoviec sme videli, že Rusnákovcov dodnes pokladajú za horniakov, hoci ich predkov dokladá v obci už tereziánsky urbár. Aj o iných rodinách, ktoré osídlili čekovské lazy ešte v polovici minulého storočia, sa traduje, že nepatria k starousadlíkom. Keďže pôvod horniakov v ostatných lazových obciach je napospol mladší, väčšinou sa ich príchod datuje od konca minulého storočia, nie je sporné, kto patrí medzi horniakov a kto medzi starousadlíkov. V horniackych rodinách sa uchováva veľa spomienok na to, odkiaľ a kedy prišli do Hontu, často nie do ich dnešného bydliska, ale o chotár-dva ďalej, odkiaľ sa už prvé pokolenie prichodiacich sťahovalo za novým, lepším alebo lacnejším gazdovstvom. Pre túto nezvyčajnú pohyblivosť horniackych rodín, ktoré svoje sídla opúšťali a kupovali nové, volali ich starousadlíci i *priechodníkmi* (Cerovo). K vnútornej migrácii horniakov neprispela len nepriazeň nových pomerov, keď horniaci odchádzali zo zadlžených lazov do horších podmienok, napríklad z exekvovaného Duchenca na veľkostatok Kosihovskej bukoviny, prenájaný za polovicu úrody. Do pohybu sa dávali i rodiny túžiace po lepšom majetku, ako bol pôvodne osídlený laz. Takýchto príkladov je síce podstatne menej ako tých, čo dokladajú úpadok horniackych rodín, patrí však medzi ne rodina troch ženatých bratov, ktorá po dvoch desaťročiach gazdovania na laze v Lackove kúpila celý majer plachtinského veľkostatku. K vnútornej migrácii horniakov prispela aj ich mnohodetnosť, keď už o jedno či dve desaťročia sa dospelí synovia museli obzerať po nových lazoch, sťahujúc sa do ďalších chotárov. Pravda, do Hontu prichádzali i nové rodiny z horniackych dedín. Poslednú vlnu ich príchodu podnietili najmä možnosti, ktoré poskytla prvá pozemková reforma. Vo väčšine hontianskych obcí tada ešte žijú svedkovia sťahovania, či už prišli horniaci na začiatku nášho storočia, alebo v ďalších desaťročiach.

Plachtinské Dolné lazy, informátor, narodený roku 1897: Na Litavu sme prišli s otcom roku 1909 na Hučalove lazy. Laz bol v peknom ťahu, Litavec ho postavil, Petrovkin, riadny dom z kameňa a pajta, to náš zvedlo. To už bolo Slivkovo, ten bol prítý z Hutý, ale že nám to predá. Slivka si kúpil iný laz. Až potom otec videl, že sa tam nedá orať a voda nebola. Míseli ju voziť zo Suchánskej rieky. Zato som sa ja sem stratil. Trinásťročný som prišiel na Litavu, statok som ja hnal aj s jedným najatým chlapom, a otec s mamou sa doviezli na voze. Mama mala just mladšieho (syna). Na jar to bolo, mráz bol, a ja v širokých detvanských gatkách a v bačkorách. So mnou takto robila zima: vrfff! V kapse som mal pálinku, a ten starý, čo ma šikoval, zavše sa napil, spieval si, a ja som niesol tú kapsefu ako blázon. So statkom sme nocovali len pri ceste Otec s mamou nocovali na Zábave, a ráno do Senohradu (Zábava — známa kréma na rozhraní pliešovského a senohradského chotára, ktorý bol zároveň rozhraním zvolenskej a hontianskej župy). Prvo išli len dva vozy, seno bolo na nich, potom z Detvy doviezli aj hrady, aj riad. Nič nebolo prvý rok na tom laze: ani seno, ani obilie, ale otec bol bedlivý, o dva roky bolo všetkého dosť!

Litavské lazy, informátor narodený roku 1895:

Keď sme prišli roku 1903 dolu bývať z Blýskavici, pod Horný Tisovník to patrí, tu nič nebolo, len jedna staja drevená. Tu nebola ani oráčina, len borovina. Bolo poznať brázdy, ale to bolo zarastenô, sem len statok vyháňali. Predal to Mozofa, Litavan, býval v dedine, v Ravní mal druhý laz. Osem rokov som mal, keď sme na

jar prišli. Išiel som so statkom peši, aj s učokom, s otcovým bratom. Rano sme sa pohli, a poobede sme boli tu. Hore do Javoria, cez Orem laz. Otec sa odvážal, kúpil tam kone aj voz. Hneď aj siali aj murovali. V staji boli statke tri kusy a teľa, aj kone, a my všetci v kolibe, čo postavili a zahádzali zemou. Potom murovali, kameň bol z hrobfov.

Cerovské lazy, informátor narodený roku 1898:

Ja som sem prišiu roku 1924 už ženatý s otcom, z lazov z Podkriváňa. Tu bol oveľa lacnejší pozemok. Kúpili sme si jednie kone a voz, sedemnást rázy som bol na voze na Podkriváňskych lazoch. Také tri mesiace to trvalo, od jari do kosby. Samoprvô išlo jarnô siatia, škrine, zemiaky, múka, obilia, do voza sa veľa nezmestilo. Rano, keď sa začalo rozvidnievať sme sa pohli, sem sme prišli pozde večer. Aj nocou sme išli. Ja som nekcel stade hor ísť, bál som sa dlžoby. Otec bol ľahkomyselný. Potom sme prišli o šetko, gazda sa dal pravotiť, lebo sme to nevládali vyplatíť. Odišli sme na Kásihovskú bukovinu. Ja som tam robil spoloviciach (za polovicu úrody).

Informátor narodený roku 1923:

Z Hriňovej na Duchenec prišiel starý otec roku 1919. Otec, otcova sestra a otcov brat boli ešte slobodní. Náš otec spomínali, že mali červené voly, na nich sa prevážali. Z Hriňovej išli skoro celý deň. Keď to pán na Duchenci predával, boli tu pajty, rakadovy, do tých rakadovov sme sa nastahovali. Druhý rok starý otec potom spravili drevenú kolibu, obhádzali ju zemou a na dverách kládli oheň, aby im teplota išla dnu. Potom urobili drevený dom. Ja som sa už tam narodil.

Miestni roľníci charakterizovali prichodiacich horniakov všeobecne ako nesmierne biedne obyvateľstvo, hoci aj medzi nimi boli zámožné rodiny, bohatnúce najmä z rozsiahleho chovu oviec. Starousadlíci susedili s horniakmi na lazoch, z jednodetných rodín k nim chodili hľadať paholkov a slúžky, a tak poznávali ich domovy, ktoré boli zo začiatku hlboko pod úrovňou trvalých sídiel. Navyše sa v nich tiesnila náramne veľká rodina, lebo podľa názoru starousadlíkov *tí len rodili a rodili, nijako si nepomáhali, aj dvanásť detí mali*. Ani pôda, na ktorej gazdovali, nebola veľkým príslubom blahobytu, veď pokiaľ horniaci kupovali miestne lazy, bola to spravidla menšia, a vždy horšia časť gazdovstva. Až neskoršie sa horniaci na prosperujúcich lazoch zaujímali o možnosť rozšíriť svoje majetky. Tak na hornoplachtinckých lazoch v šesťdesiatych rokoch tvrdila horniacka rodina, že zo šesťhektárového majetku sa nedá vyžiť, preto k nemu prikúpila ďalšie dva lazy. Pritom na tých istých lazoch o pár desaťročí prv predali deliaci sa bratia iba tretinu z ponúkaných trinástich jutár horniakovi, ktorý odmietol kúpiť celý majetok z obavy pred zadlžením. Dúfal vyžiť a vyžil aj zo štyroch jutár.

Pravda, životná a kultúrna úroveň prichodiacich horniakov, ktorá niesla znaky provizória, dočasného uskromnenia, bola núdzovým riešením, ktorým sa líšili nielen od hontianskych starousadlíkov, ale aj od kultúrnej úrovne svojho bývalého prostredia, ktoré opustili. Nedá sa dokázať, že by podmienky živobytia na stredoslovenských lazoch, odkiaľ pochádzala väčšina horniakov, boli podstatne horšie ako inde. Len únik z tejto biedy bol osobitný. Horniaci, ktorí prišli do Hontu neišli za zárobkom, ani neobmedzovali počet svojich detí, ale s obdivuhodnou pohyblivosťou a pružnosťou hľadali pôdu, a tak za polstoročie osídlili nielen hontianske a gemerské lazy, ale i parcelovanú pôdu v širokom okolí. Bolo to odvážne riešenie, prinášalo dlžoby, nesmierne odriekanie a neistotu v cudzom prostredí, do ktorého prichádzali s celými rodinami, zodpovedajúc za osud každého člena. Pri opúšťaní starého domova rozhodovali mnohé okolnosti. Raz to boli hádky pri delení, inokedy lákavé chýry od prvých

vystaľovalcov, vždy čosi, čo pomohlo prekonať obavy pred neistotami, čakajúcimi každú rodinu v novom prostredí.

Litavské lazy: My sme v Detve v dobrom ľahu bývali! Keď sa bratia rozdelili, dostala sa nám izba aj pol kuchyňa. V Báčovciach predávali majetok, ale Báčovce otec misel nahať. Mama, že ju neodvezie z Kriváňa, až keď zdochne! Aj mamina rodina: „Mara moja, nechod nikde, tu máš dobrý majetok!“ Potom ale otcovi prišli do izby brat a jeho zať, že ich nevyplatil. Ešte aj zo svätých obrazov boli vyplatení! Otec, že ich tam sekerou zabije! Potom, keď zle bolo, išla mama aj peši!

Pravda, horniaci neodchádzali do neznáma. Otec rodiny, gazda, už predtým pochodil po dedinách, kde sa ponúkali lazy a vybral ten najlepší, najprimeranejší finančným možnostiam rodiny. Miestni roľníci spomínajú, že niektorí záujemcovia o lazy prišli do dediny i viac ráz, kým sa zjednali. Horniaci zasa spomínajú, že chodili po obciach aj týždeň, kým sa rozhodli pre niektorý laz. Jedného zľákali zachované staviská na predávanom laze, iného kyprá, sypká pôda, ktorá *nepúšťala paru zo seba, neotvárala ústa* v čase sucha ako na horniakoch, a všeobecne lákala vidina lepších perspektív medzi *boháčmi v hontianskej*. Neskoršie sa horniaci *príťahuvali po rodinsky*, kupovali lazy v blízkosti svojich príbuzných, priateľov a susedov z rodnej obce. Kto si nevybral laz na mieste, išiel *k fiškáľovi do Krupiny*, ktorý už sledoval zadlžené majetky a sprostredkoval ich predaj. Neboli to vždy lazy starousadlíkov. Veľmi storo sa k nim pridávali i lazy horniakov, ktoré precenili svoje možnosti, nevládali splácať dlžoby, a sťahovali sa na lacnejšiu pôdu. Poslednou možnosťou týchto *priechodníkov* bolo dostať laz aspoň do prenájmu, či usadiť sa na veľkostatku, prenajímajúcim pôdu za polovicu úrody. Tí, čo sa na novom sídle udržali, stáli pred ťažkou úlohou premeniť zanedbanú, extenzívne užívanú pôdu na sebestačné gazdovstvo, na rozdiel od miestnych roľníkov bez zázemia v dedinskej časti gazdovstva. V prvých rokoch sa teda museli sústrediť na chov, mávali voly *na úžer* (za polovicu pribudnutej váhy), proti starousadlíkom mali aj viac oviec a predávali syr, avšak ich pýchou bolo, keď sa aj dopestovaním obilia začali vyrovnávať miestnym roľníkom.

Budovanie lazú, stavba trvalých príbytkov bola až na poslednom mieste ich snáh. Neraz prišli horniaci *na holotinu, na holô* (Cerovo), *pod jedného buka* (Plachtince), *na prázdno*, a vtedy si postavili koliby zahádzané zemou, s otvoreným ohniskom pred vchodom. Bývali v nich prvé mesiace i s rodinami na veľký údiv miestneho obyvateľstva, ktoré takéto koliby vídalo iba u uhliarov alebo drevorubačov (výnimku tvoria *gulhovy* niektorých hrušovských lazníkov). I keď si potom horniaci stavali zrubené domce, starousadlíci dodnes krútia hlavou nad vysokým prahom, cez ktorý vchádzali do izby, nad tesným priestorom týchto *kutiek*, dávajúcich prístrešie i niekoľkým rodinám bratov s kopou detí. Ak prišli horniaci na parcelovaný veľkostatok, ubytovali sa v staviskách majera. Nasťahovali sa do *radakovov* (Cerovo) do břešských domov, do komôr, kde sa dalo. Väčšinou sa však s lazom kúpila i *hospoda* (Plachtince), príbytok, kde sa rodina mohla zložiť. I tam však boli potrebné úpravy na trvalé bývanie. Všeobecne sa niekde pod prístreškom stavala chlebová pec, ktorá na sezónnych sídlach nebývala. Podľa možnosti sa rozšíril i obytný priestor. V plachtinských *chyžkách* vo

viacerých prípadoch tak, že priečka medzi izbou a pitvorom sa vybúrara. V súvislosti s tým sa zmenilo i vykurovanie takto získaného jednopriestorového domca, na miesto kachiel kúrených z pitvora sa postavil sporák, alebo piecka s komínom. V každom prípade sa časom začalo stavať, pôvodné sezónne chyžky obývajú horniacke rodiny už iba výnimočne. Po rokoch krízy prispela konjunktúra roľnícko-chovateľskej výroby na prahu druhej svetovej vojny k hospodárskej stabilite prisťahovalcov. Horniacke rodiny, balancujúce na pokraji existenčného minima, sa na hontianskych lazoch *spravili za boháčov*, stavali si domy ako v dedine a začali sa vyrovnávať miestnym roľníkom. Pravda, nie tým, že by s nimi spoločensky splynuli, ale zbavili sa neistôt, provizória, a lazy osídlené horniakmi sa začali emancipovať od dediny. Prispelo k tomu všeobecné zlepšenie hospodárskej situácie, ako aj narastanie počtu horniackych rodín, ktoré kupovali ďalšie lazy najmä pre dospievajúce pokolenie. Horniaci už nemuseli dávať svoje deti do služby miestnym roľníkom, začali žiť na ich úrovni, gazdovali ako oni, boli od nich nezávislí.

Spoločenská separácia horniakov a starousadlíkov sa prejavovala v tom, že sa navzájom nesobášili. V ojedinelých prípadoch síce prichádzali z horniakov zaťovia, výnimočne i nevesty do hontianskych, najmä do jednodetných dedín, to však nehatilo odstup starousadlíkov voči lazníkom, prichádzajúcim do ich chotára s celými rodinami. Dorastajúca horniacka mládež sa bez výnimky sobášila s partnermi z rodného kraja, alebo medzi sebou. Dodržiavalo sa to napriek rovnakému vierovyznaniu so starousadlíkmi. Tak na cerovských lazoch žijú evanjelické rodiny zo slatinských lazov už od konca storočia, nestalo sa však, aby miestni obyvatelia, takisto evanjelici, uzavreli s nimi čo len jedno manželstvo. Takisto v katolíckej Litave, kde boli lazníci napospol katolíci od Detvy a z tisovníckych lazov, nevzniklo ani jedno manželstvo medzi dedinou a lazmi. Výnimkou bol sobáš roku 1946, keď si dcéra Litavana a horniacky, vydatej do Litavy za vdovca, vzala horniaka z miestnych lazov. Uvádza však, že ako *horniackina dievka* bola už *polovičiarka*, preto zmiešanému manželstvu nestálo nič v ceste. Vo všetkých horniackych rodinách v Honte zisťujeme, že svokra, mať, žena či nevesta boli takisto horniacky, či už pochádzali z blízkych lazov alebo z rodného kraja rodín, do ktorých sa vydali. Ak sa v posledných desaťročiach stretávame u horniakov ojedinele s nevestami z blízkych dedín, podrobnejšie údaje túto výnimočnosť obyčajne vysvetlila. Buď prišiel horniak najprv do dediny za zaťa a až po čase odišli manželia na laz, alebo nevesta z rozličných spoločenských dôvodov nemala nádej vydať sa za seberovného ženicha.

Spoločenská separácia medzi starousadlíkmi a prisťahovalcami, dôsledne uplatňovaná pri sobášení, prejavovala sa i na vzájomných stykoch. Laznícke deti síce chodili do miestnej školy, ak mali rovnaké vierovyznanie chodili lazníci i do miestneho kostola, bez rozdielu ich pochovávali na miestnom cintoríne, avšak priateľské vzťahy medzi nimi nevznikali. Nenavštevovali sa, lazníci nechodili do krčmy a aj do obchodu posielali radšej svoje deti. Hoci sa na to uvádzajú rozličné dôvody, lazníci sa vyhýbali dedinčanom a ani zmýšľanie starousadlíkov neprispievalo k vzájomnému zblíženiu s horniakmi.

Horniak: Bolo to všakovak. Keď sa volakto lepšie má, aj si vyššie hľadí. Ja som zle pochodil s litavským kňazom. Pýtal deputát. Kedy mi dáš tie merice? A ja pôjdem do žatvy a vám dám merice? Nepochovám ťa! Misiš ma pochovať! Potom som sa s nim pobil.

V krčme som nebol ani raz, ani môj otec. To len z dediny bývali väčšinou v krčme, šetko prepili, zato predávali zeme.

Cerovčan: Keď dedina predala lazy hornanom, to sa vtedy ináč osobovalo ako teraz! To bolo ako divô proti zdejším ľuďom. Oni nosili čierne kabanice, keď prišli do krčmy, zaviazali rukáve, ta nametali kámene, a krútil sa. Až teraz sa to poučuje.

Plachtinčan: to boli oplani, tí vrcháři, Detvani. Ti nožma chodili, tých nebolo hodno do kamarátstva dávať. Čo videli, pokradli. Aj ouce ukradli, aj práste ukradli. My keď sme sa rozdelili, brat predau svoju polovičku vrchářovi. Prišou do hospode (do chyžky). Vyhnat som ho nemohol. Ale keď sme tam nahali siatia, obilia, zomleli a vypálili si. Prídeme o jedno dva týždne távo, a už ani chýru po obilí! Aj svokor musel vždy sedieť v konici, lebo keď odstúpil, hneď svojim kravám hodil. Statke sme potom doma pásli.

Vzťahy medzi obyvateľmi lazových obcí, starousadlíkmi, povyšujúcimi sa nad prichádzajúcich horniakov, žijúcich v kolibách, v sezónnych chyžkách, zadlžených za takmer neúrodnú pôdu, smerovali k vzájomnému spoločenskému vyrovnaniu len jednou cestou: emancipáciou lazov a dôslednejšou separáciou lazníkov od dedinčanov. Početné, hospodársky stabilizované horniacke rodiny začali na lazoch zakladať školu, cintorín, obchod ap., zariadenia, ktoré ich do toho času spájali s dedinou. Keďže v obciach s autochtónnym osídlením lazov sa s tým nestretávame, ide o jav vyplývajúci predovšetkým z odlišného spoločenského postavenia horniakov oproti starousadlíkom. Zatiaľ čo v autochtónne osídlených lazových obciach bol styk s dedinou vítaný (Hrušov, Opva), lazníci z horniakov sa mu vyhýbali.

Školu, cintorín s kaplnkou a obchod založili horniaci na cerovských a plachtinských lazoch. V Cerove prv a s väčšími investíciami, keďže počet lazníckych rodín je tam nepomerne väčší ako v Plachtinciach (podľa údajov na MNV v Cerove asi 100 rodín, v Plachtinciach 35, z toho však na Horných lazoch kde sú tieto zariadenia, približne 25. Všetky rodiny sú horniacke).

Na cerovských lazoch najprv zorganizovali výuku detí. Už za prvej republiky získali lazníci z Duchenca miestneho *naturistu*, horniaka zo Starej Huty, aby učil ich deti čítať a písať za naturálnu či nepatrnú peňažitú odmenu. Učilo sa uňho v izbe, poniektorí lazníci k nemu chodili po tri zimy, po štyri, dochádzku do školy v tom čase nepokladali za povinnú. Ostatné deti navštevovali cerovskú školu, ktorým bolo bližšie, opavskú, takisto ako zase z litavských lazov, ležiacich pri cerovskom chotári, chodili radšej k *Zochu* (k učiteľovi Zochovi v Cerove) ako na Litavu. V štyridsiatych rokoch vznikla na lazoch cirkevná, rímskokatolícka škola (v Cerove bola evanjelická) a po vojne začali lazníci stavať novú štátnu školu. V tom čase bolo na lazoch 73 školopovinných detí, budova bola veľká, *na uhelnicu*, s dvoma triedami a bytom pre učiteľov. Stavali ju svojpomocou, všetci chodili robiť *sporiadky*, lámali a vozili kameň, *šichtovali*, aby sa deťom neposmievali ako otcom pre negramotnosť. Laznícke deti ukončili v tejto škole svoje celé základné vzdelanie.

Na plachtinských lazoch založili školu roku 1956. Bola to však jednotriedka, učilo sa v nej do piatej triedy a učiteľ dochádzal denne z Plachtiniec. Cerovskú a plachtinskú laznícku školu zrušili v polovici sedemdesiatych rokov, keď lazy spojili s údolnými

obcami autobusovou linkou. Vybudovali *smolovku*, asfaltku smerom na Čebovce, kde zväža autobus nielen deti z plachtinských lazov, ale aj z iných okolitých obcí. Cerovské lazy sú spojené hradskou a autobusom s Cerovom a deti dochádzajú do cerovskej školy. Je ich podstatne menej ako v povojnových rokoch, keďže po združstevnení mladé rodiny odchádzajú z lazov. Z bývalej školy sa stal kultúrny dom, je tam i obchod, príležitostne sa v bývalých triedach usporadúva tanečná zábava, raz do mesiaca keď príde na lazy farár z Litavy, nedeľná omša. Integrácia základnej školskej výuky však nepostihla iba laznícke školy, ktoré môžeme doplniť školami na krupinských lazoch, na Horných kopaniciach a na Červenej hore, ale i školy vo viacerých dedinách. Tak bývajú plné detí nielen ranné autobusy z cerovských a plachtinských lazov, ale i z Litavy, Čeloviec, Opavy a z iných obcí, berúce školákov zo širokého okolia.

Cintorín si založili lazníci bez akejkoľvek hmotnej pomoci na rozdiel od školy a obchodu, na ktoré prispel MNV aspoň stavebným materiálom. V Cerove vznikol v posledných vojnových rokoch, v Plachtinciach na konci päťdesiatych rokov. I keď odôvodňujú lazníci potrebu vlastného cintorína najčastejšie komunikačnými ťažkosťami s dedinou, jeho spoločenský, reprezentačný význam dokladajú nielen drahé náhrobníky, ale v Plachtinciach aj umiestnenie, dominujúce na vršku roztrateným lazom.

Proces emancipácie lazov, ktorý vrcholil v štyridsiatych až päťdesiatych rokoch, utužoval spojivá medzi horniakmi, ktoré sa vytvárali na izolovaných sídlach v cudzom prostredí už predtým. Patrili k nim i niektoré kultúrne osobitosti, odlišujúce horniakov od miestneho obyvateľstva. Za najvýraznejšie odlišnosti sa považovala reč a odev.

Stredoslovenské nárečie, ktorým sa horniaci stotožňujú so spisovnou slovenčinou, s rečou z *rádia*, utvrdzovalo v nich správnosť toho, ako hovoria, navyše, keď táto reč vytláča miestny hontiansky dialekt. Takisto tradičný odev, odlišný od miestneho odkladali až vtedy, keď ho zamenili za mestské, súčasné oblečenie. Tieto kultúrne znaky nestavali horniakov pod úroveň miestnych roľníkov, pestrejšie, ligotavejšie kroje žien sa pokladajú za krajšie a žiadanejšie ako väčšina miestnych krojov. Keďže horniaci a Hontania sa neporovnávali iba od príchodu horniakov na hontianske lazy, ale spolu v pomedzných obciach aj susedili, neposudzovali sa iba ako prisťahovalci a starousadlíci či dedinčania a lazníci, ale aj ako nositelia odlišnej, regionálne ohraničenej kultúry.

Tak, ako reč a odev zjednocovali horniakov voči hontianskym starousadlíkom, prispievali zároveň k vytvoreniu osobitnej skupiny hontianskych obcí, nazvaných *kekáčmi*. Hoci jednotlivé obce mali svoje osobitné prezývky, názov skupiny obcí, regiónu, akým boli kekáči, existoval súběžne s týmito prezývkami.

Z hľadiska horniakov sú kekáčske všetky hontianske lazové obce, počnúc Čekovcami a Senohradom až po Opavu. Sami kekáči, obyvatelia týchto obcí sa však diferencujú. Za kekáčske pokladajú len niektoré obce, blízke územne alebo spoločensky. Tak katolíci často nepokladajú za kekáčov evanjelíkov, a v rámci evanjelických obcí, ktoré sa zoskupovali do viacerých okruhov spriateľených dedín, pokladajú za kekáčsky väčšinou iba svoj okruh. Napokon niektoré obce ani jedna skupina nezahrnuje medzi kekáčov. Patria medzi ne Horné a Stredné Plachtince a Hrušov.

Plachtinčania a Hrušovčania tento názov ani nepoznajú. Iba horniaci na plachtinských lazoch vedeli, že krekáčmi volali hontianske dediny na juh od svojho rodného kraja, ich južnú hranicu však nevedeli určiť. Ak odhliadneme od toho, že v Honte nie je povedomie krekáčstva jednotné a obmedzuje sa na užšie okruhy obcí, v súhrne je krekáčske skoro celé lazové územie Hontu, takmer všetky slovenské obce Krupinskej planiny.

Na severe začínajú krekáče Čekovcami a Senohradom, hraničiac tam s *vrchárskymi* či *horniackymi* Pliešovcami a Bzovskou Lehôtkou. Presne je vymedzená aj západná hranica krekáčskych obcí, Bzovík Uňatín až po Selce oproti dedinám *na doliny, dolinčanom*, obyvateľom nížinných obcí ako Hontianske Tesáre, Devičie, na sever až po Žibritov. Mesto Krupina sa nezahrnuje medzi krekáčov, ani medzi iné skupiny. Toto vymedzenie dokladajú miestni starousadlíci, krekáči, i nekrekáči, horniaci na hontianskych lazoch.

Čekovce: Krekáče sa tu začínajú. Lahotka (Bzovská Lehôtko), tá už patrí tam, do Sásy, to sú už hornáni. Krekáči sú Čekovce, Senohrad, Mladunice, Bzovík, Trpín, Uňatín, Lackov, Litava, Badíne.

Krekáči sa nosili bielo: gaty a bielu fertuchu, biele kožuche a biele kabane, dlhie vlasy mali starí, ale nemali vrkoče. Hornáni mali široké nohavice, strapce, čierne kabanice, kožuštek dubený, vyšívajú, vrkoče mali. V lahockých gatách sa rátať voľačo viac. Krekáčke nemali brusliake, len hrubšie domáše oplecká, stánke na rubáči vzadu vyšitie a biela konopná sukňa, farbiarska šata, aj čepiec biely, biele cipke, horniacke mali blyske. A keď bola zábava, tak si aj naše krekáčky naviazali horniacke čepce. Ja to raz neviem, prečo ten oblek nazvali krekáčsky?

Cerovo, to už nie sú krekáči. S rečou tak rozprávali ako aj my, ale kroj mali iný.

Cerovo: My sme krekáči boli, a krekávali za nami, tak ako žaby křkajú. Že sme nosili kabane biele. Horniaci nosili čierne kabane. Naše biele kabane mali gunce. Gunec, to je čierna žabka, čo robí nu, nu, nu. A tak tie žabky sme mali na okraji bielej kabane (čierne šnúrovanie, osmičky, lemujúce bielu kabanicu). Také kabane nosili v Cerove, Čabradskom Vrbovku, Drienove, Čelovciach a v Opave. Týchto päť dedín.

Dačolomci neboli krekáči, lebo nemali gunce.

Dačov Lom: Pliešovania volali Senohrad a Lôm (Dačov Lom), to sa krekáči! Zo Zvolenskej Slatiny, to sú už vrchári. Pliešovania nosili čierne kabanice, senohradžania biele. Lomianke nosili dlhé sukne, pliešovské boli kratšie a cifrované. Na hlave bránička na čele spravená a úzky zamatík a naperlovaný čepiec. Z Pliešoviec nás tu bolo viac neviest. Keď sme boli po ohláškach, chlapi za mnou kričali *iba kobe na krekáče!* Tu bola osobitá reč. Ale mne je to všetko cudzô.

Krekáči, to je takô hlúpo pomenovania podľa reči.

Krekáči, to sú tí, čo mali biele kabanice.

Aj Suchánci boli krekáči. Sucháň a Dačov Lom, to bolo jedno!

Sucháň: Tuto Pliešovania nás menujú krekáči. Senohradzanov, Lomiancov, Suchánčov. Kde táideš? Táhere na krekáče! Pliešovania cisto rozprávali, ale na Sucháni sa nehovorí, ale vraví. A nie keď, ale kod. Tí čo hovorili kobe, kode, to sú krekáči.

Senohrad: Tadol šetkie dediny boli krekáči: Čekovce, Mladunice, Litava, Trpín, Bzovík, Jalšovík, obidva Vrbovke, Badíny, Souce. Tí katolíci. Evanjelíci troška inak vravia. Krekáči sa zato tak volali, lebo vraveli *te*. Nosili biele kabanice, gaty dlhšie. Evanjelíci tak zovú katolíkov.

Horniak na litavských lazoch: krekáči, to je takô, že sa skorej s Rusom dohovori ako so Senohradzanom. Išli sme so Senohradžanmi na pút na Starie Hory. Tí pútnici si najali kvartiel v jednej patje, a ten pán sa pýtal: to je ten Senohrad, kde vravia kot, kot, kot? Bol som vojak s tými Litavci. Ja som povedal pekne, že ma žiadajú domov na robotu a jeden, Vician sa písal, že *be som aj ja prišou*. Nerozumeli mu.

Litava: Krekáči, to sme my. To nás tak pozvali, čo prišli na lazy horniaci: čo vy vraj, krekáči! Na Cerove, tam som to nepočul, ale aj tam bolo dosť horniakov.

Čabradský Vrbovok: To nás tak nazývali, na krekáčoch. Horniaci nás tak volali. Aj dolinčania nás tak nazývali: Tesáre, Devičie. Tam sa inak nosia ako tu, a inak vravia. To poznali po kroji, že je to krekáčka. Drienovo, Čelovce, Opava, Cerovo, Vrbovok, to bol jeden kraj. Tieto evanjelické dediny.

Drienovo: Šetky dediny, Krnišov, Královce, všetko nás prezývali *kekáče*. Žibritované nás tak posmievali: a te vrane kod pištale, kod vreštale, kod te mlade nadajale.

Selce: Krekáčmi nás nazývali horniaci. Posmievali sa, že máme vŕtanie gate (úzke). Horniaci nosili široké gate. Souce, Uňatín, Bzovík, Mladunice, Litava, Lackov, Cekovce, to je všetko rovnô oblekom. Aj reč bola taká: kobe, kod, a tak nás prezývali. Dačov Lom nie, to je druhá reč.

Krupinské lazy: Krekáči, to sú tieto dediny: Cekovani, Litavci, Bzovík, Vrbouke, Senohrad, Mladunice, Trpín, aj Opava, Sucháň, Čelovce, aj na Lôme tak rozprávajú. Nie keby, ale kobe. Krekáči sú kobekári od reči kot, kot. Troška tú reč prevracajú. Tí nosia biele kabanice, ale teraz už ani na krekáčoch nenosia kabanice. V Krupine nie sú krekáči. To je mesto.

Hoci príslušnosť ku krekáčom sme zaznamenali vo všetkých lazových obciach s výnimkou Plachtiniec a Hrušova, nie všade sa o nej vedelo rovnako. S najživším a najpestrejším povedomím krekáčstva sme sa stretli na západnom a severnom pomedzí tejto oblasti, v lazových obciach, susediacich s dolinčanmi a horniakmi. Čím ďalej na juh, tým zriedkavejšie vedeli pamätníci vysvetliť, kto sú krekáči (Čelovce, Cerovo, Opava). Aj napriek tomu, že práve z Cerova pochádza jediný údaj o pôvode názvu, odvodzujú ho od žabiek, ktoré pripomína čierne šnurovanie na okraji bielych kabaníc. Dá sa to vysvetliť výsledkami jazykovedných výskumov *Milana Majtána*, vymedzujúcimi hontiansku časť nárečového celku hontiansko-novohradského.⁹⁾ Všetky charakteristické znaky nárečia takzvaných kodkárov, kobekárov, vytvárajú západnú hranicu nárečového celku pozdĺž riečky Krupinice obcami Selce, Uňatín, Bzovík, pokračujúc na sever Čekovcami k Senohradu. Je to ohraničenie, ktoré sa presne kryje so severozápadnou hranicou krekáčov, zaznamenanou pri národopisných výskumoch. Východné a južné ohraničenie hontianskej časti tohto nárečového celku je vymedzené iba niektorým z charakteristických znakov. Smeruje od Senohradu na juh po Opavu a späť ku Krupinici. Sucháň a Dačov Lom sú už za hranicou tohto užšieho vymedzenia, hoci ich obyvatelia sa počítajú medzi krekáčov. Do hontiansko-novohradského nárečového celku nepatria obce Hrušov, Horné a Stredné Plachtince a podľa našich výskumov nepatria ani medzi krekáčske obce. Ak severozápadnú hranicu nárečia vytvárajú všetky znaky, juhovýchodnú však iba niektorý z nich, je pochopiteľné, že i miestne povedomie nárečových osobitostí a rozdielov je výraznejšie tam, kde sa tieto znaky sústreďujú. Keďže príslušnosť ku krekáčom sa opiera okrem iného o osobitnú reč, najživšie si ju uvedomujú na severozápadnej hranici.¹⁰⁾ Na severnom úseku je pomedzie nárečových celkov znásobené výraznou hranicou medzi typmi tradičného odevu. Je to hranica krekáčsko-horniacka a rozdiely sa uvádzajú najmä medzi bielym konopným odevom krekáčiek a pestrým, blýskavým odevom horniačiek, medzi bielymi

⁹⁾ *Milan Majtán*, Charakteristika a členenie hontiansko-novohradského nárečia. Jazykovedné štúdie, 11, 1971, s. 296—311. Kartografické znázornenie je na priložených mapách.

¹⁰⁾ O krekáčoch v súvislosti s ich nárečím sa zmieňuje už Ján Kollár a Pavel Jozef Šafárik. (*Viera Urbancová*, Vzájomné vzťahy Čechov a Slovákov v období národného obrodovania a ich odraz v slovenskej etnografii. Slovenský národopis, 27, 1979, s. 538; *Pavel Josef Šafařík*, Slowanský národopis. W Praze 1842, s. 99).

kabanícami a kožuchmi krekáčov, a čiernymi kabanícami a červenými kožuchmi horniakov. V niektorých obciach sa rozdiel v odievaní pokladá za prvoradý. Tak sa severný úsek hranice krekáčov susediacich s horniakmi javí ako najvýraznejší.

Konfrontovanie kultúrnych znakov medzi krekáčmi a horniakmi sa oživilo a rozšírilo s horniackou kolonizáciou hontianskych lazov. Miestami sa preto krekáčsko-horniacke vzťahy pokladajú za výsledok horniackej kolonizácie lazov v Honte. Vzhľadom na vzťahy medzi týmito skupinami môže mať označenie krekáč aj hanlivý význam. *Prepáč, ak si krekáč*, zapárali sa *kabaničiari*, horniaci z lazov do miestnych mládencov najmä pri tanečných zábavách, na ktorých sa pravidelne strhávala bitka. Horniaci v Honte teda povedomie krekáčstva ďalej utužovali. Ojedinele a oddávna ako zaťovia a nevesty, ktorých s obavami odprevádzali z rodnej dediny. *Ale Marka, ako tam budeš na tých krekáčoch?*, ľutovali nevestu z Devičia, keď sa vydávala do Čabradského Vrbovka. *Iba kobe na krekáče*, posmievali sa mládenci z Pliešoviec neveste, ktorá mala ženícha z Dačovho Lomu. Krekáči sa medzi sebou sobášili v rámci niekoľkých skupín obcí, a toto pravidlo sa zriedka porušovalo. Dodržiavali ho i neskoršie, keď do chotárov prichádzali celé horniacke rodiny a vzťah krekáčov a horniakov nadobudol význam vzťahu medzi starousadlíkmi a prisťahovalcami, dedinčanmi a lazníkmi.

Pôvodné kultúrne odlišenie krekáčov od susedných oblastí vymedzuje hontianske lazové obce oproti stredoslovenským, horniackym, na západe oproti nížinným obciam dolinčanov. Krekáčmi sa teda ohraničuje veľká časť územia lazových obcí Krupinskej planiny. Neskoršie sa príslušnosťou ku krekáčom prejavuje vzťah starousadlíkov k prisťahovalcom, k horniakom prichádzajúcim na hontianske lazy. V každom prípade je povedomie krekáčstva úzko spojené s osobitou kultúrou hontianskych lazových obcí. Prispieva k odlišeniu tejto oblasti od susedných regiónov a v jej rámci k odlišeniu starousadlíkov od prisťahovalcov. Kultúrne odlišnosti medzi starousadlíkmi a horniakmi, žijúcimi na hontianskych lazoch, prehlbujú separáciu oboch skupín, výraznú v rozličných oblastiach spoločenských prejavov.¹¹⁾

C. SOCIALISTICKÁ KOLEKTIVIZÁCIA POLNOHOSPODÁRSTVA

Osídľovanie lazov, ktoré sa zväčša dokončilo v medzivojnovom období, neprinieslo v nasledujúcich desaťročiach výrazné zmeny. Novým vývojovým medzníkom bolo až združstevnenie poľnohospodárskej výroby, ktoré predznamenovalo budúcnosť lazov. Zánikom súkromného vlastníctva pôdy prestali byť lazy výrobným centrom rodiny, usídlenej v chotári. Základom existencie združstevnených lazníkov už nie je pôda na okolí ich sídla, nezávisí od nej ich živobytie. Ak pre ňu opúšťali svoje materské dediny,

¹¹⁾ Podrobnejšie o krekáčsko-horniackych vzťahoch pozri:

Soňa Švecová, Spoločenské a kultúrne vzťahy v severovýchodnom Honte. Národopisné informácie, Bulletin Národopisného ústavu SAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV, Bratislava 1983.

SLOVENSKÁ A ČESKÁ RODINA

SOŇA ŠVECOVÁ, FF UK, Praha

Rozdiely medzi slovenskou a českou rodinou, vrátane širších príbuzenských vzťahov, nie sú vedecky spracované, hoci bývajú nápadné aj pre laického pozorovateľa. U Slovákov má príbuzenstvo všeobecne väčší spoločenský význam ako v Čechách, kde sú vzťahy uzavretejšie, či už medzi rodinami súrodencov, rodičov a detí, alebo ďalších príbuzných. Stačí uviesť, že i v súčasnej mestskej spoločnosti na Slovensku oslovuje dieťa neznámeho dospelého príbuzenským termínom teta alebo ujo, natoľko sa spoločenské kontakty vžili ako príbuzenské.

Postrehy, ktoré dokladajú na Slovensku „rodin-kárenie“, nie sú dostatočným podkladom na zo-všeobecnenie a vedecké porovnanie s českými príbuzenskými vzťahmi. Navyše by nevystihli rozdiely medzi spoločenskými vrstvami alebo regiónmi ani vývojové tendencie, ktoré všeobecne smerujú k vyrovnávaniu odlišností. Pozornosť zameriam preto na korene rozdielov medzi slovenskou a českou rodinou, na historickú podmienenosť rodinných vzťahov, ktoré sa od 16. storočia vyvíjali v českých krajinách odlišnou cestou ako v Uhorsku. Sústreďm sa na rozdiely v postupovaní majetku a ich dôsledky. V Čechách to bol systém jedného nástupcu, odovzdávanie majetku jednému zo synov, na Slovensku delenie dedovizne či otcovizne medzi všetkých synov. [Zákonný nárok na rovný podiel z rodinného majetku získali dcéry až od polovice 19. storočia.] Pravda, toto postupovanie majetku sa vzťahuje najmä na roľnícku malový-robnú rodinu, avšak z nej pochádzali i ďalšie spoločenské vrstvy, predovšetkým agrárny a priemysel-ný proletariát, a tak sa tieto zásady dotýkali aj ich.

Súvislosť rodinných majetkových vzťahov s hospodársko-spoločenským systémom, čiže súvislosť odlišného postupovania majetku s odlišnou orientáciou feudálneho hospodárenia, na východe rozširovanie zdrojov renty s expanziou roľníctva za novou pôdou a agrárna zaostalosť, na západe výraznejšie prenikanie prvkov kapitalistického hospodárenia, rozširovanie veľkostatkov, neskoršie priemyselných podnikov je očividná, avšak bokom našej pozornosti. Vplyv týchto systémov na rodinné vzťahy a naopak vybočuje z vymedzeného problému.

Historici práva zistili, že český rodinný nediel, ktorý od 16. storočia postupne zanikal, bol typom rodiny, ktorý nachádzame na Balkáne a v niektorých východoeurópskych krajinách až do 20. storočia. Vyplýva to najmä z prác K. Kadléca, pôvodcu odborného termínu „nedíl“ pre uvedený typ rodiny.¹ Podstatné črty tejto rodiny spočívali v tom, že majetok, z ktorého rodina žila, predovšetkým dedičná pôda, „dedina“, „dedovizeň“,

„otcovizeň“, nebol považovaný za individuálne vlastníctvo niektorého člena, ba ani hlavy rodiny, ale za rodinný majetok, s ktorým jednotlivec nemohol disponovať. Bol základom existencie aj pre budúce generácie. Keď sa tento majetok delil medzi potomkov, a delil sa z pokolenia na pokolenie, rozdelil sa na rovnaké diely. Táto reálna deľba sa pôvodne vzťahovala iba na členov rodiny. Pojem „dedič“ v starom českom práve zahrnoval člena nedielu.²

Delenie majetku, obmedzené na členov rodiny, ktoré sa v Čechách udržalo do 16. storočia, ovplyvňovalo skladbu rodiny. Bolo zrejme nevýhodné založiť si vlastnú domácnosť, ak sa tým oddelený, „dílňý“ príbuzný pripravil o podiel. Nastolenie nového dedičského práva od 16. storočia, ktoré určilo dedičov podľa stupňa príbuznosti bez ohľadu na spolužitie v rodine, prispievalo k zániku nedielových rodín.

Ak nový dedičský zákon v Čechách uvoľňoval od 16. storočia putá rodinných vzťahov, nediel sa stal ešte menej príťažlivým, keď majetok prešiel do individuálneho vlastníctva jedného člena rodiny. Na konci prvej tretiny 17. storočia sa v *Obnovenom zriadení zemskej* pririekla otcovi polovica majetku, ktorým mohol voľne disponovať, a tak nastal ďalší krok v likvidácii kolektívnych majetkových vzťahov v rodine, zavŕšený zákonom o jednom nástupcovi.³ Súdržnosť rodiny, kde jeden z bratov smel ostať na majetku a ostatných čakala neistá budúcnosť, sotva môžeme prirovnať k vzťahom v nedielovej rodine, zabezpečujúcej živobytie všetkým potomkom. Uvoľnili sa i vzťahy k rodičom, keď majetok odovzdali synovi a utiahli sa do samostatnej domácnosti, na výmenok.

Nedielová rodina v českých krajinách sa neodlišovala od vtedajšej rodiny na Slovensku. Vyplýva to z porovnania historických prameňov, predovšetkým článkov *Tripartita*.⁴ Rodina žila v majetkovom spoločenstve na otcovizni, postupovanej z predkov na potomkov. Majetok sa delil spravidla až po otcovej smrti na reálne diely medzi synov ako v českom nedieli. Oddelení potomkovia takisto nemali nárok na podiel. Súdobé pramene zdôrazňujú, kto by „výstupek jakový učinil, žádnej částky nemá mieti a vyhledávati“.⁵

Na rozdiel od českého nedielu, nedielová rodina na Slovensku sa zachovala dodnes, presnejšie do zániku roľníckej malovýroby. Pravidlo, podľa ktorého oddelený člen rodiny nedostal podiel, protirečilo síce neskoršiemu zákonnému nároku dedičov, rozpor však vyriešila obyčaj, podľa ktorej oddelené deti, zväčša vydaté dcéry, mali povinnosť pravidelne pomáhať na rodičovskom majetku. Investovaná práca nahradila členstvo v rodine a pri deľbe zabezpečila dedičstvo podľa zákonného

i obyčajového práva. Takisto synovia, ktorí odchádzali za prácou, mali povinnosť posielat zárobky domov, ak si chceli zachovať práva člena rodiny vrátiť sa na otcovizeň, a pri deľbe si nárokovať svoju časť.⁶ Spravodlivosť tohto riešenia sa odôvodňovala morálne: majetok treba obrábať a zveľaďovať, bolo by krivdou rozdeliť ho rovnako tým, čo na ňom robia, ako ostatným, čo ho opustili.

Reálna deľba sa na Slovensku udržala takmer do súčasnosti. Nelikvidovali ju zákony ani hospodársky vývoj. Pre veľkú časť roľníctva bolo jediným existenčným riešením lipnúť na otcovizni, delenej z pokolenia na pokolenie.

Napriek ustanoveniu patentu Jozefa II. o dedičskom práve najstaršieho syna⁷ maďarskí bádatelia zdôrazňujú, že v Uhorsku nikdy nevyšiel zákon, ktorý by pririekol usadlosť jednému dedičovi.⁸ Zákaz delenia pôdy pod určité minimum vyslovil jediný zákonný článok z tridsiatych rokov 19. storočia, avšak aj ten sa obchádzal a po zrušení podanstva prakticky zanikol.⁹ Kým trval, delilo sa väčšinou tajne.¹⁰ Z dotazníkovej akcie v prvých rokoch nášho storočia vyplýva, že v celom Uhorsku prevládala reálna deľba.¹¹

Významný zásah proti reálnej deľbe na Slovensku priniesli až päťdesiate roky 20. storočia. Uplatnil sa zákon, ktorý mal uvoľniť pracovné sily z nerentabilných rozdrobených gazdovstiev do nového priemyslu. Deľba pôdy sa prakticky zakázala, ak jednotlivé diely nemali klesnúť v obilnárskej oblasti pod 8 ha, v pasienkárskej oblasti pod 15 ha, čiže pod minimum, ktoré zriedka dosahoval majetok pred deľbou.

Nepoznáme dramatický prevrat v českých rodinných vzťahoch, keď sa zavádzal systém jedného nástupcu. Na Slovensku sme ho mohli zachytiť pri terénnych výskumoch v súvislosti so zákazom delenia pôdy. Napriek tomu, že v druhej polovici nášho storočia už nemohlo ísť potomkom o holú existenciu ako pred stáročiami, veď zákon vyšiel z toho, že v priemysle chýbali pracovné sily a drobné hospodárenie sa beztak nezaobišlo bez zárobkov získaných ďaleko od otcovizne, práve hlboké konflikty medzi príbuznými upozorňovali na zmeny v rodinných vzťahoch.

„U nás to už tak chodí ako v Čechách. Aby jedného požehnali a druhému nič nedali. No není to žiaľbohu? Veď jedno je ako druhé!“ hovorili tí, čo vedeli porovnávať odlišné zvyklosti pri postupovaní otcovizne.¹² Pri uplatňovaní nového zákona sa odsuzovalo, ak brat brata vylúčil z dedičného majetku, ak matka uprednostnila jedného syna pred druhým, ak v rodine poprelí dávnu obyčaj podeliť všetkých. Často sa preto v rodine delili tajne. Majetok sa podľa zákona prepísal na jedného dediča, a ten ho potom rozdelil. No ani tajná deľba nepriinesla všestrannú spokojnosť. Predtým sa diely určovali žrebovaním alebo voľbou, spôsobom, ktorý mal zamedziť nerovnosti. Odteraz ich prideloval zákonný vlastník zo svojej vôle, ale nie vždy po vôli ostatným, ak uprednostnil seba: „Nevadili sme sa, ani sme si nevyplli!“ povedali po takejto voľbe ukřivdení členovia rodiny, ktorým sa ušli horšie zeme, či menej, než očakávali. Ani pre zákonného dediča nebola výhoda vždy jednoznačná. Stalo sa, že na konci päťdesiatych rokov, keď sa zvýšili kontingenty, bolo jeho starostou, odkiaľ zobral

predpísané dávky, hoci celá dedina vedela, kto ktoré pole obrába a berie z neho úžitok.

Príkladov, ako v rodine riešili rozpor starého a nového práva, bolo viac, avšak starnúcu generáciu znepokojovala i budúcnosť rodinných vzťahov, keďže neprivykla výmenku, odlúčenosti od mladých. „Majetok nedali na rodinu. Teraz sa oženit a hneď sa aj oddeliť, lebo načo ja budem na tom robiť, keď po tvojej smrti z toho nič nebudem mať!“ znel záver o vzťahoch, keď brat opúšťal brata, syn otca. V starých rodinných vzťahoch sa nepočítalo s nezávislosťou členov rodiny, hoci mladí si veľmi rýchlo zvykli na svoju emancipáciu, ktorú zavŕšila kolektívizácia a spriemyslenie agrárneho vidieka.

Napriek tomu, že nový spôsob postupovania majetku, ktorý prakticky znemožnil reálnu deľbu, bol iba epizodický, krátkodobý, boli to posledné roky pred združstevnením, prináša názornú konfrontáciu rodinných vzťahov, kde bola tesná závislosť medzi predkami a potomkami, členmi rodiny, ktorých spájalo majetkové spoločenstvo, s rodinnými vzťahmi, kde sa jedno dieťa uprednostnilo pred druhým a separácia bola aj medzigeneračná.

Dva modely predindustriálnej rodiny v Európe rozlišujú aj demografi. Na východe zaznamenávajú nízky sobášny vek, takmer absenciu služobníctva v rodine a jej širšiu skladbu, keďže mladí manželja sa neosamostatňovali. V západnej Európe naopak, sobášny vek bol vyšší, potreba pracovných síl v hospodárstve sa zakrývala námezdnou prácou, manželja zakladali zväčša samostatnú domácnosť a bolo tam aj viac slobodných, čo sa nikdy nesoobášili, v dôsledku toho aj nižší počet detí.¹³ Tieto znaky môžeme pozorovať aj na rozdieloch medzi slovenskou a českou rodinou. Jednotlivé prvky navzájom súvisia, napríklad vysoký sobášny vek s ekonomickou samostatnosťou manželov, širšia skladba rodiny s absenciou služobníctva atď. Zároveň sú v príčinnej súvislosti s vývojom rodiny, ktorý sme sledovali.

Individualizmus českej rodiny, ktorý bol ekonomicky progresívnejší, pomáhal uplatniť kapitalistické prvky v hospodárení tým, že sa pôda nedrobila, pracovné sily sa museli najímať, urýchlila a prehĺbila sa majetková diferenciácia, pričom veľká časť agrárneho proletariátu nemohla a ani nemsela uzatvárať manželstvo, zahrnuje prvky, ktoré demografi sledovali na západoeurópskej rodine. V slovenskej rodine, kde sa manželja neosamostatňovali, rozširovali rodičovskú rodinu, preto aj sobášny vek mohol byť nízky a gazdovstvo rávalo s prácou členov rodiny, stretávame takmer všetky prvky druhého modelu. Odvodiť sa dajú od odlišného významu rodinného majetku, v jednom prípade zväzujúceho členov rodiny, v druhom požadujúceho ekonomickú emancipáciu a separáciu.

Slovenská a česká rodina tak vytvára hranicu medzi rozdielnymi rodinnými vzťahmi, ktoré presahujú naše územia, či už ich sledujeme z hľadiska historického vývoja, demografických javov, alebo súčasných prejavov v rodinnom a spoločenskom živote.

Rodinné vzťahy pretrvávali na Slovensku v širšej príbuzenskej skupine, medzi oddelenými rodinami, usadenými zväčša na otcovizni, a ovplyvňovali najrozličnejšie oblasti spoločenského diania a spo-

ločenského správania.¹⁴ Na slovenskej dedine sa dodnes vyskytujú patronymické skupiny príbuzných rodín, vytvárajúce časti dedín alebo samostatné osady.¹⁵ Takéto početné príbuzenské celky museli zanechať stopy na spoločenskom živote, na spôsobe spolunažívania, na jeho očakávaných a skutočných prejavoch.

Tradicia rodinných vzťahov, ktorá vtačila veľkej časti slovenskej spoločnosti osobitosti odlišujúce Slovákov od Čechov, je jednou z možností, ako sa dostať pod povrch náhodných postrehov a čím prispieť k vzájomnému pochopeniu našich národov.

¹ Karel Kadlec, *Rodinný nedíl čili záduha v právu slovanském*. Praha 1898. Ten istý, *Rodinný nedíl ve světle dat srovnávacích dějin právních*. Časopis Matice moravské. Brno 1901.

² Josef Kalousek, *O staročeském práve dědicím a královském práve odúmrtém na statcích svobodných v Čechách a na Moravě*. V Praze 1894, s. 9, 47, 51. Rudolf Rauscher, *Dědické právo podle českého práva zemského*. Knihovna právnické fakulty University Komenského v Bratislavě, svazek 5. V Bratislavě 1922, s. 10–98.

³ Iva Heroldová, *Vesnická poddanská rodina v Čechách před vydáním patentu o zrušení nevolnictví*. Český lid, 68, 1981, s. 160–168. Jiří Langer, *Zvolátnost a proměny rezidenční jednotky na Valašsku*. In: Lidová stavební kultura v československých Karpatech a přilehlých zemích. Brno, Blok 1981, s. 193–211.

⁴ Rudolf Rauscher, *O rodinném nedílu v českém a uherském právu před Tripartitem*. Bratislava II., 1928, s. 630. Karel Kadlec, *Verböcözovo Tripartitum a soukromé právo uherské a chorvatské šlechty v něm obsažené*. Praha 1902. Štefan Luby, *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava 1946, s. 249, n.

⁵ Jozef Markov, *Z právneho zvykoslovia Liptova*. Slovenský národopis, 4, 1956, s. 87.

⁶ Soňa Švecová, *Príbuzenské vzťahy v Čičmanoch a postavenie ženy v rodine*. Slovenský národopis, 15, 1967, s. 337, 346. Jozef Markov, c. p., s. 87.

⁷ Karol Rebro, *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II.* Bratislava 1959, s. 557.

⁸ Miklós Mattyasovszky, *Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás*. Budapest 1904, s. 402.

⁹ János Baross, *Az öröklési jog kérdései*. Budapest 1901, s. 42.

¹⁰ György Szabad, *A tatal és gesztesi Eszreghy uradalom áttérése a robotredszerről*. Budapest 1957, s. 39–142.

¹¹ Miklós Mattyasovszky, c. p.

¹² Soňa Švecová, *Príspevok k obyčajovému právu na Slovensku*. Český lid, 61, 1974, s. 7–16.

¹³ John Hajnal, *Two kinds of preindustrial house hold formation system*. Population and Development Review, vol. 8, no. 2 1982, s. 449–494. Peter Laslett, *Family and household as work group and kin group: Areas of traditional Europe compared*. In: Wall Richard et al. (red.), 1983, s. 513–563.

¹⁴ Josef Kandert, *Členství v totálních skupinách a chování jednotlivce*. Praha 1969, MS.

¹⁵ Soňa Švecová, *Príbuzenská skupina a patronymia na Slovensku*. Slovenský národopis, 19, 1971, s. 3–10.

DIE SLOWAKISCHE UND DIE TSCHECHISCHE FAMILIE

Resümee

Die slowakische und die tschechische Bauernfamilie unterschied sich bis zum 16. Jh. nicht voneinander. Charakteristisch für sie waren die kollektiven Vermögensbeziehungen, wo der Einzelne nicht über den Familienbesitz entscheiden konnte. Der Boden der Vorfahren gehörte den Nachkommen, den Familienmitgliedern, die ihn gemeinsam bearbeiteten und dort lebten. Nach dem Tode der Eltern teilten ihn die Kinder zu gleichen Teilen auf. In Böhmen erfuhr im Laufe der historischen Entwicklung diese Beziehungen eine Individualisierung. Der Vater konnte über die Abtretung des Vermögens entscheiden, übergab es in der Regel dem ältesten Sohn. Die übrigen Nachkommen gründeten dann einen eigenen Haushalt und auch die Eltern trennten sich von der Familie des Sohnes, nachdem sie

ihm den Besitz übergeben hatten. In der Slowakei dauerte die Vermögensgemeinschaft und die wechselseitige Abhängigkeit der Familienmitglieder bis zur Gegenwart fort. Enge Kontakte pflegten auch voneinander getrennt lebende verwandte Familien, die verhältnismäßig nahe auf dem ererbten Besitz ansässig waren. Dadurch erfolgte eine Beeinflussung der gesellschaftlichen Beziehungen in lokalen und anderen Gruppen. In Böhmen werden die gesellschaftlichen Beziehungen durch größeren Abstand und stärkere Abgeschlossenheit als in der Slowakei charakterisiert, wo die Gleichheit und Verbundenheit der Familien- oder Verwandtschaftsbeziehungen auch das gesellschaftliche Leben prägten.

Preklad: Alfons Hubala

ROZHOVOR S PhDr. SOŇOU ŠVECOVOU, CSc.

Doteraz sme sa v rozhovoroch snažili predstaviť našim čitateľom etnológov pôsobiacich v zahraničí, či už to boli naši kolegovia a krajanovia, ktorých životné osudy nedobrovoľne zahňali do cudziny alebo zahraničných vedcov, ktorí nám sprostredkovali svoje pohľady na súčasné vedecké dianie. Hoci pripravujeme rozhovory aj s význačnými osobnosťami vedy pôsobiacimi na Slovensku, skonštatovali sme, že nemôžeme vynechať pohľady našich českých spolupracovníkov. Z nich nám v rámci krátkej tradície našich rozhovorov do koncepcie priam ideálne zapadla osobnosť PhDr. Soňe Švecovej, CSc., slovenskej vedkyne pôsobiacej celé desaťročia na Karlovej univerzite v Prahe.

M.L. Azda budú pre čitateľov zaujímavé okolnosti, za akých si sa dostala do Prahy. Môžeš porovnať vtedajšie pomery v Prahe a v Bratislave?

S.Š. Štart k národopisnému štúdiu sme mali spoločný s Vierou Urbancovou. Ako elévky ÚEUVu (ja ako textilná výtvarníčka) zatúžili sme spoznať vedu, ktorá sa zaoberá všetkými tými košíkmi, črpákmi, džbánmi, kožuchmi atď., ktoré nás v Ústredí ľudovej a umeleckej výroby obklopovali. Roku 1951 sme zapadli do báječného prvého ročníka národopisu s obsadením: Ema Kahounová, Janko Michálek a nezabudnuteľný Klíma Ondrejka (ak som niekoho vynechala, jeho chyba, že sa mi nezapísal do pamäti). Obsadenie prednášajúcich nebolo oveľa horšie: A.Melicherčík, jedinečný J.Mjartan (externe), od ktorého aj rozprávanie o medovníkoch voňalo. R.Bednárik sa mi neušiel, prednášal až v 2. ročníku. Nič mi nechýbalo, a predsa som sa vo februári vydala. Druhý ročník som nastúpila v Prahe. (O kombinácii s prehistóriou nepíšem, tou som preplávala nedotknutá.)

Z odborného hľadiska som prišla medzi pedagogickú elitu tých čias. K.Chotek, V.Pražák a D.Stránská boli bez konkurencie, ak len za konkurentov nerátame vtedajších mladých politických protagonistov „novej“ národopisnej vedy. Vtedajšia politická atmosféra v Prahe bola v porovnaní s bratislavskou poriadne ostrá. Prof.Voráčka už vyhodil, namiesto prof.K.Chotka sa stal vedúcim katedry prof. Pertold a budúcnosť starých učiteľov určoval biľag nositeľov buržoáznej pavy a pozitívizmu. V Bratislave v tom čase demokraticky riaditeľoval v NÚ SAV J. Mjartan. Netýkalo sa to ale nášho ročníka. Zapadla som opäť medzi báječných ľudí (L. Holý a M. Štuchlík v čele ďalších). Horšie to bolo s českou mentalitou, ktorej som musela privykať, a ktorá sa tak prikro odlišuje od slovenskej.

M.L. Vieme, že si istý čas študovala v Budapešti a trúfam si tvrdiť, že maďarská národopisná škola dost' výrazne zapôsobila na tvoju vedeckú orientáciu. Vidím v tom osudové šťastie – dôverne spoznať dnes už klasikov slovenského, českého i maďarského národopisu.

S.Š. „Šťastie v nešťastí“ vidím v tom, že medzi pražskými kolegami som vedela jediná po maďarsky, a tak na mňa pripadol návrh na ročné štipendium v Budapešti. Tretí ročník v Budapešti? Bolo to moje životné šťastie nielen preto, že ma neobyčajne vlúdne prijali. Tak, ako sa mi tam venovali po odbornej stránke, bolo nevídané, okrem toho maďarský národopis patril v tom čase k európskej špičke. Prof. Tálasi so svojím výrazným historickým zameraním natrvalo usmernil môj prístup k národopisu. Mesiac som strávila aj v Debrecíne, tam ma fascinoval nekonvenčný vzťah prof. B. Gundu k študentom, napr. jeho pracovňa s bohatou knižnicou nám bývala prístupná aj v čase profesorovej neprítomnosti. Obdivuhodná bola pracovná atmosféra štúdia, národopisné problémy bývali bežnou konverzačnou témou a nebolo vidieť niekoho len tak posedávať, aby nemal pred sebou kartoťčné lístky s výpiskami. Aj to som sa naučila a neviem, čo si počnú moji potomkovia s tými plnými škatuľami, ktoré po sebe zanechám. Ale čo je ešte dôležitejšie, priateľstvá, ktoré som v Maďarsku nadviazala, sa mi zúčujú dodnes. S pánom profesorom som konzultovala každý nový výskum, kolegovia sa postarali, aby som dostala do rúk najnovšiu literatúru, a nielen maďarskú. Ešte v sedemdesiatych rokoch ma prof. Tálasi dohnal k štúdiu v archívoch, veď predsa čím chcete začať chystanú monografiu? Hádám nie tým, že v skúmanej dedine jeden starý človek povedal...?

M.L. Aká sa Ti zdala Praha po Tvojej anabáze v Budapešti? Myslím na ľudské i odborné pomery. Skončila si predsa uprostred päťdesiatych rokov.

S.Š. Návrat do Prahy už nebol taký strašný, bola som už ich Soňa, nie neznáma Slovenka, ktovie, či nie s dutou hlavou. Štvrtý a piaty ročník bol už v znamení príprav na diplomovku, ktorú mi viedla pani docentka Stránská. Roku 1956 som skončila, a kam ďalej?

Do ústavu (ÚEF) som síce urobila konkurz (v komisii bol prof. J. Horák a prof. Filip), ale o mňa potom mala záujem katedra, lebo A. Robek išiel na aspirantúru.

Učiteľského chlebička som sa trochu bála, zakotviť ako profesionálny bádateľ mi pripadalo výhodnejšie. Ale zase je zlé aj na niečo dobré: oproti Ústavu pro etnografiu a folkloristiku ČSAV, kde sa dodnes témy porcujú medzi pracovníkov – ty budeš na kroj, ty na domy atď. (v posledných desaťročiach sa to delilo na robotníkov, obrodencov, pohraničníkov), mala som na Katedre etnografie a folkloristiky absolútnu voľnosť vo výbere výskumov. Neskoršie sa ukázalo, že aj to šprtanie na prednášky mi pomohlo rozšíriť národopisný obzor a vidieť bohatšie súvislosti medzi skúmanými otázkami. No a nie na poslednom mieste, na katedre som mohla ďalej robiť slovenský národopis. Terén (informátori), ktorý bol pre mňa vždy hlavným prameňom poznania, dnes sa to vzletne volá orálnou históriou, bol síce trochu od ruky, ale trefne ma utešila Mária Kosová: „keď vaši kolegovia z Prahy môžu skúmať Afriku, prečo by si nemohla chodiť do slovenských dedín?“ A veru som slovenským dedinám zostala verná a neviem, že by mi to niekto niekedy vyčítal.

M.L. Pokús sa stručne charakterizovať svoje tematické i metodologické zameranie. Musíme trochu myslieť i na budúcich historikov vedy, i na mladšie generácie, kde máš veľa obdivovateľov svojej vedeckej práce.

S.Š. Voľnosť, ktorú som mala vo výbere tematického zamerania, som neprepásla. Postupne ma zaujali štyri tematické okruhy: stavitelstvo, rodinné vzťahy a formy, lazové (kopanicové) osídlenie a etnografické skupiny. Tomu zodpovedal aj vývoj metodického prístupu – od typológie a porovnávania cez funkčné hľadiská k antropologickému pohľadu. Porovnávacie štúdium a typológia sa očividne spájali s témou ľudového stavitelstva. Prišla som k nej na popud dr. J. Mjartana a k stavbám sa viažu aj moje prvotiny zo študentských rokov (Letné kuchyne v Zalužiciach, kde sme boli na spoločnom výskume r. 1953, potom stavitelstvo v Tótkomlóši, kde som r. 1954 strávila jeden prázdninový mesiac). Takisto diplomová práca bola z odboru stavitelstva (Príspevok k stavitelstvu roľníckeho obyvateľstva pod Vihorlatom). Tému som neopustila až do začiatku šesťdesiatych rokov, posledná štúdia (Beitrag zur Konstruktion des Dachgerüstes in der Slowakei) je z roku 1989. Menili sa len študované otázky s postupným ústupom od kultúrno-morfologického pohľadu k problematike funkcie bývania. Morfológia a typológia čoskoro vyčerpali moju fantáziu. Prístenné stĺpy, premena orientácie stavieb a ohniská na juhozápadnom Slovensku. Vydávala som sa skrátka za popredného „pecológa“. Funkčné hľadiská podnietilo už štúdium v Maďarsku, kde tento európsky smer už zakotvil a v knižniciach nechýbali diela tohto pohľadu (napr. Gustav Ränk). Keďže funkcia obydlia úzko súvisí s rodinným životom, delbou obytného priestoru, domu a dvora medzi potomkov, bol už len malý krok k štúdiu rodiny. Predchádzali mu medzitematické výskumy (Rodinné a majetkové delenie v ľudovom bývaní; Ľudové obydlie a rodinné formy na Slovensku atď.).

Samostatne som začala skúmať rodinné vzťahy a formy r. 1963, keď som po stopách V. Pražáka, ktorý bol u nás priekopníkom v štúdiu vzťahov medzi domom a jeho obyvateľmi, začala výskum v Čičmanoch. Z týchto výskumov pochádza kandidátska práca, obhájená roku 1966 (Spoločenské skupiny v Čičmanoch). Z bohatej problematiky sociálnej etnografie, ktorú som skúmala predovšetkým v okruhoch príbuzenstva a rodiny, ma zaujali vzťahy medzi mužom a ženou (Príbuzenské vzťahy v Čičmanoch a postavenie ženy v rodine), príbuzenská terminológia, ktorá tieto vzťahy odráža, zákonné a iné mimoekonomické zásahy do týchto vzťahov, ale aj klasifikácia rodinných foriem, kde som kľúčový problém hľadala v obyčajovom práve dedenia, postupovania otcovizne potomkom, v rozdieloch medzi reálnou delbou a systémom jedného nástupcu, ktoré v prvom prípade zblížovali rodičov a deti a potomkov navzájom. V druhom prípade viedli k individualizácii vzťahov, keď jeden ostal na otcovizni, druhý si musel hľadať samostatné živobytie a rodičov na starobu čakala samostatná domácnosť na výmenku. Posledná štúdia na túto tému (Dva typy tradičnej roľníckej rodiny v Československu, v inej verzii Slovenská a česká rodina), vyšla r. 1989. Dozrievala pomaly, začiatky korenili vlastne už v mojom príchode do Prahy, kde som spoznala pre mňa celkom novú, západoeurópsku mentalitu značne exponovaného individualizmu. Ak som si práve platformu rodiny zvolila na jej analýzu (tej mentality), vyplývalo to z môjho národopisného zamerania. Ale ani s témou rodiny som nemohla vystačiť v Čičmanoch, a tak som r. 1967 začala výskum v Jedľových Kostolanoch.

M.L. Skutočne precízna charakteristika. Pripomína mi to trochu vývin záujmu o obdobné témy u nášho priateľa J. Botíka, ktorý tiež začínal „pecológiou“, architektúrou, a prešiel k rodine ... atď. Mimochodom Jedľové Kostolany. Práca, ktorá sa doteraz na Slovensku vysoko hodnotí. Povedz niekoľko slov o nej i o výskume chotárnych sídiel.

S.Š. V Jedľových Kostolanoch som sa takisto nepridržiavala úzkostlivo zámeru, s ktorým som začala výskum. Rodinné a príbuzenské vzťahy ma tam prekvapili unikátnymi

chotárnymi sídlami, štálmi, kde už ich patronymické názvy naznačovali spôsob ich osídlenia a rozrastania sa. Na niektorých štáloch ešte pamätníci vedeli odvodiť svoje príbuzenstvo od spoločného predka, ktorý osídlil kopaničnú pôdu, inde ich spájaj už len spoločný „koreň“, alebo len priezvisko, ktoré bolo aj menom štálu. A sme pri ďalšej téme. Kopanice, lazy, štály, satelitné sídla, ich vzájomný vzťah a vzťah k dedine. Tak sa zo mňa stala „satelitka“, ako ma slovenskí kolegovia začali prezývať. Po rokoch strávených opakovaně na Kostolianskych štáloch mi zase začal chýbať nový terén, tento raz už s cieľom študovať chotárne sídla. Podnet mi dal Janko Botík, s ktorým sme skutočne mali veľa spoločných odborných a organizačných záujmov. Dá sa uhádnuť, že to bol Hont, zo začiatku opakované výskumy v obci Hrušov. Už som sa trochu orientovala aj v archívnych výskumoch, a tak som problematiku chotárnych sídiel naozaj nemusela začínať slovami „jeden starký povedal“. Pekne sa dali rekonštruovať začiatky lazového osídlenia aj v Honte, kde som okrem iných národopisných otázok narazila na bolestné spomienky lazníkov v súvislosti s neúnosným zadĺžením sa za kopaničnú pôdu (pôvodne dominikál), ktorú si postupne v druhej polovici 19. storočia museli od panstva odkúpiť – alebo ju opustiť. Z tejto otázky sa zrodila ďalšia: prečo niektoré lazy patria miestnym starousadlíkom, a prečo inde vzdialenú pôdu s lazmi predali horniakom od Detvy, z Hriňovej atď., a tým si skomplikovali hospodársku, ale aj spoločenskú situáciu? Príčiny nebudem rozvádzať, v nijakom prípade medzi nimi nechýba postoj bývalého panstva k držiteľom kopaničnej pôdy, ktorý sa menil s mierou benevolencie. Trochu zjednodušene – kde bola zadĺženosť neúmerná (tvrdý postoj panstva), lazy popredávali prísťahovalcom, utisnutým za každú cenu získať nový základ živobytia. Len na okraj: bola som veľmi rada, že v rámci edície monografií vydavateľstva Karlovej univerzity mohla vyjsť samostatne štúdia z Jedľových Kostolian a neskoršie aj z Hontu, ktorú som v skrátenej verzii publikovala aj v monografii Hont.

Problém Horniakov, ktorí nielen že v mohutných prúdoch osídľovali hontianske lazy, ale aj mnohohodnými rodinami postupne počtom prevyšovali miestnych Krekáčov, začal sa javiť ako samostatná otázka spolužitia kultúrne odlišných skupín. Spoločenský odstup, pohľadanie skromnosťou a príčinnivosťou zadĺžených Horniakov, vyhýbajúcich sa dedine, Krekáčom, lípnúcim na svojich privilégiách starousadlíkov, priniesol súhrn nových problémov. Ich riešenie si žiadalo antropologický pohľad na kultúrne rozdiely. V obidvoch prípadoch išlo o nositeľov tradičnej kultúry vidieckych roľníkov.

Štúdium literatúry, kde sú od konca 18. storočia zmienky o podobných skupinách na Slovensku ukazuje, že tento pohľad, keď stredom záujmu boli názory nositeľov ľudovej kultúry na svoju a susednú skupinu, nebol predchodcom vedeckého národopisu cudzí. Tlmočili ho jedinečným spôsobom, ktorý vedecké poznanie ľudovej kultúry neskoršie pustilo zo zreteľa. A tak sme sa k nemu vrátili, aby sme aspoň trochu splatili dlžobu, spôsobenú takmer storočnou medzerou, vyplnenou úsilím národopisnej vedy o „objektívizáciu“ ľudovej kultúry, z ktorej sa jej nositelia, ich názory a vzťahy, hodnotiace vzájomné odlišnosti, vytratili.

M.L. Vidím, že sme zabrdli do problematiky bližšej Tvojmu srdcu. Je nesporné, že je aj metodologicky veľmi inšpiratívna. Ozaj, ako sa pozeráš na súčasné teoretické výboje etnológie aspoň v oblastiach, kde si systematicky celé desaťročia pracovala.

S.Š. Antropologický pohľad na ľudovú kultúru konečne zbúral bariéru medzi izolovanými kategóriami ako sú stavby, kroje, obyčaje atď. Štúdium kultúry ako spoločenského javu oživilo význam kultúrnych javov ako symbolu. Na rozdiel od objektivizovaného pohľadu boli pre nositeľov kultúry tieto znaky podstatné pri rozlišovaní skupín: vekových,

posiedkach. Tam, pri spontánných rozhovoroch som si uvedomila prioritné starosti, ktoré dedinu trápili, ale aj spôsob, ako sa kontroloval pospolitý život (klebety o nepatričnom správaní sa atď.), ba práve na driapačkách som sa dozvedela, aké dôležité je pre dedinu, aby žena po tridsiatke už nenesila červenú šatku, lebo predstavte si, tá a tá v nej ešte stále chodí a koľkože má už rokov? Skrátka, práve opakovaný pobyt na dedinách mi otváral oči a posúval pohľad k hodnotám kultúry z hľadiska ich nositeľov, pohľad od objektivizovaných javov k ich významu pre vlastnú pospolitosť. Spontánne rozhovory sa stali formou výskumu, ale i kritiky, keď si miestna učiteľka prisadla a nepochopila, čo vlastne od tej starej ženy chcem. Dovtedy v ich dedine každý národopisec vedel, o akú tému sa zaujíma a k tomu smerovali aj otázky. Pravda, je to v poriadku, ak cieľom výskumu je porovnávacie štúdium.

Preniknúť do života dediny musí podľa mojich skúseností výskumník sám. Prítomnosť kolegov síce spríjemňuje pobyt v teréne, ale nepomáha odstrániť spoločenskú priehradu medzi dedinčanmi a učeními pánmi z mesta. Údel „osamelého bežca“ (jedna z charakteristík mojich výskumov) sa bohato zúročil. Nemyslím teraz na výsledky, ale na spoločenskú a hmotnú záštitu dediny, ktorá vedela, že som na ňu odkázaná aj stravou, bytom, ba často i oblečením, keď udreli nečakane mrazy. Zblížilo nás to.

M.L. Teraz by sme mohli hovoriť o zblížovaní v rámci vedeckých kontaktov. Zdá sa mi, že mizne záujem o organizovanie vedeckého života i o pestovanie vzájomných neformálnych kontaktov.

S.Š. Odborná spolupráca, konfrontácie bádateľských výsledkov sú nevyhnutné. (Za spoluprácu nepovažujem jednostranný vzťah inštitúcií k externým odborníkom na princípe dal—vzal). Kontakt so slovenskými kolegami sa najplodnejšie rozvinul v rámci Medzinárodnej komisie pre štúdium ľudovej kultúry v oblasti Karpát a na Balkáne (MKKKB). Bola to jedinečná platforma spájajúca už vtedy rozdelených národopiscov z Čiech, Moravy a Slovenska. Zo začiatku to boli účelne koncipované konferencie organizované Vaškom Frolcom, ktorý sa vedel vyhnúť všeobecne rozšírenému prednáškovému „maratónu“ a vyčarovať čas na vecnú diskusiu. Neskôršie, začiatkom sedemdesiatych rokov, sa založila Subkomisia pre spoločenské vzťahy MKKKB pod mojím vedením a seminárna forma, ktorou sa aj v ostatných subkomisiách pracovalo, ešte väčšmi rozšírila možnosti diskusie o bádateľských výsledkoch každého člena. Riešili sme celý rad otázok v zaujatej pracovnej atmosfére, veď účasť sľubovala výlučne odborný prínos, kariéra sa na nej nedala budovať. (Kmotrovstvo, tradičná rodina, chotárne sídla, dedinská morálka, etnografické skupiny a iné témy, naposledy tohto roku – 1993 – práca a oddych v ľudovej kultúre pod vedením J. Kanderta, ktorému som ako svojmu spoľahlivému odbornému partnerovi odovzdala štafetu.) Spoznala som tak jedinečných nadšencov pre národopis z Moravy (V. Frolc, J. Langer, P. Popelka a ďalší), ale aj zo Slovenska, s ktorými by som ináč ťažko naviazala úzky pracovný kontakt (najmä kolegyne z katedry a J. Botík, ktorý nám bol oporou).

Vítanou príležitosťou spoznať nastupujúcu generáciu slovenských národopiscov boli pozvania na prázdninový medzinárodný terénny výskum študentov, organizovaný Jánom Podolákom (r. 1970 Orava, r. 1972 Levoča). Napokon, keby sme sa s mladšími kolegyňami odborne nespoznali, asi by ma minulo ďalšie neskoré, ale vítané pozvanie externe prednášať r. 1991 na Katedre etnológie v Bratislave. Pravda, príležitostí na spoluprácu bolo viac, spomenula som len tie, ktoré ma najviac potešili a obohatili.

M.L. Vráťme sa k začiatku nášho rozhovoru. Bola si Slovenkou v Prahe. Teraz si vlastne naším zahraničným kolegom. Si aj „Pražáčkou“ na Slovensku. Ako po rokoch vnímaš premeny týchto chúlolistivých vzťahov?

S.Š. Moje počiatkové obavy, že ako Slovenka v Prahe budem pre Slovákov Pražanka a naplní sa osud tých, čo sedia na dvoch stoličkách, ostali neopodstatnené. Nielen srdečný vzťah s kolegami tu i tam, ale aj posledné ocenenie v Slovenskej národopisnej spoločnosti, keď ma zvolili za čestného člena v Čechách aj na Slovensku, svedčia v prospech trvalých dobrých vzťahov založených na národopisnej práci, v ktorej nie je miesto pre nacionálnu separáciu.

Nehovorila som ešte súhrnne o pôsobení na pražskej katedre, no som už siedmy rok v penzii (od r. 1987) a srdečné pozvanie na príležitostné oslavy nespádajú do rámca nášho rozhovoru. Hádám len toľko, že pôsobenie na katedre bolo neoddeliteľnou súčasťou mojej národopisnej práce, ku ktorej som priplála ako k forme života a zanechala vo mne len a len krásne spomienky.

Ďakujem za rozhovor.

Milan Leščák

VÝBEROVÁ BIBLIOGRAFIA PRÁC Dr.SONE ŠVECOVEJ OD R.1989

- Beitrag zur Konstruktion des Dachgerüsts in der Slowakei. In: Ideen, Objekte und Lebensformen. Gedenkschrift für Zsigmond Bátky. Székesfehérvár 1989. S. 57–64.
- Weilerwirtschaft in der Slowakei. In: Néprajzi értesítő 71–73, Budapest 1989-1991. S.123–134.
- Dva typy tradičnej roľníckej rodiny v Československu. Český lid 76, 1989, s. 210–222.
- Funkcia spoločenského vedomia v utváraní a existencii etnografických skupín na Slovensku. Slov. Národop. 38, 1990. S. 257–261.
- Tri razy o tradícii. Acta universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 1. Studia Ethnographica VI, 1990. S. 9–18.
- Etnografické skupiny na Slovensku. Príspevok ku klasifikácii. Český lid 78, 1991. S. 131–132.
- A szlovák és a cseh parasztesalád. Ethnographie 102, Budapest 1991, s. 89–119.
- Rodina a príbuzenstvo. In: Čičmany. Zostavila Eva Munková. Osveta, Martin 1992, s. 126–130.
- Etnografické skupiny a oblasti na Slovensku. Ethnologia Europae Centralis. Časopis pro národopis střední, východní a jihovýchodní Evropy 1. Brno 1992, s. 25–34.
- Hanáci na Slovensku. Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci 268, 1992, s. 53–55.

(Výberovú bibliografiu dr.S.Švecovej za roky 1980-1989 uvádza článok M.Botíkovej: Pozdrav k jubileu Sone Švecovej, uverejnený v Slov.Národop. 38, 1990, s. 304-305.)

LAZY A LAZNÍCI

Hontianske lazy sa rozprestierajú v oblasti Krupinskej planiny. Nachádzame ich prevažne v rozľahlých horských chotároch, kde sa odľahlá, neprístupná pôda dala z dediny len ťažko obrábať. V rovinatých obciach sa s lazmi nestretávame, preto západná, južná a juhovýchodná hranica hontianskej lazovej oblasti je zároveň hranicou medzi horskými a nížinnými obcami tejto časti Hontu. Na juhu končí údolím Ipľa, na západe dedinami od Krupiny na juh a na juhovýchode nížinnými obcami susediacimi s Novohradom. Za severnou a severovýchodnou hranicou Hontu nadväzuje na Krupinskú planinu pohorie Javoria s výrazným lazovým osídlením. Sú to tisovnícke a slatinské lazy, ktoré pokračujú na sever k detvianskej lazovej oblasti, na východ Slovenským rudohorím až do Gemera. Hontianske lazy teda súvisia s rozsiahlym stredoslovenským lazovým osídlením.

Oproti stredoslovenským lazom môžeme vymedziť hontiansku lazovú oblasť nielen zemepisne hranicou Krupinskej planiny a Javoria, ktorá bola zároveň administratívnou hranicou medzi bývalou hontianskou župou a župami zvolenskou a novohradskou, ale aj odlišnosťami kultúry oboch oblastí. Odráža sa to v povedomí obyvateľov pomedzných obcí, keď na základe odevu, reči či iných prejavov pomenovali obyvateľov Hontu krekáčmi a obyvateľov susedných severnejších obcí horniakmi. Napriek územnej kontinuite hontianskych lazov so stredoslovenskými, lazové obce v Honte predstavujú teda osobitnú oblasť, ohraničenú krekáčskymi lazovými obcami oproti horniakym, ktoré rozdeľuje bývalá hranica župy. Hontianska lazová oblasť je vymedzená od susedných lazových oblastí zemepisným, správnym a kultúrnym ohraničením, ktoré nie je výsledkom bádateľského zámeru, ale zložitého súhrnu podmienok v priebehu jej historického vývoja.

Hontiansku lazovú oblasť môžeme zároveň diferen-

covať. K miestnym odlišnostiam lazov prispeli viaceré odchýlky v priebehu vývoja. Ich príčiny sa sústreďujú v udalostiach, ktoré rozhodli o vlastníctve a užívaní chotárnej pôdy. Takýmto uzlovým bodom vo vývoji lazov bola komasácia v druhej polovici 19. storočia, ktorá mala doriešiť feudálny vzťah k pôde a zároveň ju sceliť. Ďalším významným medzníkom vo vlastníctve pôdy, ktorý zasiahol lazové osídlenie, bola parcelácia veľkostatkov, zavŕšená prvou pozemkovou reformou a napokon i socialistická kolektívizácia poľnohospodárstva, prinášajúca lazom celkom novú budúcnosť.

Komasácia v 19. storočí ovplyvnila vývoj lazov v najrozličnejších smeroch. Žiadali o ňu bývalí zeme-páni v súvislosti s oddelením panskej pôdy od roľníckej. Predmetom sporov bola pôda roľníkov, ktorú získali kľčováním, prevyšovala ich usadlosť a po zrušení poddanstva neprešla do ich úplného vlastníctva. Išlo teda o doriešenie vlastníckych vzťahov k odľahlej pôde, na ktorej bývali lazy a roľníci ju mali zeme-pánom vyplatiť alebo vrátiť. V skúmanej oblasti ostala táto pôda vždy v majetku roľníkov. Ich nový vlastnícky vzťah k tejto pôde s väčšími majetkovoprávnymi istotami rozhodol o ďalšom vývoji lazov. Smeroval všeobecne k premene sezónnych sídel na trvalé, pretože predkomasačné lazy v Honte bývali druhým, doplnkovým centrom dedinského gazdovstva a nežilo sa tam celoročne. Odchýlky z priebehu komasácie sa prejavovali v tom, ako sa roľníci pokonali s panstvom, či vyviazli z komasácie bez dlžôb a ako sa chotárna pôda scelila. Od týchto okolností potom záviselo, kto osídlil lazy natrvalo, miestni roľníci alebo prisťahovalci z horniakov, ktorí od nich túto odľahlú pôdu odkúpili.

Ako sa roľníctvo pokonalo s bývalým panstvom, dokladajú najmä komasačné písomnosti z 19. storočia. Bez prietahov sa skončila komasácia v lazových obciach, kde mal majetky knieža Koburg a nejasnosti

o rozsahu klčovísk sa vyriešili vyhlásením, že v chotári nie sú. Nesmierne dlžoby doľahli na obce, ktoré sa pokonávali s bývalým panstvom Bzovického prepoštvá pod správou Ostrihomskej kapituly. Nejednotné výsledky priniesla komasácia v obciach, kde bolo viac zemepánov, ktorí sa spravidla nevedeli medzi sebou dohodnúť o postupe proti roľníkom. Kde sa nezistila pôda prevyšujúca usadlosť, každému gazdovstvu scelili majetok v chotári do jedného kusa, ktorý potom miestni roľníci trvalo osídlili. Ak sa odľahlá chotárná pôda okolo lazov scelila osobitne, často ju neskoršie predávali prísťahovalcom z horniakov. Najmä vtedy, keď bola neúnosne zadĺžená odškodným bývalému panstvu a starousadlíci mali dost pôdy okolo dediny. Dôsledky komasácie sa teda odrážali na vývoji lazov ešte ďalšie desaťročia.

Takisto ďalší medzník vo vývoji lazov, akým bola parcelácia veľkostatkov v 20. storočí, ovplyvnil trvalé osídľovanie chotárov. Parcelovaná pôda odľahlých majerov prilákala novú vlnu horniakov do Hontu, ktorí tam zakladali lazy. Pribúdajúci počet lazov i horniakov nastal aj vďaka mnohodetnosti ich rodín. Po rokoch zadĺženosti, neistôt a častého sfahovania sa zároveň stabilizovala hospodárska situácia prísťahovalcov. V druhej tretine 20. storočia sa preto v lazových obciach Hontu završujú podmienky na prejavy spoločenskej jednoty horniakov proti starousadlíkom. Prejavovalo sa to okrem iného zakladaním spoločenských stredísk na lazoch, školy, obchodu a iných. Spolužitie dvoch skupín obyvateľov rozličného pôvodu, starousadlíkov a prísťahovalcov, je charakteristickou črtou hontianskych lazových obcí, kde sa príchod horniakov začal po komasácii a zavŕšil sa pozemkovou reformou.

Národopisný výskum súčasnosti zachytáva posledný medzník vo vývoji lazov, takisto spojený s novým vlastníctvom pôdy. Je ním socialistická kolektívizácia poľnohospodárstva a zánik súkromného hospodárenia. Od obdobia združstevnenia sa vývoj lazov ubera

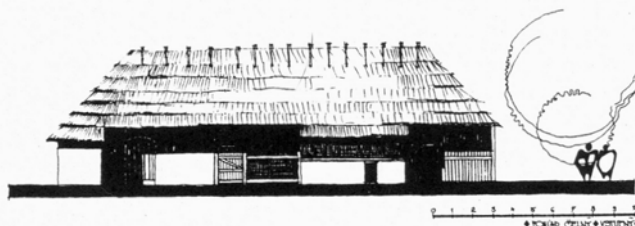
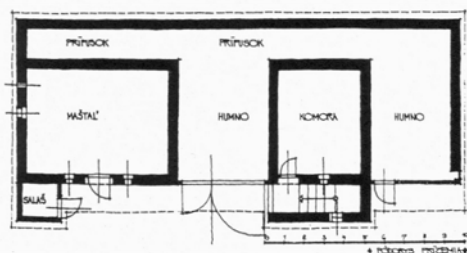
celkom iným smerom ako v podmienkach súkromného vlastníctva pôdy, keď gazdovanie na lazoch bolo hlavnou príčinou ich osídlenia. Perspektíva lazov, ktoré prestali byť výrobným centrom a základom obživy rodiny, závisí dnes najmä od toho, ako vyhovujú novým zárobkovým možnostiam jej členov. I v tom sa hontianske lazy od seba výrazne odlišujú.

Vývoj lazového osídlenia sledovaný približne za posledných sto rokov sa prejavoval v oblastiach hospodárskej, kultúrnej a spoločenskej. Nerozlučne súvisel s materským sídlom, s dedinou, ktorá bola centrom lazov. Takisto medzníky, akými bola komasácia, parcelácia a kolektívizácia nepredznamovali len vývoj lazov, ale i dedín, spoluvytvárajúcich lazové osídlenie Hontu v jeho hospodárskej, kultúrnej a spoločenskej jednote i rôznorodosti.

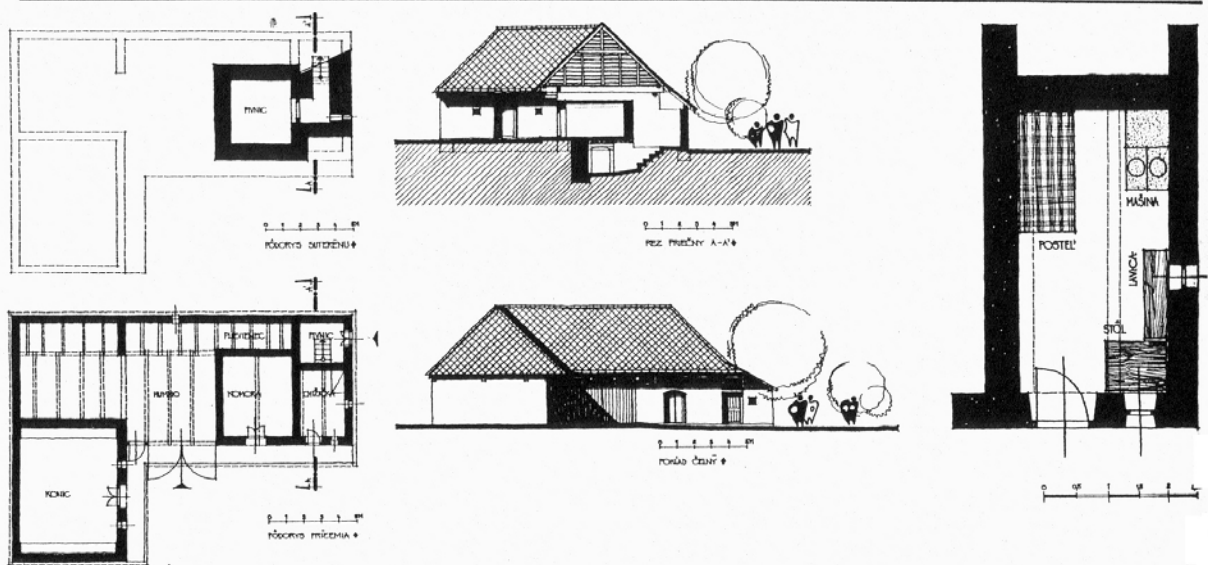
KOMASÁCIA

Komasácia v hontianskych lazových obciach sa začala všeobecne v druhej polovici 19. storočia na podnet urbáriálneho patentu z marca 1853, ktorý bol doplnený zákonnými článkami roku 1871. Išlo o smernice, ako doriešiť feudálny majetkovoprávny vzťah k pôde, ktorý sa zrušením poddanstva dôsledne nelikvidoval. Zákony z roku 1848 oslobodili poddaných len od tých feudálnych dávok, ktoré zafažovali roľnícku pôdu patriacu k poddanskej usadlosti, čiže urbáriát. Len táto pôda prešla do vlastníctva jej držiteľov, do rúk roľníkov, a odškodnenie za ňu prevzal voči zemepánom štát (MÉSÁROŠ, J.: 1953, 598–599). Rozlohu urbáriátu ustálil v jednotlivých obciach na konci 18. storočia tereziánsky urbár, ktorý určil aj služobnosti, naturálne a peňažné dávky patriace zemepánovi od každej usadlosti.

Okrem pôdy, ktorá sa hodnotila ako urbárska a jej rozlohu ustálil tereziánsky urbár, roľníci užívali aj neurbársku pôdu, ktorá mala dominikálny charakter, čo vyplynulo z toho, že po zrušení poddanstva

Nađova chýška za dedinou, ktorá bola súčasťou hospodárskeho dvora v dedine. Stredné Plachtince. Kr. E. Mlynárová 1980

Mikušova chýška Na Chríbe ako súčasť hospodárskeho dvora v dedine. Stredné Plachtince. Kr. E. Mlynárová 1980

neprešla do vlastníctva roľníkov ako urbárska pôda a ani nepatrila k poddanskej usadlosti (HORVÁTH, P.: 1963, 137–171). Vlastnícke vzťahy k nej riešil urbáriálny patent. Ťarchu za odškodnenie neurbárskej pôdy, ktorú užívali roľníci, neniesol voči zemepánom štát, ale jej držiteľia, roľníci.

Z hľadiska feudálnych vlastnícko-právnych kategórií najväčšie rozlohy neurbárskej pôdy predstavovali kopanice. Vznikli kľčovaním panskej pôdy a gazdovali na nej roľníci, ktorí ju svojou prácou nadobudli. Právny vzťah ku kopaniciam bol oproti urbáriátu odlišný v tom, že ich mohol zemepán za určitých okolností poddanému odňať. Vynaloženú prácu a iné investície mu však musel uhradiť.

Inú kategóriu neurbárskej pôdy, ktorá bola často v držbe roľníkov a mali za ňu zemepánom poskytnúť odškodné, predstavovala remanentná pôda. Vznikla pri tereziánskej regulácii, ak bolo po premeraní roľníckej pôdy viac, ako dovoľovala rozloha urbáriátu. Táto pôda sa zaradila do osobitnej kategórie zvyškov, čiže remanencií (REBRO, K.: 1959, 218). Po zrušení poddanstva, keď sa rozhodovalo o jej vlastníctve, stala sa väčšinou ďalšou ťarchou roľníkov, ak si ju museli od bývalého panstva odkúpiť. Keďže remanencie zaberali odľahlé časti chotára, aj táto pôda, podobne ako kopaničná, úzko súvisela s lazovým osídlením.

K neurbárskej pôde, ktorá bola v držbe roľníkov, patrili aj zábery ako osobitná kategória pôdy s osobitnými nárokmi zemepánov na odškodnenie. Zábery (uzurpácie) získali roľníci z obecných pasienkov alebo z pôdy majerov.

Po zrušení poddanstva a odovzdaní urbárskej pôdy do vlastníctva roľníkov ostali tak nevyriešené majetkovoprávne vzťahy k značným rozlohám poľnohospodárskej pôdy, ktorá bola v ich držbe. Na doriešenie vzťahov k tejto pôde sa ustanovili urbárske súdy. Tie potom riešili aj problémy spojené s reguláciou chotára, s oddelením či scelením bývalej panskej a poddanskej pôdy. Pri regulácii sa zároveň určila náhrada za užívanie panských lesov a pasienkov vymeraním určitej časti tejto pôdy urbárialistom. Spravidla teda doriešenie feudálnych vlastníckych vzťahov k pôde sa nedalo uskutočniť bez scelenia či komasovania pôdy chotára, bez jeho regulácie. Pri tejto príležitosti sa väčšinou sceľovali aj rozdrobené roľnícke majetky, a tak komasácia, ktorá sa v pôvodnom určení vzťahuje na oddelenie bývalej panskej a roľníckej pôdy, zahŕňa a završuje celý proces doriešenia feudálnych právnych vzťahov k poľnohospodárskej pôde: s konečnou platnosťou určuje vlastnícky vzťah ku každému honu, ku každej brázde rozmeraním všetkej pôdy v chotári a jej registráciou v pozemkových knihách a mapách.

Vďaka urbárskym súdom, ktoré sa ustanovili na doriešenie feudálnych vzťahov k pôde, zachoval sa archívny materiál o priebehu komasácie z viacerých lazových obcí Hontu.¹ Uložený je vo fonde krajského súdu Štátneho oblastného archívu v Banskej Bystrici pod názvom Pisomnosti o úpravách pozemkového majetku. Registrovaný je podľa abecedného poriadku obcí, patriacich pod sedriu. Okrem týchto spisov sú z väčšiny obcí zachované aj katastrálne mapy, znázorňujúce predkomasačný stav chotára a uhodnovené výsledky komasačných prác. Tento archívny materiál dopĺňajú výsledky terénnych výskumov v lazových obciach, kde sa zachovali spomienky na prevratnú udalosť, akou bola komasácia.

Takmer v každej obci, ktorú registruje archív sedrie, nachádzame žiadosť bývalého panstva slúžnovskému úradu, aby sprostredkoval priateľskú dohodu, pokonanie medzi bývalým panstvom a roľníkmi. Dohoda sa týkala najmä priznania neurbárskej roľníckej pôdy, ako aj oddelenia lesov a pasienkov pre bývalých poddaných. Prebiehala na osobitnom zhromaždení obyvateľov obce za účasti zástupcu bývalého panstva. Zápis zo zhromaždenia sa postupoval cez prvoinštančný súd na schválenie sedrii. Ak sa dohoda nevydarila, bývalý zemepán mal podať žalobu proti obci do troch rokov od vydania urbáriálneho patentu, podľa neskoršieho výnosu do konca roku 1859.

Bez ďalšieho pravotenia sa vyriešila otázka neurbárskej pôdy v lazových obciach, kde mal majetky knieža Koburg a gróf Koháry, v Čabradskom Vrbovku, Čelovciach a Opave. Všetka pôda, na ktorej gazdovali roľníci, sa hodnotila ako urbárska, a tak rokovania smerovali k rýchlemu uskutočneniu regulačných prác. Podľa uhodnovených katastrálnych máp sa v týchto obciach komasácia skončila medzi prvými: v Čabradskom Vrbovku roku 1868, v Opave roku 1869 a v Čelovciach roku 1869. V Opave sa síce nachádzala remanenčná pôda, ktorú užívali miestni roľníci, naďalej si ju však mohli prenajímať na pasienky. Parcelovala sa až po pozemkovej reforme. Podľa zápisnice o priateľskom pokonaní bývali v Opave aj kopanice, tie sa však dostali roľníkom už pri tereziánskej regulácii ako náhrada za urbársku pôdu, nepodliehali preto odškodnému.² Takisto v Čelovciach sa pri pokonávke spomínala kopaničná pôda, spor o ňu však utíchol. Dokladá to zápis z prvého búrlivého zhromaždenia obce v apríli 1856 a ďalší zápis v septembri 1856. Pri prvom zhromaždení oznámil držiteľom kopaníc zástupca bývalého panstva, lesný správca Karol Sztokosza, že jutro tejto pôdy je splnomocnený uhradiť im čiastkou štyri zlaté.

Napriek vyhláseniu miestneho richtára Jána Mikuša v mene bývalých poddaných, že v celom čelovskom chotári sa vyklčované zeme nenachádzajú, preto nie je o čom sa dohodnúť, Karol Sztokosza ďalej tvrdil, že v chotári kopanice sú a on ich súdnou cestou dokáže. Všetci prítomní roľníci trvali na urbárskom pôvode svojej pôdy, pripravení obstáť i pred súdom. O pol roka neskoršie však riešilo zhromaždenie za prítomnosti slúžneho, zememerača a nového zástupcu panstva už iba organizačné otázky regulačných prác, pri ktorých mali obyvatelia po poriadku pomáhať ručnými a záprahovými prácami. Priebeh komasácie sa zrejme nezdržiaval zisťovaním kopaníc. Zememerač bol s ňou o tri roky hotový a podľa hlásenia o dokončení komasačných prác v októbri 1859 potvrdil, že kopaničná pôda v chotári nie je. O kopaničiach mlčia aj sťažnosti miestnych roľníkov proti výsledkom komasácie, uvedené v zápisnici z 20. júna 1867.³ V uvedených obciach sa každému gazdovstvu scelila chotárna pôda v jednom kuse a ťažisko hospodárenia sa v krátkom čase prenieslo z dediny na lazy, z ktorých sa postupne stávali trvalé sídla.

K pomerne jednotným výsledkom komasácie dospeli aj obce, kde mala majetky Ostrihomská kapitula. Patrili medzi ne Horné a Dolné Mladonice, Senohrad, Lackov, Litava a Čekovce. Výsledky komasácie boli však krajne nepriaznivé pre miestnych roľníkov. Bývalé panstvo im dokázalo značné rozlohy neurbárskej pôdy, ktorá sa po prieťahoch kvalifikovala ako remanenčná, rozparcelovala sa medzi roľníkov a zatažila vysokým odškodným. K týmto výsledkom sa prišlo po desaťročiach úporných sporov medzi roľníkmi a bývalým panstvom. Hoci aj v uvedených obciach sa stretávame so žiadosťou o komasáciu už v prvom termíne zákonnej lehoty, roku 1856, dokončila sa podľa uhodnovených katastrálnych máp až takmer na prahu 20. storočia: v Litave roku 1878, v Senohrade roku 1877, v Čekovciach roku 1893 a v ostatných obciach okolo roku 1880. Postup bývalého panstva proti roľníkom bol neobyčajne tvrdý a neústupný. Keď v žiadnej obci na prvom zhromaždení roku 1856 roľníci nepriznali kopaničnú pôdu, hoci podľa pôvodného návrhu im bývalé panstvo malo z nej ponechať tri pätiny, zvolil sa iný postup. Umožnil ho zákon z roku 1871, podľa ktorého sa neurbárska pôda mohla zistiť odrátaním urbáriátu od rozlohy všetkej roľníckej pôdy a tento rozdiel vyhlásiť za zvyšky, čiže remanencie. Rozlohu urbáriátu určoval tereziánsky urbár. Zákon stanovil aj výšku odškodného za neurbársku pôdu, dvadsaťnásobok ročnej renty, čiže hodnotu rovnocennú urbáriátu. Bolo to neprimerane vysoké

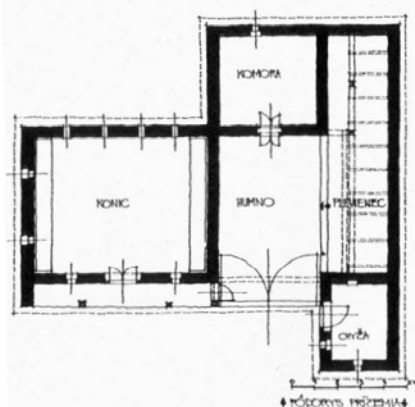
odškodné vzhľadom na to, že neurbárska pôda bývala na odľahlých, málo úrodných honoch. Po vydaní tohto zákona sa vo všetkých obciach rýchlo rozbehli komasáčne práce. Skončili sa neúnosnou zadĺženosťou roľníkov, ku ktorej prispela nielen značná rozloha neurbárskej pôdy, prevyšujúca v niektorých obciach urbáriát, ale aj jej cena. Nikde už nie je zmienka o vrátení tejto pôdy, ani o odškodnom vo forme podielu z pôdy, ale remanencie sa každému roľníkovi rozmerali v pomere k jeho urbáriátu a za jedno jutro sa platilo 16 zlatých. Tak v Litave pripadlo na 61 gazdovstiev 1 313 088 jutár zvyškov v hodnote 21 394 zlatých, v Lackove na 29 gazdovstiev 268 840 jutár za 3 835 zlatých, v Senohrade na 148 gazdovstiev 1 457 470 jutár za 23 746 zlatých. Zadĺženosť jednotlivých gazdovstiev značne kolísala, v Litave od 1 100 zlatých až po 100 zlatých, v Horných Mladoniciach od 600 zlatých po 30 zlatých, v Dolných Mladoniciach od 500 zlatých do 70 zlatých atď.⁴ Nemení to však skutočnosť, že pri vtedajšej úrovni hospodárenia sa bohatému gazdovi splácali vysoké dlžoby práve tak ťažko ako chudobnému nízke, a hospodársky úpadok po komasácii sa v týchto obciach nevzťahoval iba na jednu majetkovú skupinu. Bol všeobecný, a predvídal ho už zástupca bývalého panstva, advokát Ladislav Paczolay, ktorý viedol pravotu proti Litave, Lackovu a Senohradu. V priebehu komasácie napísal list ministrovi kultu a výučby, aby zabránil úplnému zbedačeniu obcí tým, že na jedno urbárske sedenie prideli 7 jutár zvyškovej pôdy zadarmo, bez nároku na odškodnenie. To zástupca bývalého panstva dosiahol, neodvrátil však i tak vysoké dlžoby, ktoré podľa jeho názoru nebude obyvateľstvo schopné nikdy splatiť. Zároveň uvádza,

že bývalé panstvo zarátalo medzi zvyšky aj tie časti chotára, ktoré mali byť hodnotené ako neužitočná pôda. Dodáva, že v zmysle zákona z roku 1871 o krajinskom sprostredkovaní odškodnenia za zvyškovú pôdu panstvo nie je povinné starať sa o to, ako zinkasuje štát od dlžníkov odškodné, no vzhľadom na zákony, mal by si udržať dôveru ľudí.⁵

Ako štát inkasoval odškodné, vieme z neskorších súpisov. Pri päťpercentných úrokoch vzrástli medzi rokom 1878 a 1888 každému dlžníkovi o polovicu. Viedlo to k tomu, že najmä v najzadĺženejšej obci, v Litave sa odľahlá remanenčná pôda so sezónnymi sídlami čoskoro začala predávať horniakom. Miestni roľníci ostali gazdovať v dedine na blízkej, lepšej pôde bývalého urbáriátu, ktorý im scelili osobitne od remanencií.

Spoločnému osudu obcí Ostrihomskej kapituly čiastočne unikli Čekovce. Vďaka im za to komasácii z roku 1845, keď sa usporiadali majetkovoprávne pomery v ich chotári. Urbáriát sa vtedy scelil osobitne od odľahlých kopaníc, na ktoré začali prichádzať prví horniaci. Napriek tejto regulácii chotára si bývalé panstvo neodpustilo na konci 19. storočia znovu premerať urbáriát a za zvyšky inkasovať odškodné, takisto ako za kopanice, ktoré už boli trvalo osídlené. Remanencií však nezistili mnoho, priemerné odškodné na jedno gazdovstvo sa pohybovalo okolo 20 zlatých, kopanice vyplácali v tom čase už prisťahovalci, a tak sa miestni obyvatelia – roľníci vyhli dlžobám, ktoré doťahli na ostatné susedné obce tohto bývalého panstva.

Nepriaznivé výsledky komasácie v obciach Ostrihomskej kapituly sú zrejším dôsledkom postupu bývalého panstva. Nevyplývajú z nezvyčajnej rozlohy

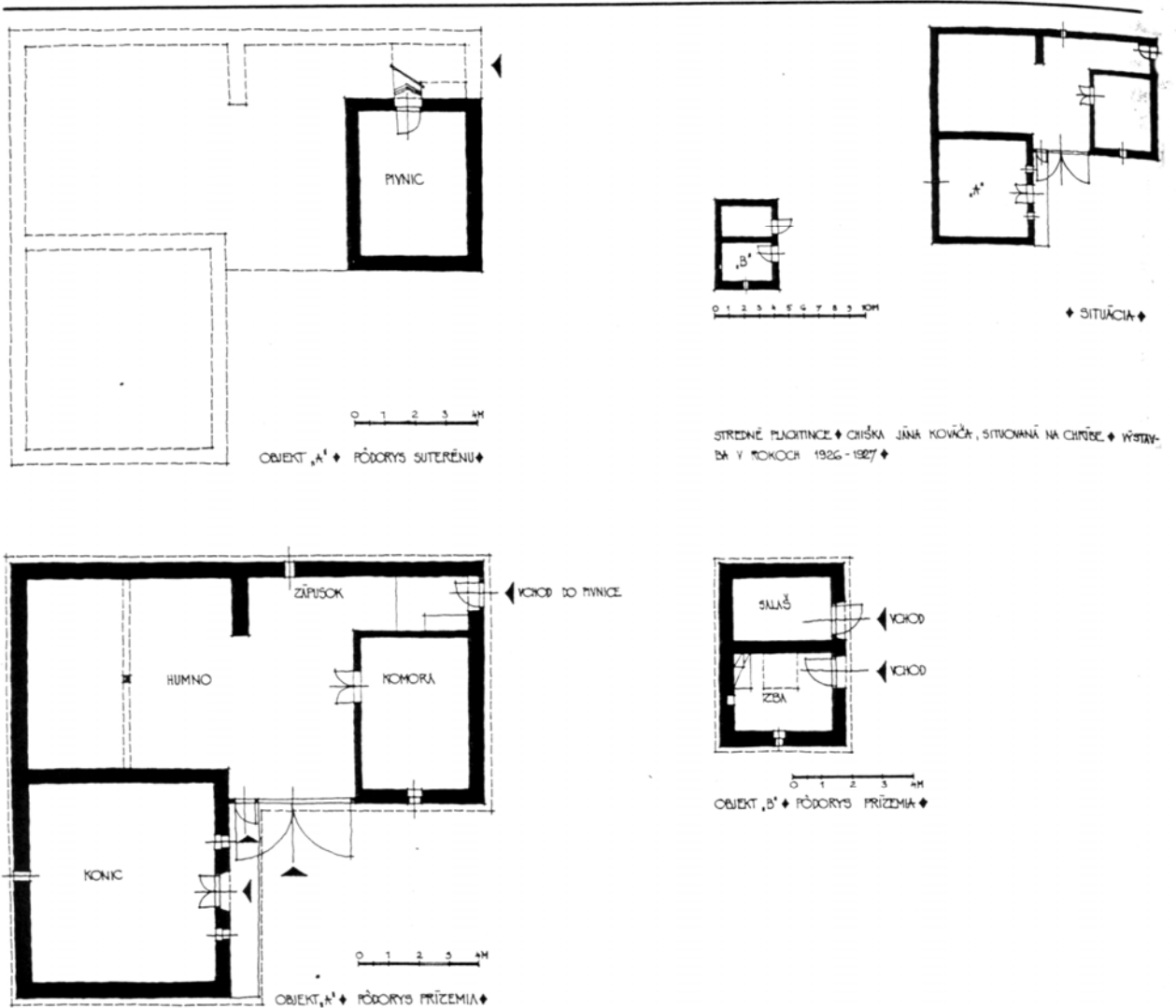
Vargova chyška Na Chríbe ako súčasť hospodárskeho dvora v dedine. Stredné Plachtince. Kr. E. Mlynárová 1980

neurbárskej pôdy, či z odlišného spôsobu jej užívania v porovnaní s ostatnými lazovými obcami. Okraje chotára, ktoré napokon vyhlásili za remanenčnú pôdu, bývali už predtým sezónne osídlené a miestne roľníctvo tam malo svoje lazy ako v iných obciach. Túto pôdu zrejme panstvo osobitne neregistrovalo, ak zo začiatku žiadalo priznať kopanice, remanencie ani nespomenúc. Výsledky komasácie boli obrátené, nezistili sa kopanice, ale obrovské rozlohy zvyškov. Z hľadiska odškodného to bolo výhodnejšie, roľníkom sa nemuseli uhrádzať investície za kľčovanie a bývalé panstvo len inkasovalo peniaze. Priznanie kopanic podľa tereziánskeho urbára nebolo smerodajné. Tak sa v čelovskom urbári spomína 121 bratislavských meríc kopaničnej pôdy, vieme však, že pri komasácii sa o nej mlčalo. Naopak zasa, v Čekovciach sa vyplácali vysoké čiastky za kopanice, hoci urbár ich v tejto obci nespomína.⁶ Príkry postup Ostrihomskej kapituly voči roľníkom dokladá i spomínaný list jej zástupcu, kde sa okrem iného zmieňuje o zaradení neužitečnej pôdy medzi remanencie. V protiklade k tomu môžeme uviesť výsledky komasácie v Dolnom Dačovom Lome, podľa ktorých tamjšie panstvo hodnotilo 323 366 jutár pôdy ako neužitočnú v pomere k 406 jutráram kopanic a 1 938 jutráram urbáriátu.⁷ Z terénnych výskumov vieme, že na tejto neužitečnej pôde v tom čase už stáli sezónne sídla miestnych roľníkov, okolo ktorých sa rozkladali rozľahlé a kopaničné lúky a polia, na ktorých pestovali plodiny potrebné na živobytie.

Rozhodujúci vplyv bývalých panstiev na priebeh a výsledky komasácie dokladá napokon ďalšia skupina lazových obcí, kde mali majetky viacerí zemepáni. Komasačia sa tam všeobecne pretiahla pre spory, ktoré nevznikli len medzi roľníkmi a bývalými zemepánmi, ale i medzi bývalými zemepánmi navzájom. Bývalí zemepáni nemohli byť jednotní už preto, že mali rozlične veľké majetky a odlišné vyhliadky na odškodné. Navyše boli roztratení po mnohých župách celej krajiny a keďže sa komasačné práce financovali z ich vrecka, z pokladnice žalobcov, vidina ziskov nevyvážila okamžité výdavky. Medzi tieto obce patrili Stredné Plachtince, Horné Plachtince a Cerovo. Komasačia sa skončila podľa uhodnovených katastrálnych máp v Cerove roku 1877, v Stredných Plachtinciach roku 1894 a v Horných Plachtinciach sa vôbec nedokončila. V Cerove sa všetka neurbárska pôda po prietahoch vyhlásila za remanenčnú a roľníci ju museli vyplatiť, v Stredných Plachtinciach sa zistila kopaničná pôda a bývalé panstvo sa odškodnilo troma päťtinami z jej rozlohy, v Horných Plachtinciach sa odškodného upustilo.

Najrozmanitejšie východiská pri riešení komasačných sporov sa vystriedali v Cerove. Ich výsledok, krajne nepriaznivý pre roľníkov, môžeme pričítať húževnatosti a neoblomnosti posledného zástupcu bývalých zemepánov Karolovi Pongráczovi, ktorý sa ujal vedenia pravoty proti obci roku 1866. Vtedy začal písať Zápisnicu cerovského panstva, ktorá neobsahuje iba údaje o priebehu komasácie, ale môžeme ju charakterizovať ako kroniku obce, pravda, poznačenú názormi a postojmi jej pisateľa, feudála a zarytého odporcu roľníkov.⁸ Z nej sa dozvedáme, že komasačné spory začal viesť roku 1856 bývalý cerovský zemepán František Plachy. Spomína ho v monografii Cerovo i Karel Chotek, keď uvádza na podklade spomienok súčasníkov, že Plachy im ponúkol všetku neurbársku pôdu za 14 000 zlatých.⁹ Z dokladov o dokončení komasačných sporov sa dozvedáme, že cerovskí roľníci napokon zaplatili bývalým zemepánom takmer dvojnásobok, 25 775 zlatých, keď spor o túto pôdu prehrali.¹⁰ Darma boli roky medzi započatím a dokončením komasácie naplnené úporným bojom roľníkov, podávajúcich sedrii jedno odvolanie za druhým. Dôvodili rozlične: neurbársku pôdu v chotári označili za kopanice v majetku cirkve, na iných honoch doložili, že sú kľčované z urbárskych lesov, ďalšiu pôdu pokladali za vyplatenú pôžičkami, ktoré dali svojim zemepánom. Neustúpil však ani Karol Pongrácz. Svoju prácu nazval sysifovskou, keď musel zjednotiť 28 bývalých zemepánov, z ktorých mnohí ani v čase vyhotovenia tereziánskeho urbára neprišli do obce, aby prejavili záujem o svoj podiel či dôchodky z urbáriátu. Napriek všetkému komasačia sa dokončila rozmeraním všetkej roľníckej pôdy v chotári a čo prevyšovalo urbáriát, vyhlásili za remanencie. Túto pôdu, ležiacu na odľahlých honoch za dolinou, za hlbokým korytom riečky Litavy, kde mali roľníci už predtým sezónne sídla, scelili a parcelovali osobitne, žiadajúc za ňu vysoké odškodné, proti ktorému nebolo odvolania.

V Stredných Plachtinciach 14 zemepánov a v Horných Plachtinciach 23 zemepánov už nezastupoval taký cieľavedomý feudál, ako v Cerove. Tomu zodpovedajú aj výsledky komasácie. Z jej priebehu vysvitá, že bývalí zemepáni v Stredných Plachtinciach odmietali platiť zememerača a v Horných Plachtinciach ustúpili od dokončenia komasácie. Všetku zvyšnú pôdu tam nechali bývalým urbáristom bez odškodného. Keďže z bývalých zemepánov viacerí ani nepoznali svojich poddaných, a to isté platilo naopak, zrejme táto veľkorysosť nebola spojená s väčšou ujmou, ako by znamenali ďalšie výdavky na zememerača a pravotu. Napriek tomu prietahy s komasačnými

Kováčova chýška Na Chribe ako súčasť hospodárskeho dvora v dedine. Stredné Plachtince. Kr. E. Mlynárová 1980

prácami ťažko doľahli na roľníkov. Zememerač za ne obviňuje bývalých zemepánov, neochotných platiť, roľníci sa ponosujú sedrii, že ich privádzajú na mizinu. Vyplýva to zo sťažnosti obyvateľov Stredných Plachtiniec roku 1894, keď uhodnovernenie výsledkov komasácie, zakončujúce túto akciu, oddialila neprítomnosť zememerača. Píšu, že ich chotár stojí už sedemnášť rokov neobrobený pre „vajatajúce“ komasačné záležitosti, dane však musia platiť. Žiadajú oddelenie pôdy a dokončenie prác už toto leto.¹¹ Tak i pomerne priaznivé výsledky komasačných sporov v Plachtinciach, keď na roľníctvo nedoľahli dlžoby ako v susednej Litave, priniesli obci štvrtstoročie neistôt a hospodárskeho úpadku. Pre neskoršie pokolenia sa však

lazové nestali finančnou príťažou, a ak ich časom predávali horniakom, tak len pre lepšie možnosti gazdovania na dedinskej pôde. Pokojný vývoj hospodárenia dokladajú sezónne sídla, zachované na plachtinských lazoch takmer do súčasnosti. Niektoré na dolných lazoch východnej časti chotára, ktoré mali Strednoplachtinčania, iné na horných lazoch západnej časti chotára patriacich Horným Plachtinciach a hornému koncu Stredných Plachtiniec.

Lazové obce Hontu, pre ktoré komasácia znamenala prenikavé vlastníckoprávne zmeny k neurbárskej pôde, nastúpili všeobecne, bez ohľadu na miestne odchýlky vo výsledkoch komasácie novú cestu vývoja. Smerovala k trvalému osídleniu lazov. Odchýlky,

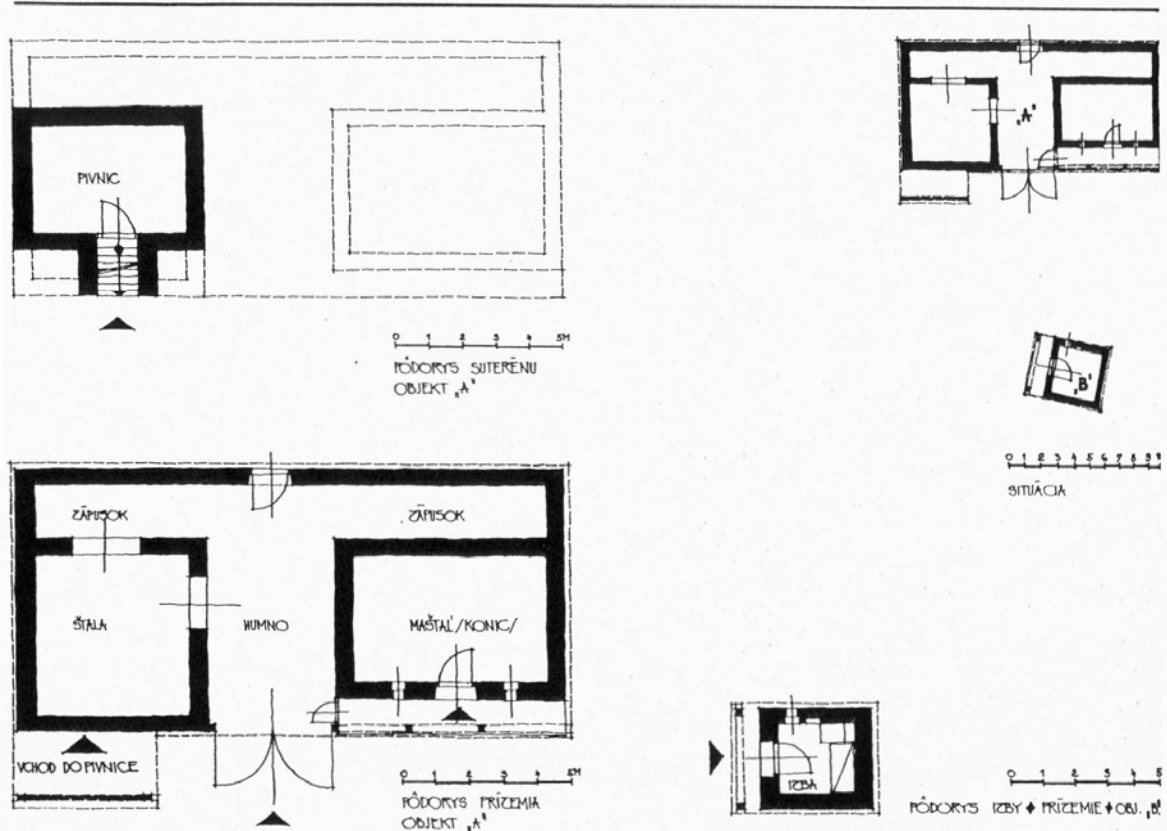
ktoré priniesli výsledky komasácie a ktoré sme sledovali v závislosti od vedenia komasačných sporov bývalým panstvom, predznamovali najmä okolnosť, či sa trvalé osídlenie lazov stalo autochtóнным procesom, keď sa do chotára sťahovali miestne rodiny, alebo allochtóнным, keď miestni roľníci lazy predávali a osídľovali ich pristahovalci z horníakov. Ak proces trvalého osídlenia lazov budeme sledovať ako dôsledok komasácie, likvidovania feudálneho majetkovoprávneho vzťahu k pôde roľníkov a jej scelenia, komasáciou môžeme vysvetliť aj miestne odchýlky v tomto vývoji. Súvisia s odlišným priebehom a výsledkom komasácie, ktorý sme sledovali v tejto oblasti, s rozličnou výškou a formou odškodnenia za pôdu lazov, ako aj s rozličným spôsobom scelenia roľníckej pôdy. Kde sa všetka pôda chotára sceľovala ako urbárska, scelila sa v jednom kuse a stala sa základom pre gazdovanie, a často i nové sídla miestnych roľníkov. Kde sa zistila neurbárska pôda, kopaničná či zvyšková, scelila sa oddelene od bývalého urbáriátu ako doplnkové, vedľajšie centrum dedinského gazdovstva, neskoršie často striedajúce majiteľov. V každom prípade komasácia, jej priebeh i výsledky znamenali medzník vo vývoji lazov. Dôsledky komasácie objasňujú tento vývoj v jeho spoločných i osobitných črtách.

VÝVIN LAZOV PO KOMASÁCI

Pokomasáčny vývoj lazov, ktorý smeroval k ich trvalému osídleniu, môžeme sledovať v oblasti hospodárskej, kultúrnej a spoločenskej. Z hľadiska hospodárskeho boli sezónne osídlené lazy súčasťou dedinského gazdovstva, súčasťou podvojného hospodárenia s hlavným centrom v dedine, s vedľajším na lazoch. Vedľajší význam lazov sa v hospodárskej oblasti prejavoval extenzívnejším využívaním tejto pôdy ako pri dedine. Lazy slúžili predovšetkým na chov dobytká, poľné hospodárenie tam malo menší význam. Hospodárska emancipácia lazov od dediny spočívala teda v zintenzívňovaní poľnohospodárskej výroby. Z kultúrneho hľadiska sa vedľajší význam lazov prejavoval vo vyhotovení stavieb, ako aj v ich vnútornom vybavení, nesúcom znaky provizória a nižšej úrovne ako v dedine. Tieto rozdiely sa s vývojom k trvalým sídlam vyrovnávali, sídla na lazoch sa stavali ako dedinské dvory. Spoločenská stránka osídlenia lazov dospievala k dedinskej úrovni v tom, že sezónne sídla, kde sa zdržiavali pri dobytku väčšinou len chlapi, udržiavajúc s ostatnými členmi rodiny pravidelný styk, postupne preberali úlohu stáleho domova rodín. Emancipácia lazov od dedinskej časti gazdov-

stva spočívala teda v postupnom zániku podvojného hospodárenia, vo vytváraní hospodárskych, kultúrnych a spoločenských podmienok na to, aby sa lazy mohli stať hlavným výrobným centrom s trvalým sídlom rodiny.

Sezónne sídla ako druhé, vedľajšie centrum dedinského gazdovstva s extenzívnym hospodárením, zameraným na chov dobytká, vznikali už pred komasáciou. Kultúrne a spoločenské zázemie ich obyvateľov bolo v dedine. Výrobný význam lazov sa odráža aj v ich názvoch. V niektorých hontianskych obciach pomenovali lazy podľa maštali – *staje*, inde podľa stodôl – *štidle*, *štali*, *pajti*, pričom obytný sídelný význam lazov sa v ich názvoch neobjavuje. Tam, kde sa stretávame s termínom chyžka pre chotárne sídla, nikdy to nie sú lazy. Podľa stodoly nazývali lazy v Čelovciach, Opave – *štali*, v Dačovom Lome, v Cerove – *štidli*, v Kosihovciach, Čebovciach a staršie pokolenia aj v Hrušove – *pajti*. Hrušovania však nazývajú svoje lazy najčastejšie *stajami* a takto volali sezónne sídla aj v Senohrade a v Lackove. Dnes sa už takmer všade ujal pre chotárne sídla názov laz, ktorý zároveň označoval vyklčovanú pôdu alebo niektoré hony v chotári. Názvy chotárnych sídel, odvodené od hospodárskych stavieb sa dodnes udržali najmä v južných lazových obciach, kde ich používajú ešte starší obyvatelia (Opava, Hrušov, Čelovec). V niektorých obciach si pamätníci len výnimočne spomenuli, že ich pradedovia chodili *ku štale*, nie na laz (Dačov Lom, Cerovo) a v mnohých obciach i najstaršie pokolenie pozná len názov laz (Sucháň, Litava, Plachtince). Prijímanie názvu laz na označenie chotárnych sídel nebolo spojené s ich vývojovými zmenami. Lazmi sa nazývali sezónne i trvalé sídla, takisto ako v obciach, kde tieto sídla volajú stajami či štadlami. Názov laz sa do Hontu rozšíril zo stredoslovenskej lazovej oblasti nezávisle od vývojových zmien týchto sídel a vytlačil miestne názvoslovie, odvodené od chotárnych stavieb. Staršie názvy lazov sú doložené aj v písomných prameňoch. Zachovali sa predovšetkým v názvoch honov, zaznačených na katastrálnych mapách a v pozemkových knihách. Tak v Stredných Plachtinciach dokladá hon Pri Štadloch mapa z roku 1787, na katastrálnej mape Opavy z roku 1850 je viacej honov pomenovaných po štadlách a takisto komasačné katastrálne mapy z Dačovho Lomu a Cerova uvádzajú hony Nad štadlou, Pri veľa štadlách a pod., kým v Senohrade sa stretávame s honmi Pri staji. Pôvodné názvy lazov v Honte, odvodené od hospodárskych stavieb prezrádzajú tak výrobné určenie týchto sídel.¹² Spočívalo na podvojnóm hospodárení, keď lazy dopĺňali dedinské gazdovstvo nielen výrobne, exten-

Šebianova chýška Na Chříbe ako súčasť hospodárskeho dvora v dedine. Stredné Plachtince. Kr. E. Mlynárová 1980

zívny využitím odľahlej pôdy, ale aj sídelne. Stáli tam najmä hospodárske budovy, maštale pre dobytok a stodoly na uskladnenie krmiva, aby sa na mieste zúžitkovali produkty tejto druhej, vzdialenej časti gazdovstva.

Odfahlé hony, kde sa zakladali sezónne sídla, mohli patriť k neurbárskej, ale i k urbárskej pôde. V prvom prípade to boli sídla na klčoviskách, na lazoch či kopanicich, od ktorých dostali aj svoj názov, ak tieto sídla volali lazmi alebo kopanicami. Na rozdiel od urbárskej pôdy, ktorá bývala v predkomasačnom období spravidla súčasťou regulovaného, úhorového hospodárenia, neurbársku pôdu užívali jej majitelia individuálne, podľa svojich potrieb. Nepodriaďovala sa jednotným osevným plánom a spoločnému úhorovaniu na tratiach – *taratách*, trojpoľného systému. Táto pôda sa väčšinou prieložovala, čiže využívala sa extenzívnejšie ako urbáriát, veď všeobecne slúžila najmä na chov dobytká. Individuálne hospodárenie

na lazoch však nehatilo vývoj k intenzívnejším formám poľnohospodárstva tak ako trojpoľný systém, perspektívy lazového a úhorového hospodárenia sa preto líšili. Keďže pri komasácii sa neurbárska pôda sčefovala osobitne, ostala i naďalej oddelená od bývalého urbáriátu, od dedinskej pôdy, od ktorej ju často oddeľovali aj prírodné prekážky (v Cerove koryto riečky, v Plachtinciach pásma lesov). Spravidla sa dbalo na to, aby sa majiteľom týchto individuálne obrábaných neurbárskych majetkov ušiel ich diel tam, kde stálo už predtým aj ich sezónne sídlo. Vyplýva to z porovnania predkomasačných a pokomasačných katastrálnych máp, ale aj z iných dokladov. Roku 1876 sa cerovský roľník odvoláva proti rozhodnutiu pána-geometra, ktoré nechce na nijaký spôsob prijať preto, lebo pôda na lazoch pri jeho pajte sa mu dostala nie pri Štadle, ale veľmi ďaleko od nej. Žiada, aby sa i jemu vymerala ako druhým, podľa ich vôle. Tak sa lazy na neurbárskej pôde udržali väčšinou i po

komasácii na pôvodnom mieste, zároveň sa udržala oddelene dedinská a odľahlá pôda a s tým i podmienky na podvojnú hospodárenie, ktoré komasáciou nezahnú.

Lazy na urbárskej pôde môžeme zaznačiť v obciach, kde sa pri komasácii nezistila neurbárska pôda a v chotári sa vymeral každému gazdovstvu majetok v jednom kuse. V týchto obciach sa za scelenou pôdou sťahovali aj lazy. Veľa dokladov o prenášaní lazov na vykomasovanú pôdu uvádzajú pamätníci z Hrušova, keď ich predkovia spomínali nielen sťahovanie chotárných stavieb, ale aj vzácnejších stromov, ktoré tam nechceli zanechať. Pri scelovaní urbárskej pôdy sa málokomu ušiel majetok pri sezónnom sídle, pretože urbárska pôda bývala rozdrobenejšia ako kopanice a regulačné zásahy tam bývali prenikavejšie ako na lazoch. Rozdrobenosť urbárskych majetkov podmienil najmä trojpoľný systém s rozdelením oráčiny každého gazdovstva na násobok troch dielov, k čomu prispievalo aj dedenie tejto pôdy v dlhom rade pokolení. Je veľa dokladov o tom, že urbárska pôda bývala pred komasáciou začlenená do trojpoľného systému. Tak roku 1827 je doklad z Cerova o oráčine, rozdelenej na tri calcatury, roku 1842 žiadajú v Čekovciach regulovať urbársku pôdu naďalej do troch honov, z Čabradského Vrbovka dokladá trojpoľné hospodárenie roku 1842 katastrálna mapa, zaznačujúca každú trať tohto systému odlišnou farbou a pod. Komasačia v 19. storočí však takmer všeobecne zlikvidovala trojpoľný systém, veď inak by sa urbárska pôda každého gazdovstva nemohla sceliť do jedného kusa. V málokterých lazových obciach Hontu ostal trojpoľný systém komasáciou nedotknutý. Preto i sezónne sídla dopĺňajúce toto regulované hospodárenie sa väčšinou nedochovali. Zrejme však neboli všade. V Dačovom Lome, kde sa úhorový systém na dedinskej pôde udržal až do kolektivizácie poľnohospodárstva, nachádzame lazy iba na bývalej neurbárskej, individuálne obrábanej pôde. V Senohrade sa popri lazoch na bývalej neurbárskej pôde nachádzali aj lazy pri *taratách* trojpoľného systému, ktorý tam trval do začiatku 20. storočia. Na tieto *staje*, pri vzdialených pasienkoch, sa pamätá už iba najstaršia generácia. Bývali sezónnymi sídlami miestnych roľníkov, kým *lazi* na individuálne obrábanej pôde vytvárali trvalé osídlenie.

Najpodrobnejšie údaje o lazoch pri regulovanom obrábaní chotárnej pôdy pochádzajú zo Sucháňa, kde sa komasačia v 19. storočí neuskutočnila, úhorovalo sa až do tridsiatych rokov 20. storočia a všetky lazy v obci boli sezónnymi sídlami, dopĺňajúcimi trojpoľné hospodárenie v obci. V chotári neboli kopanice,

majetkovoprávny vzťah k neurbárskej pôde sa nemusel likvidovať, a tak sa v Sucháni zachovalo trojpoľné hospodárenie spolu so sezónnymi sídlami pri *taratách* do rokov, na ktoré sa pamätá ešte veľká časť obyvateľov. Zmeny v spôsobe hospodárenia a osídlenia chotára, ktoré vo väčšine obcí nastali už v 19. storočí, môžeme tam zachytiť u súčasníkov, registrujúcich prevratný zásah komasácie v tridsiatych rokoch. Chotár Sucháňa býval rozdelený na tri *tarati* od severu k juhu, pričom obec leží uprostred katastrálneho územia. Smerom od Dačovho Lomu bolo *horné pole*, pri dedine *stredné pole* a pri plachtinskom chotári, na juhu *dolné pole* (horná, stredná a dolná *tarata*). Predkomasačné suchánske lazy sa sústredili tam, kde boli najlepšie podmienky na individuálny chov dobytky. Stáli na hone Zabre, pri dolnej tarate, kde sa za oráčinou rozprestierali lúky a pasienky. Horné pole nemalo pasienok, stredné nemalo lúky, pri dolnom sa však sústreďovalo všetko: do stodoly sa zviezlo obilie z blízkeho poľa, v *staji* sa skrínilo seno a v lete sa vypásli okolité pasienky. Obecná črieda bola len pre chudobu, ktorá nemala lazy. Lazy bývali na lúkach, na parcele každého majiteľa. Keďže pôda suchánskeho chotára bola značne rozdrobená, rozdrobené boli aj lúky. Preto lazy stáli jeden pri druhom a pamätníci ich prirovnávali k dedinke.¹³ V gazdovstvách, kde sa už lúka nedala naďalej deliť, delilo sa seno. V tom prípade sa v čase poľných prác používalo obytné stavenie lazú spoločne, a rozdelené rodiny sa usilovali postaviť si aspoň vlastnú maštal, prípadne stodolu. Po komasácii, ktorá likvidovala trojpoľný systém, zlikvidovali sa i lazy v Zabrách. Nové pokomasačné lazy, zakladané už ako trvalé sídla, sú roztratené po celom chotári uprostred scelenej pôdy. Svedectvá o sezónnych sídlach dopĺňajúcich trojpoľné hospodárenie dokladajú ich vzájomnú závislosť: lazy zanikli so systémom, ktorý spoluvytvárali. Po komasácii v tridsiatych rokoch 20. storočia sa už nové sezónne sídla nezakladali. Rodiny sa sťahovali do chotára natrvalo. Dedina stratila niekdajší význam sídelného centra, z ktorého sa obrábala roztratená pôda po celom chotári. Záležalo teraz iba od jej kultúrnej a spoločenskej príťažlivosti, či sa majiteľ scelenej pôdy odhodlal opustiť dedinu, alebo tam ostal naďalej bývať. Rozličné riešenie záviselo aj od vzdialenosti sceleného majetku, pretože každému sa ušla pôda v inom hone, niekomu bližšie, inému až na okraji chotára.

Zánik podvojného hospodárenia však nezávisel iba od scelenia pôdy alebo od likvidovania trojpoľného systému. Na tento zánik vplývali viaceré príčiny, v prvom rade hospodárske. So vzrastajúcou intenzitou poľnohospodárskej výroby podvojnú hospodárenie

zaniká spolu so sezónnym osídlením. Sezónne sídla, ktorými sa riešili komunikačné ťažkosti medzi dedinou a okrajmi chotára mohli vyhovovať len extenzívnemu využitiu odľahlej pôdy. Iba na tejto úrovni hospodárenia tam nemuseli bývať všetci členovia rodiny po celý rok. Podmienky pre podvojnú hospodárenie a sezónne osídlenie chotára sa komasáciou náhle nezmenili. V 19. storočí sa preto naďalej stavali sezónne sídla tam, kde sa podvojný systém hospodárenia zaužíval. Oproti predkomasačným lazom sa však ich počet znahonásobil. V Hrušove napríklad podľa výsledkov terénnych výskumov bolo pred komasáciou v 19. storočí 10 sezónnych sídel, po komasácii ich vzniklo 30. Pritom tie lazy, ktoré sa po úprave chotára sťahovali na iný hon, rátame medzi predkomasačné. V predkomasačnom období mali sezónne sídla spravidla len najzámožnejšie gazdovstvá, kde bolo viac pôdy a dobytky. Ostatní roľníci obrábali odľahlú pôdu z dediny. Po komasácii však stavali sezónne sídla i menej majetné vrstvy roľníctva, ak sa im dostali aspoň dva-tri hektáre na odľahlom hone. Toto minimum pôdy sa uvádza takmer vo všetkých lazových obciach ako dolná hranica, pod ktorou sa sezónne sídlo neoplatilo založiť. Po komasácii sa nové sezónne sídla rozšírili aj do blízkosti dediny. Lazy, vytlačené trojpoľným systémom na vzdialené okraje chotára, mohli vzniknúť po jeho zániku kdekolvek, podľa potrieb jednotlivých gazdovstiev. Sídelný obraz chotárov podvojne hospodáriacich obcí sa tak po komasácii prenikavo zmenil. Chotárne sídla boli roztratené po celom katastrálnom území, nielen na jeho okrajoch, ako predtým.

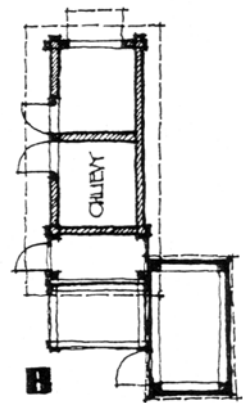
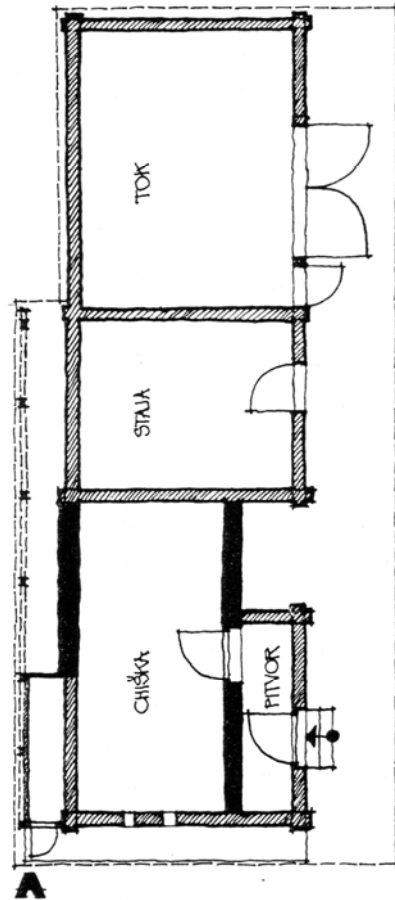
Po komasácii vznikali lazy aj v niektorých obciach, kde nebol chotár osídlený sezónne. Sú to najmä obce na okraji Krupinskej planiny, kde sa podvojnú hospodárenie nevyskytovalo. Tieto lazy vznikali ako trvalé sídla miestnych roľníkov, odhodlaných odísť z dediny na vykomasovanú pôdu, skončiť s tradíciou hospodárenia v dedine a efektívnejšie obrábať majetok priamo z jeho stredu. Týchto lazov, zakladaných v malých či rovinatých chotároch nebývalo veľa. Tak v Drienove sa po komasácii v 19. storočí z celej dediny podobral založiť laz len jeden gazda, v Selciach dvaja, v Dolnom a Hornom Badíne traja atď. Všetky pokomasačné lazy v Honte teda nenadviazali na tradíciu podvojnú hospodárenia so sezónnymi sídlami. Práve táto tradícia je však základom na sledovanie zložitých ciest vývoja hontianskych lazov a ich problematiky v obciach vytvárajúcich jadro lazovej oblasti. Pokúsime sa ich bližšie objasniť v nasledujúcich poznámkach.

HOSPODÁRSKA A KULTÚRNA STRÁNKA SEZÓNNYCH SÍDEL

Pokiaľ ide o spôsob hospodárenia, podľa pozemkových kníh i miestnej tradície bývali v čase komasácie na lazoch polia, pasienky, lúky a sady. Extenzívne využitie tejto pôdy spočívalo najmä v tom, že na poliach sa siali iba jarné druhy obilia, jačmeň, raž, pôda sa prielohovala a plodiny, náročnejšie na jej kultivovanie sa tam nepestovali. Lazové hospodárenie sa teda zameriavalo predovšetkým na zabezpečenie chovateľských cieľov gazdovstva. V hontianskych obciach ho predstavoval chov rožného dobytky. Tým sa hontianske lazové hospodárenie odlišovalo od chovateľského zamerania stredoslovenských, devianskych lazov s prevládajúcim salašnickým chovom oviec, spojeným so syrárstvom a bryndziarstvom.¹⁴ V Honte sa tradične chovali ovce len na domácu potrebu mäsa a vlny, čomu zodpovedal aj ich počet. Z predkomasačných súpisov sa dozvedáme, že napríklad v Čekovciach roku 1829 pripadlo na 29 domov iba 74 oviec, v Horných Plachtinciach roku 1825 na 32 urbarialistov 39 oviec, čiže salašnický chov oviec sa nedá doložiť na juhu, ani na severe územia. Tradíciu domáceho chovu oviec oproti salašnickému potvrdzujú i pamätníci. Salašnický chov, keď sa ovce letovali na laze, dojili ich, a tvorili samostatné stádo oddelené od rožného dobytky, býval v čase komasácie celkom výnimočný. Zistili sme ho iba v niektorých obciach, aj to len u bohatých miestnych gazdov (Senohrad, Mladonice). Mliečne produkty sa však nepredávali na trhu, ale spotrebovali ich v gazdovstve. V ostatných obciach ani najbohatší miestni gazdovia nemali viac ako tri-štyri ovce, ktoré nedojili, ani nechovali na laze, ale spravidla ich pásli pri dobytku, prípadne ich dávali juhásovi do obecnej čriedy, vracajúcej sa na noc do dediny (Dačov Lom, Litava, Cerovo, Opava, Plachtince, Hrušov atď.). Špecializovaný chov oviec na lazoch udomácnili všeobecne až horniaci, prichádzajúci do Hontu od konca 19. storočia. Uplatnenie ich salašnickej tradície v novom prostredí umožnili podnikatelia, organizujúci pravidelný výkup syra, a tak sa špecializovaný chov oviec v 20. storočí mohol stať hlavným zdrojom obživy lazníkov, pochádzajúcich zriedka spomedzi miestnych rodákov. K tejto problematike bola publikovaná aj špeciálna štúdia (PODOLÁK, J.: 1979, 339–354).

Roľnícko-chovateľské výrobné zameranie hontianskych lazov všeobecne nesmerovalo k tovarovému hospodáreniu, ale k mnohostrannejšiemu a intenzív-

Sezónne lazničke obydlie. J. Bobáka premenené na trvalé sídlo. Hrušov. Kr. E. Mlynárová 1980

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10M
SITUÁCIA ♦ OBYTNÁ ČASŤ, HOSF. ČASŤ, CHLEBYA ♦

nejšiemu využitiu okolitej pôdy a k hospodárskej sebestačnosti sezónneho sídla. V oblasti rastlinnej výroby môžeme pozorovať tento vývoj na rozširovaní druhov dorábaných plodín, na tendencii dosiahnuť na lazoch skladbu dedinského hospodárstva, čo sa muselo prejavovať aj na výrobnnej intenzite. Na lazoch sa začali pestovať zemiaky, strukoviny, zelenina, plodiny, o ktorých sa nikdy neverilo, že tam dozrejú: sadila sa kukurica, zakladali sa vinice, búrali sa tradície extenzívneho hospodárenia na tejto pôde. Zároveň sa rozširoval chovateľský význam lazov. V obciach s dostatkom blízkych pasienkov ostávala pôvodne časť

rožného dobytku celoročne v dedine. Na lazoch chovali len jalovinu, v čase poľných prác i záprahový dobytok. V dedinskej časti gazdovstva bývali kravy, pravidelne aj ošípané, ovce a hydina. Tam sa zabíjalo, údilo mäso a do dediny sa zväžalo aj vylátené obilie z lazov. V dedine bolo nielen sídelné, ale aj hospodárske centrum s celoročnými zásobami potravín. Vývoj k všestrannejšiemu chovu dobytku na laze sa prejavil chovom kráv a mliečnym hospodárením na sezónnych sídlach, z jeho vedľajších produktov sa tam krmili ošípané a čo sa na laze dorobilo, aj sa tam uskladnilo. Obyvatelia lazov už neboli odkázaní na prísun potra-

vín z dediny ako v časoch, keď hospodárenie na lazoch malo len vedľajší, doplnkový význam pre gazdovstvo v dedine.

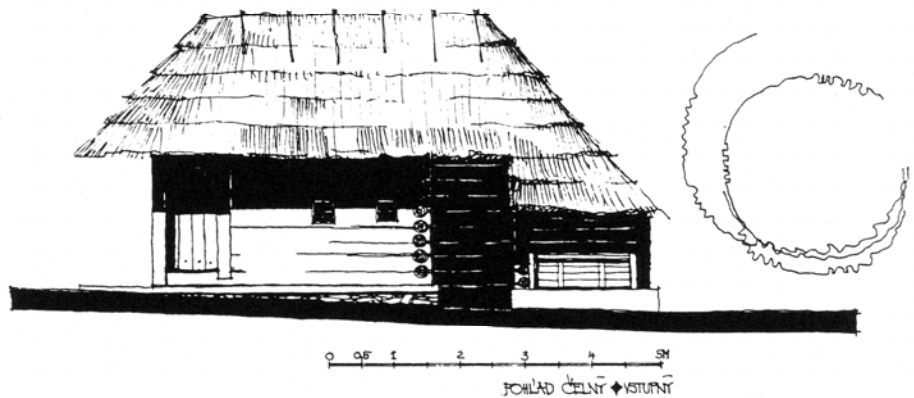
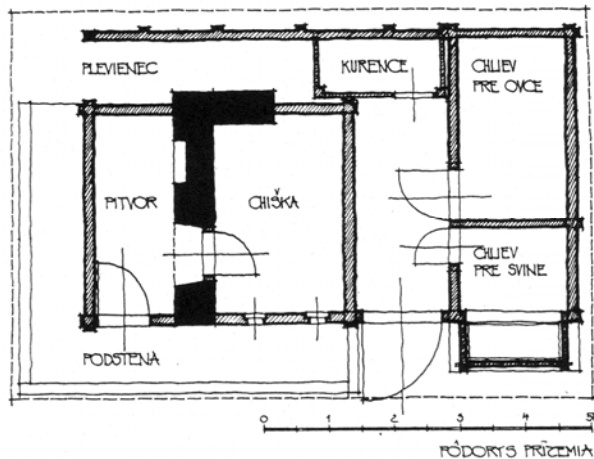
Stavebná stránka sezónnych sídel v čase komasácie bola primeraná ich druhotnému, vedľajšiemu významu oproti sídlu v dedine. Stavby na lazoch sa nevyrovnali tým, čo stáli na dedinskom dvore. Bývalo ich menej, bývali menšie, zaostávali za vývojom staviteľstva v dedine, alebo naň ani nenadviazali. Dokladajú to okrem iného pozostalosti z čias komasácie, kde sa staviská v dedine hodnotili vyššie ako na laze. Tak roku 1871 mala v Cerove pajta v lazoch cenu 14 zlatých, kým drevená pajta v dedine bola hodnotená na 15 zlatiek. Rozdiely v ocenení celého sídla boli ešte väčšie. V Hornom Dačovom Lome sa napríklad roku 1866 *šacuje* drevený dom v dedine v zlom položení, záležajúci z jednej izby, komory, z jednej maštale spolu s domovým fundušom a pol pajtou na 46 zlatých, pričom tomu istému majiteľovi sa v lazoch ocenilo pol pajty a pol maštale na 6 zlatých.¹⁵ Nepomer je ešte väčší, ak sa v dedine oceňoval dvor s murovanou zástavbou. O podradnejšom vyhotovení chotárnych stavieb svedčia aj ich názvy. Kým v dedine sa so stavebným rozvojom ujímali nové termíny, na lazoch sa udržiavali staré. Tak v Mladoniciach sa v 20. storočí zmenil názov pre stodolu a maštal iba v dedine: *šadli* sa premenovali na *toke*, neskoršie na *pajti*, staja sa stala *koňicou*, no v lazoch sa pôvodné názvy nezmenili. Takisto termín *chiška* označuje všeobecne iba príbytok v chotári, líšiaci sa od chyži a izieb v dedine.

Na mnohých sezónnych sídlach bývala *staja* jedinou stavbou. V Hrušove, kde sa staja z čias komasácie tu a tam zachovali, majú spravidla podsieň, predsunutý štít, podopretý stĺpmi ako senníky v chotári Plachtiniec a Čekoviec, na ktoré sa ešte pamätajú starší obyvatelia. Stodola s mlatovňou a záčinom bývala ďalšou charakteristickou stavbou lazú (*štala*, *šadla*, *tok*, *humno*, *pajta*). Hospodárske budovy dopĺňala *chiška*, izbička s pitvorom i bez neho. K dvojdielnemu obydlu sa zriedka pridávala komora, častejšie stála samostatne, ak ju na laze vôbec potrebovali. Jednotlivé staviská nebývali v čase komasácie spojené pod jednou strechou. Situované boli voľne, bez oplotenia, často súbežne alebo kolmo k sebe. Ich neskorším spojením vznikol paralelný alebo pravouhlý dvor. Voľné usporiadanie budov odôvodňujú pamätníci častými požiarimi v lazoch, pretože zruby kryté slamou sa tam zachovali dlhšie ako v dedine. Malé samostatné stavby vyhovovali zároveň technike zrubených stien. Jednotraktové či dvojtraktové dvory v lazoch

sa začali budovať až s uplatnením kameňa na stavbu.

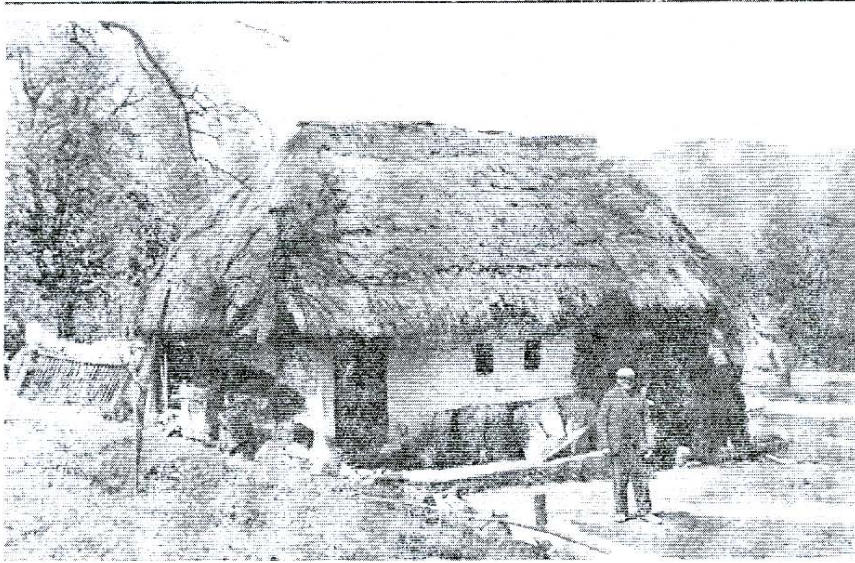
Hoci staja a stodoly v chotári sa vývojovo oneskorovali za dedinskými stavbami, najvýraznejšie znaky provizórnosti môžeme zaznamenať na chyžkách. Nikdy neboli najdôležitejšou stavbou lazú a často sa sezónne sídla bez nich obišli. Spávalo sa aj v staji, v lete na sene, v stodole, či kdekoľvek vonku. V zime bývali na laze len muži, a tak tieto príbytky slúžili najmä im. Na chyžky z čias komasácie sa pamätajú roľníci, ktorí v nich dočasne bývali ešte v 20. storočí. Niektoré z nich sa zachovali dodnes, ak sa trvalé osídlenie lazú oneskorilo, alebo v nich žijú starí, či chudobní ľudia. Vývojová zaostalosť chyžiek oproti dedinským domom vyplýva z porovnania zachovaných objektov i zo spomienok pamätníkov. V Hrušove je najstarším typom chyžky zrubený dvojdielny domec s kachľami vykurovanými z pitvora, ktorý je takmer na nerozoznanie od podobného domu v dedine – dedinský domec však patril želiarom a chyžku v laze stavala v čase komasácie bohatá rodina. Podľa pamätníkov to bol kedysi najparádnejší domec v laze, v dedine však žili jeho majitelia v tom čase už v nepomerne väčšom, murovanom obydlí tak, ako ostatní zámožní gazdovia. Zo svedectva pamätníkov vyplýva, že mnohé chyžky na laze nemali v dedine svoju obdobu. Sú to napríklad hrušovské *gulhovi*, pozemnice, ktoré nahrádzali chyžku v prvom období pokomasačného osídlenia chotára najmä v chudobných gazdovstvách. Niektoré rodiny budovali *gulhovi* aj na parcelovanej pôde chotára v 20. storočí. Všeobecne ich prirovnávajú ku kolibám drevorubačov s ohniskom pred vchodom. Len v jednom prípade sa stal *gulhov* trvalým sídlom v laze, no jeho zariadenie, sporák, komín sa nelíšilo od ostatných domov. Z dediny nie sú doklady ani o obydliach pletených z prútia, takáto pletenica sa však vyskytovala na hrušovských lazoch ešte v 20. storočí ako stále bydlisko rodiny. Na lazoch sa spomínajú aj jednopriestorové domce. V Hrušove ich opisujú ako chyžky, do ktorých sa zmestil iba ich gazda. Prv, ako sa podobral stavať, ľahol si, a také drevo napíľil, ako bol sám dlhý. Takéto stavby sa v dedine ani nedali použiť na stále obydlie celej rodiny. Chyžky bez pitvora, do ktorých sa vstupovalo rovno z podsteny, dokladajú pamätníci aj z opavských lazov. Či už v nich horelo len ohnisko ako u Cigáňov (Hrušov, Dačov Lom, Horné Mladonice), alebo tam bola i pec (Hrušov, Opava, Sucháň), jednopriestorové chyžky bývali dymné až do zavedenia sporákov v 20. storočí. Dymné bývali niekedy aj chyžky s pitvorom, hoci v dedine mal už každý čistú izbu s kachľami. Tento výrazný kultúrny rozdiel si pamätalo veľa súčasníkov. Ak bola v chyžke

Sezónne laznicke obydlie J. Brloša premenené na trvalé sídlo. Hrušov. Kr. E. Mlynárová 1980

dymná pec, slúžila len na ohrievanie miestnosti a na pečenie zemiakov, na predpecnom ohnisku sa varilo, nikdy sa tam však nepiekol chlieb. Ten sa nosil vždy z dediny, kde boli chlebové pece, odlišné od pecí v chyžkách. Pamätníkom neušli ani podrobnosti pri zakurovaní do dymných pecí: išli oči vytiect', na zem si bolo treba poľíhať, do pitvora sa dym len tak valil a dvere i okná na chyžke sa pozatvárali, až keď sa pec vykúrila. V lete sa v chyžkách málokedy kúrilo. V teplom počasí sa varievalo vonku, medzi dvoma kameňami či na trojnožkách, tak, ako je to dodnes tu a tam na lazoch vidieť, pravda, už len keď sa pripravuje krmivo. V lete rodina vonku aj jedla posadajúc si pred chyžkou okolo väčšieho kameňa alebo kláta. Keď pršalo a chyžka na laze nebola, jedlo sa na mlate. Napokon, zariadenie v chyžke neposkytovalo oveľa lepšie možnosti na stolovanie. Tam takisto býval namiesto stola klát, okolo ktorého boli do zeme zatlčené lavice a na nich sa aj spávalo (Hrušov). Takéto chyžky svojimi rozmermi ani zariadením nevyhovovali praktickým alebo kultúrnym požiadav-

kám na trvalé bydlisko celej rodiny. Preto zanikli ako sezónne sídla a svedectvá o nich poskytli len pamätníci. Z čias komasácie sa zachovali iba tie chyžky, ktoré sa dali upraviť na trvalé obydlie. Boli to dvojpriestorové domce s bezdymnou izbičkou, v dedine obývané želiarmi alebo miestnou chudobou. Hoci tieto chyžky nikdy nedosiahli úroveň domov zámožných rodín, bývali vyhotovené a zariadené podľa vzoru dedinských bytov. Keďže neklesli pod ich najnižšiu kultúrnu úroveň ako jednopriestorové alebo dymné chyžky, zastávali časom i v chotári účel trvalého bydliska. Príkladom toho je spomenutá zrubená dvojdielna chyžka s kachľami na hrušovských lazoch, ale aj iné chyžky z čias komasácie, ktoré sa používajú ako trvalé obydlia až do súčasnosti. (V Hrušove napríklad dvojdielny predkomasačný zrubený domec prenesený po scelení pôdy na hon zvaný Poloveň, kde sa k nemu dodatočne pristavala komora, ďalej murovaná, pôvodne dvojdielna chyžka na hone V lazoch z roku 1878, napokon i trojdielna chyžka s komorou z roku 1887 postavená na Križných cestách.) Chyžky, stava-

Laznické obydlie J. Briosa Hrušov. Foto V. Gašparíková 1979

né ako sezónne sídla, ktoré sa trvalo obývajú dodnes, nájdeme ešte sporadicky na viacerých lazoch. Pretrvali tam väčšinou vďaka pomalému procesu trvalého osídlenia chotára. Bývajú najčastejšie dvojdielne, približne 4×5 m veľké (z toho izbička meria tri, pítvor dva metre), zachovávajú si menšie rozmery ako väčšina dedinských domov, namiesto dvoch okien v štíte majú jedno okienko, slamenú strechu, no kári sa v nich z pítvora, ak sa ešte kachle neprestavali na sporák. Vnútorné zariadenie (stól, lavice, posteľ, obrázky) zodpovedá zariadeniu starišších domov v dedine.

Trvalé obývanie chyžiek sa všeobecne pokladalo za dočasné riešenie, kým sa nepostavil nový dom. Ak boli lazy perspektívne, ak sa rátaťo s tým, že miestne rodiny sa presťahujú z dediny do chotára, stavali sa sezónne sídla či chyžky od posledných rokov 19. storočia už na úrovni zámožných dedinských domov. Z tých čias pochádzajú na lazoch prvé dvory so súvislou murovanou zástavbou, s tvrdou krytinou a pod. Začali ich budovať tam, kde sa sídla v chotári stávali hlavným centrom gazdovstva (bohatí gazdovia v Dačovom Lome, Čelovciach, Opave a inde). Hospodárske a obytné priestory sa spájali pod spoločnú strechu v rozličnom poriadku. Niekde sa maštal pristavala za trojdielne obydlie a stodola stála zvlášť, inde sa zalamovala do praveho uhla, prípadne vytvárala s maštalou súbežný trakt k murovanému domu. Čím väčšie gazdovstvo, tým rozľahlejšie bývali aj staviská na laze, kam sa už stahovala v lete celá rodina, ak ešte dedinu načasťo neopustila. Tak sa stavby na

hontianskych lazoch stávajú koncom 19. storočia obrazom najrozmanitejších individuálnych a miestnych odchýliek sezónneho osídlenia chotárov. V tom čase mal laz často len jednu maštal, v iných prípadoch maštal a stodolu, väčšinou k nim pribudla jedna i dvojpriestorová chyžka, dymná i čistá, až napokon sa na laze budovali dvory, rovnocenné bohatým dedinským usadlostiam. S prechodom na trvalé osídlenie lazov táto rozmanitosť zanikla. Na trvalé sídla boh sice iba domy vyhovujúce praktickým a kultúrnym požiadavkám celoročného pobytu rodiny na laze. Tak väčšina sezónnych sídel v 20. storočí zanikla, budovali sa nové lazy a stavby z čias komasácie dokladá len nepatrný počet objektov. Dopĺňajú ich spomienky pamätníkov a písomné doklady.

SPOLOČENSKÁ STRÁNKA SEZÓNNYCH SÍDEL

Spoločenská stránka sezónnych sídel, čiže otázka, kto z členov rodiny a v ktorých obdobiach roka tam býval, odráža takisto ako spôsob hospodárenia a bývania na laze všeobecnú tendenciu, smerujúcu od sezónnych sídel k trvalým. Sprevedza ju presun celých rodín na laz, kým prv tam bývali len niektorí členovia rodiny, zväčša muži. Čím bolo hospodárenie na laze extenzívnejšie, tým menšie tam boli nároky na počet a skladbu pracovných síl.

V období komasácie sa na lazoch všeobecne zdržiavali len chlapi. Starali sa tam o doľatok, na jar a na

jeseň poorali a iba v čase letných poľných prác tam prichádzali aj ženy. Keďže dedinská časť gazdovstva nemohla ostať opustená, bola tam hydina, bravčový dobytok, ovce, niekedy i kravy, ktoré sa vyhánali do obecnej čriedy, gazdina sa na noc vracala domov. Včasráno tam vždy aj navarila, až potom odišla za ostatnou čeľadou. I mladé ženy s drobnými deťmi ostávali v dedine. Ak sa na leto sťahovala do lazov celá rodina, naložiac na voz periny, riad a všetok živý inventár gazdovstva, pričom dedinský dom ostal na niekoľko týždňov zatvorený, spravidla ide o doklady od konca 19. storočia. So sezónnym presunom celých rodín na laz sa stretávame v tých obciach a v tých rodinách, kde sa prenášal hospodársky význam gazdovstva z dediny na laz, prípadne tam, kde bola malá čeľaď, ktorá sa nemohla rozdeliť medzi dedinskú a lazovú časť hospodárstva. V období komasácie však bývalo sezónne osídlenie lazov doménou mužov. Ženy im prišli pomáhať len pri senách a žatve, pričom gazdina tam nikdy nespávala. Gazda býval takisto len v dedine. Na laze sa zdržiaval cez kosbu a žatvu, riadiac tam prácu. Ostatnú časť roka dohliadal na práce v laze z dediny, pričom na laz dochádzal len občas. Nikdy však neniesol čeľadi poživeň. Tú si chlapi odnášali sami, keď prišli do dediny. Pravidelne to bývalo v nedeľu a cez sviatky, po rannom kŕmení, kým dobytok nebolo treba podvečer nachovať. Trvácnejšie zásoby, ako geletku bryndže, múku, strukoviny, slatinu, vyviezli na laz na začiatku sezóny. Chlapi si tam pravidelne varievali, dobrý gazda im k tomu pridal súdok vína, určený na celú sezónu. Pálenka sa dávala v buteľke s chlebom z týždňa na týždeň. Ak boli na laze i kravy, to však bývalo len vtedy, keď sa tam začalo všestrannejšie hospodáriť, brávalo sa z lazov do dediny mlieko, prípadne hotový tvaroh a maslo. S mliečnym hospodárením na laze sa zaoberali len chlapi. Okrem letných prác sa tam ženy nezdržiavali. Väčšinou nevošli do chyžky ani vtedy, keď raz, dva razy do týždňa zabehli hore s navareným obedom či pre mlieko. Ženy na laze neboli potrebné. Dobytkárstvo, takisto ako orné hospodárenie patrilo mužom. Okopaniny, zemiaky, zelenina, konope sa pestovali len pri dedine a takisto ostatné ženské práce, domácnosť, výchovu drobných detí zastávali ženy v dedine. Tak sa v tomto najstaršom období lazového hospodárenia svet chlapov a žien odlúčil často na dlhé letné a zimné mesiace.

Sú rozličné doklady o tom, kedy sa vyhánal dobytok na laz a ako dlho tam ostával. Kde bola chotárna pôda rozdelená na dedinskú a odľahlú, navyše v lazoch boli len lúky a polia, do žatvy sa páslo pri dedine, na laz sa išlo až *pod jeseň*, kým nenapadol sneh (Cerovo). Ak

bolo na laze dost krmiva a v dedine sa minulo, *odpoli zimi*, v predjarí sa dobytok zase choval na laze (Cerovo). Niekde sa zimovalo cez pôst, od fašiangov do Veľkej noci (Litava). Ak boli napájadlá ďaleko alebo zamrzali, vyhánal sa dobytok na laz až keď nastal odmäk a zišiel sneh (Horné Mladonice, Plachtince). V niektorých obciach či gazdovstvách sa dobytok na lazoch iba letoval. Miestami od Ďura do Michala (v októbri bývala *hostina*, vtedy sa už z lazov prišlo dolu – Plachtince), inde od Gregora do Ondreja či *do tvrdej jeseni* (na Ďura sa končil školský rok, po exámene sa presťahovali na laz aj chlapi – Dačov Lom), inde od mája, keď *paša riasla až pokým sňah padol* (kto mal viac krmiva aj do Kračunu – Sucháň). Sezóna lazovania sa teda prispôbovala viacerým okolnostiam – zásobám vody, sena, ktoré z horných lúk vždy ostávalo na laze, rozlohám pasienkov či prielohov. Začiatok sezóny určovali na lazoch spravidla jarné práce. Najprv sa pooralo pri dedine, až potom sa odišlo s dobytkom na laz a v jeseni to bývalo naopak: do dediny schádzali, až keď sa skončili práce na laze.

Odlíšna bola situácia tam, kde sa chotárna pôda gazdovstva scelila do jedného kusa a poľnohospodárska výroba pri dedine mala len doplnkový význam. V týchto obciach sa začalo už v prvých rokoch po komasácii gazdovať na laze celoročne, i keď ženy ostávali väčšinu roka v dedine. Záhrady, konopiská či kapustníská, vinice a takmer celá dedinská časť gazdovstva spočívala viac-menej na nich. Ťažisko roľnícko-chovateľskej výroby sa sústreďovalo okolo lazov (Hrušov, Opava, Čelovec). Hoci v týchto obciach sa pomerne rýchlo uskutočňovalo trvalé osídlenie lazov miestnymi roľníkmi, trvalo ešte zopár desaťročí, kým rodina opustila dedinu natrvalo. Tak ako v ostatných obciach, aj tu bývali sezónne sídla predovšetkým bydliskom chlapov, avšak žili tam už pri dobytku celoročne, nechávajúc v dedine prázdne maštale. Kým mala obec juhása a gondáša (pastiera oviec a sviň), gazdina sa v dedine starala o dobytok vyhánaný do čriedy, zároveň tam chovala hydinu a viedla domácnosť. V dedine sa pekával chlieb, robila sa zabíjačka, údilo sa, odtiaľ sa chodilo do mlyna, čiže tam bolo ešte vždy stredisko gazdovstva. Ostatné ženy, dievky a nevesty však koncom jari, keď si dole odbavili poľné a záhradné práce, posadili zemiaky, zeleninu, okopali vinice, napospol odišli na laz. Tam malo gazdovstvo najviac pôdy, bolo ju treba čistiť, kde sa neoralo, tú okopávali, keď mali chlapi inú robotu pást, starať sa o deti, ktoré sa sťahovali za matkami. V zime však bývali všetky v dedine, tam sa priadlo, tkalo, robili sa svadby, svätili sviatky, odtiaľ chodili deti do školy.

Žilo sa tam podobne ako v ostatných podvojných hospodáriacich obciach s tým rozdielom, že chlapi bývali s dobytkom na laze celoročne a ženy prichádzali za nimi v lete čoraz pravidelnejšie, keďže im tam pribúdalo práce.

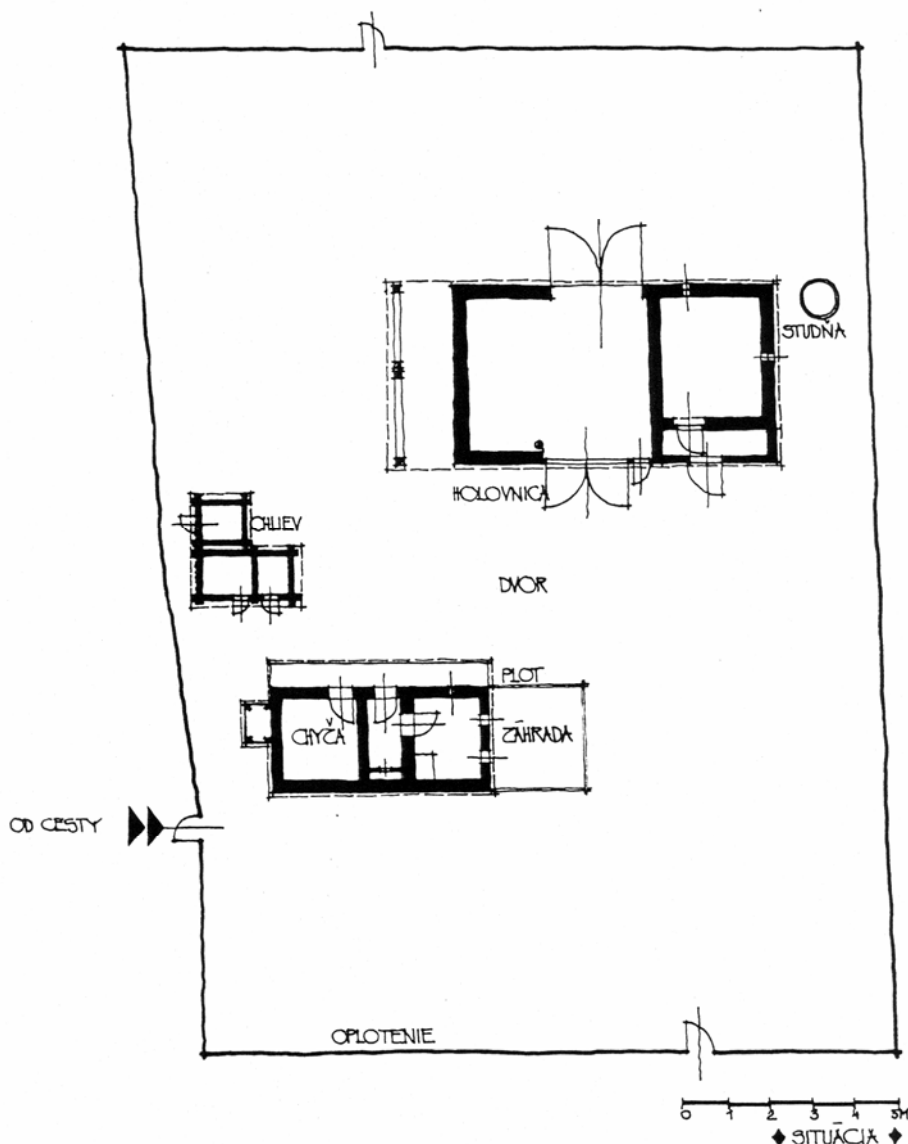
Odlúčenie chlapov od žien nebolo príznačné iba pre lazové osídlenie chotára. Stretávame sa s ním aj pri inom sídelnom type. Vyznačuje sa situovaním hospodárskych stavieb za dedinou, pričom v dedine prevažujú obytné domy. Tento rozdelený sídelný typ nachádzame v súčasnosti ešte v Stredných Plachtiniciach. Dodnes sa tam zachovali v chotári *chižki*, hospodárske staviská, stodoly a maštale, umiestené vo vzdialenosti 1–3 kilometre od dediny. Po združstevnení stoja prázdne, dovtedy v nich mávali niektorí gazdovia celoročne ustajnený dobytok. Na rozdiel od lazov však tí, čo mali v chotári *chižki*, nemali vo dvore ani stodolu, ani maštal. Chyžky teda nebývali súčasťou podvojného hospodárstva ako sezónne sídla, ale boli oddelenou hospodárskou časťou dvora, ktorý v dedine pozostával len z obydlia a chlievov. Podľa názoru miestnych obyvateľov hospodárske stavby chýbali v dedinských dvoroch preto, že tam bolo málo miesta, dvory boli úzke, viacbytové, stodolu a maštal nebolo kde postaviť. V každom prípade počet *chižiek* v chotári od začiatku 20. storočia ubúdala. Čoraz častejšie ich začali stavať v dedine, tam, kde sa predtým nevymestili. Z porovnávacieho materiálu vieme, že tento sídelný typ nie je ojedinelý, vyskytoval sa aj inde, v iných obciach Hontu a oblastiach Slovenska, a nesúvisí s tesným intravilánom.¹⁶

Strednoplachtinskí gazdovia, ktorí mali chyžky, mávali väčšinou aj laz. Kým na laze sa len letovalo a všetok rožný dobytok sa tam zriedka vyhnal, pri chyžkách sa bývalo celoročne. Chlapi žijúci v chyžkách pri dobytku, chodievali denne do dediny. Ráno za brieždenia a podvečer nosili domov mlieko, ktoré nadojili, najedli sa, a zas odišli k chyžke. Po večeri sa vyberali na cestu často až za tmy, svietiac si lampášom. Pobesedovali si so susedmi, popili vína, v pahrebe napiekli zemiaky, na jeseň gaštany, skrátka, chyžky neboli nikdy opustené. Keďže každý gazda nemal pri chyžke domec, spávalo sa väčšinou v maštali, schádzali sa tam, kde bolo aspoň provizórne obydlie, jednopriestorová stavbička so sporákom. V minulosti slúžil na tieto posiedky *hajlok*, polozemnica s otvoreným ohniskom, kde sa však nikdy nespávalo. Pri chyžkách bývalo všetko poľnohospodárske náradie gazdovstva, odtiaľ sa chodila obrábať dedinská pôda i lazy, tam boli celoročné zásoby krmiva, všetko, čo v bežných sídelných typoch nachádzame v hospodárskej časti

dedinského dvora. Podobnosť medzi sezónnymi sídlami v lazoch a chyžkami spočívala iba v spoločenskej stránke chotárneho osídlenia, v tom, že chlapi žili pri dobytku oddelene od žien, ktoré mali svoje povinnosti v dedine.

Od skladby rodiny a od druhu práce záviselo, kto z členov rodiny býval pri dobytku v chotári. V každom prípade sa už malí chlapi priučili pri svojich otcoch či starých otcoch budúcim povinnostiam v laze. Po skončení školského roku málokto ostával v dedine pri matke. Zo začiatku len pášli, väčší už vedeli samostatne vypúšťať a uväzovať statok, nosili slamu na podstielku, kydali hnoj a miestami 6–7-roční chlapi začínali dojiť kravy (Stredné Plachtince, Hrušov). Ako 8–10-roční samostatne kŕmili, neskoršie i napájali až napokon 13–14-roční, keď vychodili školu, zastali pri staji všetky povinnosti. Hrušovské lazy – *staje* prvých desaťročí 20. storočia bývali v zime plné takýchto chlapčísk, šantiacich tam pospolu, na ktorých otec či starý otec prišiel len občas dozrieť, ako sa starajú o dobytok. V zime bývali pri dobytku aj najstarší muži rodiny, ktorí tam ešte vládali zastať všetku prácu a v dedine už neboli potrební, ak gazdovstvo viedol ich syn. Vo voľných chvíľach tam pletli slamičky, úle, koše a väčšinou oni zaučali svojich vnukov, ako sa starať o dobytok, poznávajú hodiny v noci podľa hviezd, navariť, ako si varievali chlapi v laze a iné. Na mnohých lazoch neskoršie títo starci aj dožili, ak sa gazdovanie sústredilo okolo dediny a lazy strácali svoj niekdajší hospodársky význam (Cerovo, Plachtince). Vtedy sa už dobytok gazdovstva na lazy nevyháňal. Starému nechala rodina niekedy kravu, zopár sliepok, aby nebol vo všetkom odkázaný na zásoby z dediny a spravidla kým ešte žil, s predávaním lazú sa počkalo. Keď boli hore poľné práce, priniesli mu poživeň, ženy mu občas prišli obriadit chyžku a kým vládali, chodili títo starí chlapi aj do dediny. Rozpráva sa veľa žartovných historiek, ako si poplietli sviatok s piatkom, prišli do kostola vo všedný deň a často ešte veľa rokov strávili na laze, ktorý sa im stal výmenkom. Ak však boli lazy perspektívnejšie ako dedinská časť gazdovstva, starým ľudom sa ušiel výmenok v dedine (Hrušov, Opava). Na lazy, kde sa presúvalo ťažisko gazdovstva a pri dedine už nebolo z čoho chovať dobytok, odchádzala mužská čafa celoročne. Len gazda ostával v zime dolu, pretože tam ešte bolo stredisko rodiny, všetky zásoby, ktorými disponoval; spolu s ním boli ženy, deti i jeho rovesníci, ostatní chlapi schádzajúci sa v krčme na posiedkach; synovia, mládenci a ženáci žili na laze. V zime chodili odtiaľ na

Trvalo obývaná laznička
 usadlosť Fišerovcov *V lazích*.
 Hrušov. Kr. E. Mlynárová
 1980

furmanku, rúbať drevo, páliť uhlie, v lete za nimi prišla ostatná čeľaď. Až v poslednom období pred trvalým osídlením lazov býval hore i gazda. Tam sa už ukladali produkty dorobené v laze, chovali sa ošípané (na zabíjačku sa ešte zháňali do dediny), ovce, odtiaľ sa nosilo mlieko či mliečne produkty ženám a deťom tráviacim zimu v dedine. Pred trvalým osídlením lazov sa čoraz častejšie delila rodina medzi dedinou a lazom i podľa manželských dvojíc. Tak rodina jedného syna žila na laze, rodina druhého v dedine, príp. sa rozdelili mladí a starí, rodičia a deti. Majetok však ostal spoločný (Stredné Plachtince, Hrušov, Horný Dačov Lom). Gazda s gazdinou si obyčajne zvolili za svoje

stále sídlo dedinu, kde sa v nedeľu a na sviatky zišli všetci za spoločným stolom. Niekedy sa rodičia rozdelili tak, že gazdiná ostala bývať v centre domácnosti, v dedine, gazda v hospodárskom centre gazdovstva na laze. Deti mohli ostať v zime pri starých materiach, z dediny bolo bližšie do školy, ťahali sa však radšej na laz, za rodičmi a za kamarátmi, dávajúc prednosť slobodnejšiemu životu ďaleko od dediny. Tak sa všestrannejšie hospodárenie na lazoch a spoločenské premeny ich osídlenia navzájom podmienili. Deľba členov rodiny medzi dedinou a lazom sa prestala pridržať odlúčenia mužov a žien, uprednostnila sa sídelná emancipácia manželstiev, pretože

skladbe celých rodín zodpovedala i skladba hospodárenia na laze. Od týchto premien bol iba krôčik k tomu, aby sa zo sezónneho sídla stalo trvalé.

PRECHOD OD SEZÓNNYCH SÍDEL K TRVALÝM

Prechod od sezónnych sídel k trvalým pri miestnom, autochtónnom osídlení lazov môžeme všeobecne pozorovať tam, kde bola chotárna pôda každého gazdovstva scelená v jednom kuse (Hrušov, Opava, Čelovec, v 20. storočí Sucháň). Jej osídlenie bolo najlepšou možnosťou, ako sa vyhnúť vzdialenostiam medzi dedinou a majetkom, ktorý už nebol roztratený po celom chotári, dal sa teda účelnejšie obrábať priamo z jeho centra.¹⁷ V takto komasovaných chotároch sa trvalé osídľovanie lazov začalo od konca 19. storočia a okolo dvadsiatych, tridsiatych rokov 20. storočia bývali už sezónne osídlené lazy len výnimkou. V Hrušove sa spomína, že najmä nedostatok mužov cez prvú svetovú vojnu podnietil vo väčšom rozsahu sťahovanie celých rodín na lazy, ktoré už ostali trvalým sídlom gazdovstva. Opavania uvádzajú zasa požiar dediny v deväťdesiatych rokoch 19. storočia ako medzník, keď sa takmer všetci odsťahovali na lazy a ostali tam trvalo gazdovať. Nie všetci z nich si znovu postavili dedinské domy. Nevefkú rozlohu blízkej pôdy nechali zalúčniť, seno vyvážali na lazy, a tak dedina stratila svoj hospodársky význam.

V obciach, kde bol chotár rozdelený na dedinskú

a odľahlú pôdu, bývalo autochtónné osídlenie lazov zriedkavé. Lazy sa tam väčšinou predávali, i keď príčiny a okolnosti neboli všade rovnaké. Proces, keď do chotára prichádzali prví horniaci, sa takisto začal koncom 19. storočia, býval však pomalý. Posledné sezónne sídla sa predávali ešte v polovici 20. storočia. A tak možno na plachtinských lazoch nájsť ešte aj dnes chyžky, v ktorých donedávna žili starí otcovia miestnych rodín. Dobytok sa tam už nevyháňal, ale všetka pôda sa *vzala do osohu*, zorala sa alebo zalúčniť, aby sa dala obrobit z dediny. V Cerove takisto niektorí gazdovia predali lazy až v štyridsiatych-päťdesiatych rokoch 20. storočia, hoci hlavná vlna horniakov prichádzala do chotára už koncom 19. a začiatkom 20. storočia. Na Kosihovskej a Čebavskej bukvine, značne odľahlej časti chotára obidvoch obcí, zanikli sezónne sídla až po združstevnení. V obciach s rozdelenou pôdou chotára nebolo teda trvalé osídlenie lazov vždy naliehavé a predávanie tejto pôdy sa riadilo možnosťami či potrebami, ktoré rozoberieme na inom mieste.

Miestne osídlenie lazov v obciach s rozdelenou pôdou gazdovstva nachádzame len v Dačovom Lome a v ojedinelých prípadoch v Litave. Ak odhliadneme od zadĺžených litavských lazov, ktoré ostali v rukách nemnohých miestnych rodín, schopných po komasácii splatiť vysoké odškodné za remanencie, pozoruhodné sú dôvody na miestne osídlenie lazov v Dačovom Lome. Odľahlá pôda lazov tam mala oproti dedinskej značnú príťažlivosť: trojpoľný systém v obci zanikol až po socialistickej kolektivizácii poľnohospodárstva,

Zástavba dvora laznickej usadlosti Fišerovcov v *lazierach*. Hrušov. Foto T. Szabó 1980

Obytná časť laznickej usadlosti
Fišerovcov *V lazích*. Hrušov.
Foto T. Szabó 1980

čiže do polovice 20. storočia sa v dedine museli roľníci podriaďovať regulovanému hospodáreniu s osevným plánom, ktorý hatil individuálne možnosti podnikania a pokrok v hospodárení. Väčšina gazdov dala prednosť lazom, zanechávajúc dedinský majetok s domom dedičom alebo cudzím kupcom. Mnohým k tomu dopomohli aj značné rozlohy pôdy na laze oproti dedinskej (napríklad 16 ha na laze, 4 ha pri dedine, 25 ha na laze, 10 ha pri dedine). No aj napriek tomu bol proces trvalého osídlenia lazov pomalý. Hoci sa začal už koncom 19. storočia, pre niektoré rodiny sa stalo ich sezónne sídlo trvalým až po druhej svetovej vojne.

Vo všetkých obciach s autochtónnym osídlením chotára sa trvalé osídlenie lazov uskutočňovalo v závislosti od vzťahu medzi dedinskou a odľahlou časťou gazdovstva. Rozhodne k nemu nevedli len podmienky, ktoré na trvalé osídľovanie poskytli lazy. Z hľadiska rozlohy pôdy každé sezónne sídlo vyhovovalo na to, aby sa stalo samostatným gazdovstvom. Uviedli sme, že sezónne sídla sa zakladali iba na tých lazoch, kde boli aspoň dva hektáre pôdy. Toto minimum stačilo aj na ich trvalé osídlenie. V Sucháni nachádzame pokomasačné lazy aj na necelých dvoch hektároch pôdy a takisto v Hrušove býva podľa súpisov zo šesťdesiatych rokov 20. storočia na lazoch sedem rodín, ktoré nemajú ani dva hektáre. V Plachtinciach tiež kúpili a osídlili niektoré horniacke rodiny sotva po dvoch hektároch lazov, hoci sa im ponúkal aj trojnásobok. Báli sa dlžôb, ktoré sa v medzivojnovom

období ťažko splácali, z pôdy však vyžili. Pravda, na niektorých lazoch bývali aj päťdesiathektároví gazdovia, no pri minimálnych nárokoch a intenzívnom obrábaní sa k sezónne osídlenej pôde nemusela prikupovať ďalšia, ak sa trvalo osídlila. Neprotirečí to tendencii lazníkov neustále rozširovať svoj majetok ani súčasným vyšším nárokom, podľa ktorých je na laze aj šesť hektárov málo, ak má gazdovstvo prosperovať. Nie vždy boli také možnosti a nie všetci ich mali, keď si sezónne sídlo zvolili za stále bydlisko svojich rodín a okolitú pôdu za jediný zdroj obživy. Na rozdiel od lazov dedinská časť gazdovstva často nestačila užiť rodinu. Preto v obciach s autochtónnym osídlením chotára ostávala bývať v dedine zväčša len chudoba, rodiny, ktorým sa nevyplatilo osídliť malý kúsok pôdy v chotári a ani z dedinskej pôdy nemohli byť sebestační. Živobytie si dopĺňali zárobkami doma či v okolí, vytvárajúc stále obyvateľstvo dediny, jeho podstatnú časť.

Miestni roľníci, ktorí sa odsťahovali na lazy, riešili otázku dedinskej časti sídla rozličným spôsobom. V obciach s rozdelenou pôdou gazdovstva medzi blízkou a odľahlú sa obyčajne rozdelil aj majetok. Lazy pripadli jednému, dedinská časť gazdovstva druhému hospodárstvu. Rodinám sťahujúcim sa na lazy neostalo v dedine nič. Odrhli sa od nej hospodársky aj sídelne. Z podvojne hospodáriaceho gazdovstva vznikli dve samostatné hospodárske centrá (Dačov Lom, Litava). Naproti tomu v obciach, kde bola chotárna pôda scelená do jedného kusa a pri dedine

Lazničky. Hrušov. Foto T. Szabo
1980

nemohlo vzniknúť sebestačné gazdovstvo odlúčené od lazú, trvalým osídlením chotára sa nepretrhli putá s dedinou. Ťažisko hospodárenia, jeho stredisko sa síce prenieslo na lazy, dedinská časť majetku však ostala v rukách pôvodných vlastníkov. Lazníci si ponechávali v dedine pôdu (záhumienky, vinice) i dom, ktorý stál väčšinu týždňa prázdny, ak tam nebývali na výmenku najstarší členovia rodiny. Prinajmenej prvá generácia lazníkov sa tejto dedinskej časti majetku nezbavovala, využívajúc opustené domy na príležitostné návštevy dediny, v nedeľu, cez sviatky, pri ceste do obchodu (Hrušov, Opava, Čelovec, čiastočne Senohrad). Keďže táto obrátená sídelná situácia nie je totožná s podvojným osídlením a hospodárením, treba ju odlišiť aj názvom. Výstižné je označenie *dvojrezidenčnosť* (BOTÍK, J.: 1980).

Dvojrezidenčnosť, ktorá je rezíduom podvojného hospodárenia a osídlenia, mala rozličné perspektívy. Hoci bola všeobecne rozšírená v obciach, kde sa chotárna pôda gazdovstva scelila do jedného kusa a vznikli na nej lazy, nie všade sa udržala ako trvalý jav. V Opave miestni roľníci predávali dedinské domy postupne horniakom, chudobe, ktorá tam žila zväčša zo zárobkov. Je to jediný príklad horniackeho osídlenia v Honte, keď sa prisťahovalci sústredili v dedine, kým miestni roľníci sa usadili na lazoch. V Senohrade a Sucháni skupovali dedinské domy miestni bezzemkovia a iba v Hrušove si ešte tretie pokolenie stálych obyvateľov chotára uchováva domy v dedine. Podľa výskumov Jána Botíka, z počtu 73 skúmaných rodín

v lazoch len 17 nemá byť v dedine (BOTÍK, J.: 1980, 78–83). V Hrušove sa dvojrezidenčnosť udržala z rôznych dôvodov dodnes, ustálila sa v obci ako neodmysliteľná zložka spoločenských a kultúrnych potrieb obyvateľov lazú. V cykle rodinných osláv sa v dedinských bytoch odbavujú najdôležitejšie udalosti: svadby, krstiny, kar a tu sa trávia aj nedeľa a sviatky. Ak odhliadneme od toho, že dedinský byt lazníkov môže byť výmenkom pre najstarších členov rodiny, potrebný je tento byt najmä pre ženy. Chlapi sa z lazú väčšinou zastavia v krčme, ženy však musia v dedine prichystať sviatočný obed (v posledných rokoch odchádzajú z chotára už s navareným jedlom), v dedine sa preobliekajú do sviatočného a pred návratom na laz zasa do všedného odevu, v dedinskom byte ostáva výbava neviest, sviatočné šaty, parádne periny, nový nábytok, tak, ako sa tam previezol hneď po svadbe.¹⁸ Dedinské byty sú oproti lazom zariadené s väčším prepychom. V kultúrnej oblasti si udržiavajú tradičné nároky na vyššiu úroveň oproti lazom, ktoré sa naďalej pokladajú len za výrobné centrum. Do dediny sa dodnes chodí *domov*, a to aj napriek tomu, že tam stoja len prázdne domy, kým lazy, kde žije rodina po celý rok, volajú ešte vždy *stajami*. Ako veľmi záleží obyvateľom lazú na príbytku v dedine, svedčí veľa príkladov, keď aj o starú komoru či maštal bývali zvady medzi dedičmi, pretože komu sa neušla izba, upravil si spomínané priestory na byt. Napriek tomu, že autobusové spojenie preklenulo vzdialenosť medzi lazmi a dedinou, kde sú navyše bytové pomery

stiesnenejšie ako v chotári, nie je to prekážkou na vyššie kultúrne ocenenie, lepšie zariadenie a sviatočné využitie dedinských bytov oproti lazom. Ďalšiu budúcnosť dediny v Hrušove ovplyvňuje zánik súkromného hospodárenia od roku 1979. Bývanie v dedine (pre ženy sa založila výroba obuvi, na okolí sa postavili strediská živočíšnej výroby) stalo sa žiadanejšim ako na laze. Odľahlosť chotárných sídel je príťažou rodín, ktoré sa už neživia obrábaním okolitej pôdy. Budúcnosť dediny dostala nové perspektívy a ako sa vyrieši budúcnosť lazov, ukážu najbližšie desaťročia.

HORNIACKE OSÍDLENIE LAZOV PO KOMASÁCII

Horniacke osídlenie lazov po komasácii je obráteným obrazom ich autochtónneho osídlenia. Kde boli podmienky na vznik samostatného gazdovstva v dedine a poľnohospodárska výroba sa tam zintenzívnila, tradičné gazdovanie na lazoch stratilo svoj význam. Podvojný hospodárenie nezanklo v prospech lazov, ale v prospech dediny. Lazy sa predávali prístahovalcom, nastáva ich alochtónne osídlenie. Všeobecne sa tento proces odohrával v obciach s rozdelenou pôdou chotára na blízku a odľahlú, kde dedinská časť gazdovstva v dostatočnej miere zabezpečila živobytie miestnych roľníkov. Tak sa v obciach s rozdelenou pôdou chotára stretávajú na lazoch výlučne s prístahovalcami (Stredné a Horné Plachtince, Cerovo, Dolné Mladonice), alebo prevažne s nimi (Čekovce, Lackov, Litava).

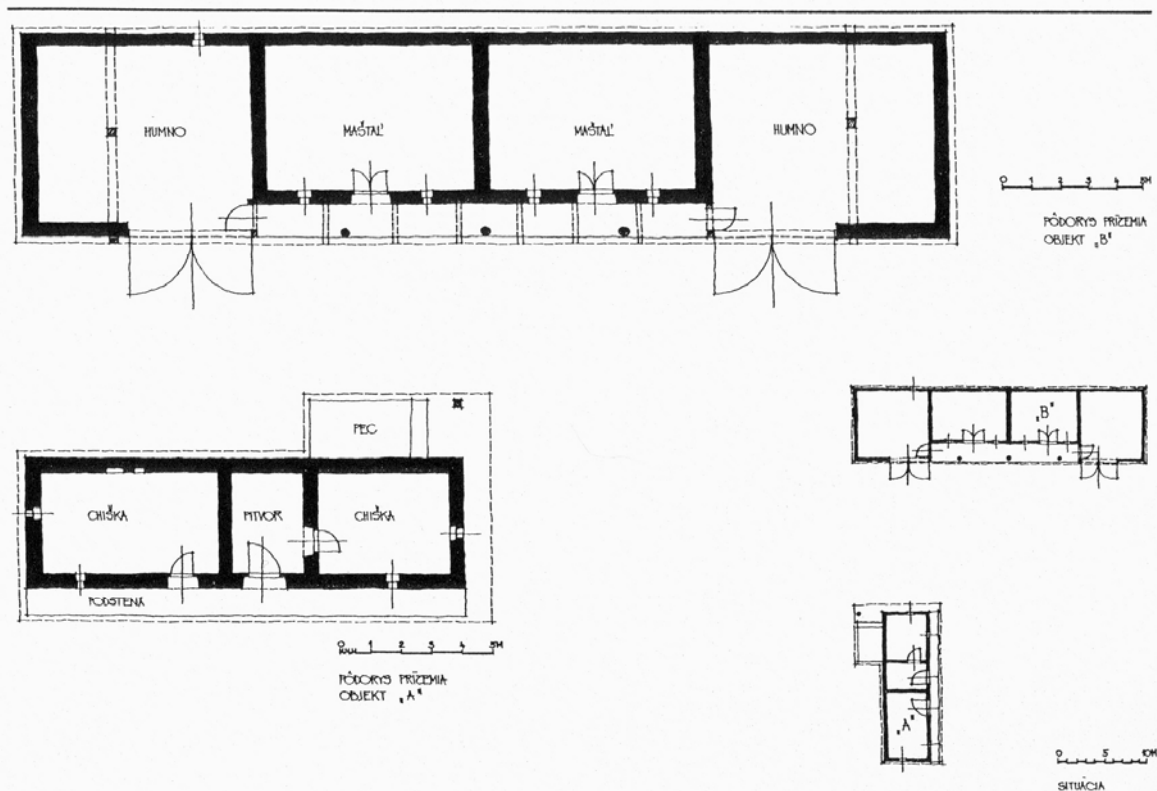
Komasovanie chotárnej pôdy do dvoch celkov, ktoré umožnilo obrábať blízku pôdu z dediny a viedlo k tomu, aby tam s postupujúcou intenzitou výroby vznikli sebestačné gazdovstvá, podporili ďalšie okolnosti smerujúce k opúšťaniu lazov. Vo viacerých obciach to bola možnosť prikúpiť k dedinskej pôde ďalšiu. Keď bola na kúpu príležitosť, zväčša sa hneď predal laz, aby sa výdavky kryli. V Stredných Plachtinciach, Horných Plachtinciach a Cerove sa veľa rodín zbavilo lazov, keď sa začiatkom 20. storočia rozpredávala blízka pôda veľkostatkov. V priebehu prvej polovice 20. storočia bolo viac podobných príležitostí, ktoré miestni roľníci využili na zvefadenie dedinského majetku a na likvidovanie lazov. Ak sa predávala odľahlá veľkostatkárska pôda, kupovali ju prístahovalci zakladajúci na nej lazy.

Ďalšou okolnosťou, ktorá podporila predávanie lazov bola ich zadlženosť. Spomedzi spomínaných obcí Ostrihomskej kapituly to bol najčastejší dôvod na horniacke osídlenie lazov v Litave, kde boli dlžoby

najvyššie. Väčšina miestnych roľníkov začala gazdovať iba v dedine na bývalej urbárskej pôde, kým sezónne osídlené odľahlé remanencie pokúpili horniaci. Dlžoby sa im ľahšie nesplácali, bola to však jediná možnosť ako sa dostať k majetku, kým starousedlíci gazdujúci na lepšej dedinskej pôde, vyžili aj bez lazov. Tí, čo splatili odškodné a odsťahovali sa na laz, zanechali dedinský majetok dedičom. Oproti horniakom je však na litavských lazoch len zopár miestnych rodín.

Ako ďalší dôvod na predávanie lazov sa často uvádza jednodetstvo. Všeobecne bývalo rozšírené v evanjelických obciach v Cerove, Čelovciach, Opave, Horných Plachtinciach, Stredných Plachtinciach, Sucháni, v Dačovom Lome. Ostatné lazové obce, Senohrad, Lackov, Litava, Mladonice, Čekovce a Hrušov sú katolícke a mnohodetné. Napriek veľmi lákavým súvislostiam medzi fertilitou a alochtónnym osídľovaním lazov nie je to hlavná príčina, že sa odľahlá pôda predávala. V čase zintenzívňovania poľnohospodárskej výroby sa lazy predávali aj v iných obciach s rozdelenou pôdou chotára (Čekovce, Dolné Mladonice, Litava atď.). Kde však mali gazdovstvá pôdu v jednom celku, nachádzame miestne osídlenie lazov aj v jednodetných obciach (Opava, Čelovce, Sucháň, v iných podmienkach Dačov Lom). Ťažko vysvetliť aj ďalšiu skutočnosť zaznamenanú v jednodetných obciach, prečo sa tam zároveň s predávaním lazov kupovala blízka pôda, ak rodiny nestačili obrobiť dedičný majetok? Problém vznikajúci z malého počtu členov rodiny sa spravidla neriešil predávaním pôdy, ale priberaním chýbajúcich pracovných síl do gazdovstva. I keď organizácia roľníckej malovýroby spočívala na práci členov rodiny a tomu zodpovedala ideálna veľkosť majetku, nedostatok pracovných síl v rodinách sa dal doplniť a dopĺňal prijímaním do služby. Kde chýbala detská pracovná sila, najali sa deti, kde chýbal starý človek, najal sa starý, príp. sa prijali viacerí. Rodinnú skladbu teda vyrovnávalo najímanie pracovných síl. Predávanie lazov v jednodetných obciach nebolo nevyhnutnosťou vyplývajúcou z malého počtu členov rodiny, ale voľbou, najpriaznivejším riešením organizácie gazdovstva, ktoré sa v jednej skupine jednodetných obcí riešilo trvalým osídlením lazov (Opava, Čelovce, Sucháň, Dačov Lom), v inej, po prikúpení blízkej pôdy ich predajom (Stredné a Horné Plachtince, Cerovo).

Ak v jednodetných obciach osídľovali lazy prístahovalci, bolo to v rámci všeobecného zániku podvojného hospodárenia. I keď sa v lazových obciach Hontu tieto dôvody líšili, raz to bolo jednodetstvo, inokedy zadlženosť lazov, parcelácia dedinskej pôdy a iné,

Sezónne lazničné sídlo dvoch súrodencov, ktoré horniaci premenili na trvalo obývanú usadlosť. Horné Plachtince – „Gálovce“. Kr. E. Mlynárová 1980

uplatňovali sa vždy tam, kde to rozdelenie chotárnej pôdy dovoľovalo. V opačnom prípade zasa autochtónne osídlenie lazov nachádzame v obciach, kde sa po scelení pôdy nevytvorili podmienky na to, aby sa dedinská časť gazdovstva osamostatnila a lazy predali. Tak sa horniaci dostávali predovšetkým do tých obcí, kde bol dostatok dedinskej pôdy, na ktorej ostali gazdovať starousadlíci. Príchod horniakov do hontianskych chotárov však umožnila i parcelácia veľkostatkov, predávanie odľahlej pôdy, o ktorú sa starousadlíci zriedka uchádzali. Rozhodne o ňu nestáli v dedinách, kde sa zbavovali vlastných lazov zdedených po predkoch.

PARCELÁCIA VEĽKOSTATKÁRSKEJ PÔDY

Parcelácia veľkostatkárskej pôdy v lazových obciach sa nezačala všade prvou pozemkovou reformou.

Už od začiatku 20. storočia sa v niektorých obciach rozpredávali veľkostatky, ktoré sa nevedeli vyrovnaf s novým kapitalistickým spôsobom hospodárenia. Stratú bezplatných pracovných síl, ktoré feudálny veľkostatok získal robotou, riešili mnohé veľkostatky prechodom na extenzívne hospodárenie, prevažne na chov oviec. Ak sa veľkostatok napokon rozparceloval a predal, roľníci získali spustošenú pôdu. Hrušovskí pamätníci si spomínajú, ako ťažko dobývali polia zo zanedbanej parcelovanej pôdy zarastenej tŕním, ktorú tam za pánštiny ich starí otcovia orávali. Aj písomné doklady o priebehu prvej pozemkovej reformy sa zmieňujú o parcelovanej pôde ako o *vimrskanej*, premenenej na pasienky, ležiacej úhorom.¹⁹ Roľníci tieto majetky kupovali aj keď sa zadžili a trvalo desaťročia, kým ich namáhavou prácou premenili na užitočnú poľnohospodársku pôdu. Ak sa v lazových obciach parcelovala odľahlá pôda, zakladali sa na nej lazy. Ak sa parcelovala blízka pôda, pripojila sa k dedinskej časti majetku. Parcelovanie

veľkostatkov však neprinieslo obrat v predchádzajúcom vývoji autochtónneho alebo alochtónneho trvalého osídlenia chotárov. V obciach, kde sa už začalo sťahovanie miestnych rodín z dediny na lazy, kupovali a osídľovali parcelovanú pôdu miestni roľníci, aj keď ležala na odľahlých honoch (Hrušov, Opava). Kde sa začal proces predávania lazov, miestni roľníci prenechali odľahlú pôdu z parcelácie horniakom a kupovali iba blízku pôdu (Cerovo, Plachtince).

Najvýraznejším príkladom miestneho zakladania lazov na parcelovanej pôde je Hrušov. Do skončenia prvej svetovej vojny sa tam rozpredali všetky veľkostatky, ktoré zaberali vyše polovice chotára. Z toho vyplýva, že veľká časť dnešných lazov leží na tejto kúpenej pôde. Generácia roľníkov, ktorá ju kultivovala a osídľovala, prináša svedectvá o nesmiernom úsilí všetkých členov rodiny pripraviť pôdu pre nové gazdovstvo a vyplatiť ju. Pokiaľ ide o splácanie dlžôb, úsilie často stroskotalo a rodina sa musela vrátiť z lazov do dediny medzi bezzemkov. Vždy sa však našli ďalší miestni záujemcovia o skrachované hospodárstvo, a tak osídľovanie chotára na tejto pôde pokračovalo takmer do polovice 20. storočia. Väčšinou tak, že kúpenú pôdu kultivovala celá rodina z otcovského lazú a keď dorástli deti a prišlo na deľbu, pripravený nový laz sa stal majetkom a domovom niektorého z dedičov. Dnes sa už staré lazy od nových nedajú odlišiť, ak len nežijú ich majitelia v budovách bývalého majera alebo v niekdajších chyčkách sezónnych sídel svedčiacich o pôvode lazú. V Opave, kde sa neďaleko miestnych lazov parcelovala remanentná pôda, ktorú si predtým roľníci prenajímali na pasienky, vznikli na nej iba dve sídla. V obidvoch obciach s miestnym osídlením lazov však parcelovaná pôda chotára ostala v rukách starousadlíkov. V mnohodesetnom katolíckom Hrušove takisto, ako v jednotetnej Opave.

Horniacke lazové osídlenie parcelovanej pôdy bolo najvýraznejšie v Cerove, kde sa lazy predávali už od konca 19. storočia. Zároveň sa tam parcelovali značné rozlohy odľahlej pôdy, na ktorú takisto prichádzali horniaci. V prvých rokoch 20. storočia sa v obci rozpredával zadĺžený zemiansky majetok, z ktorého Cerovania kúpili pôdu pri dedine; odľahlé zeme, väčšinou lesy, kúpili rodiny horniakov, ktorí ich kľúčovali a osídľovali. V dvadsiatych rokoch 20. storočia sa parceloval Duchenec, veľkostatok na severovýchodnom okraji chotára. Usadilo sa tam pôvodne desať horniackych rodín. Podľa pamätníkov veľkostatok vyplatili dvakrát, raz bývalému pánovi hneď po príchode na Duchenec roku 1919, druhýkrát filiálke národnej banky v Krupine, keď im hrozila dražba po

sprenevere pôvodne vyinkasovanej čiastky. Väčšine rodín sa podarilo vyviaznuť z dlžôb, a tak aj títo prisťahovalci podporili horniacke osídlenie cerovského chotára, ktoré pokračovalo až do polovice 20. storočia, kým miestni roľníci nepredali aj posledné lazy.

Horniaci prichádzali na parcelovanú pôdu aj do iných hontianskych obcí, kde miestne roľníctvo nemalo záujem o pôdu na odľahlých honoch. Bolo ich však menej ako v Cerove a spravidla nenadviazali na predchádzajúce horniacke osídlenie miestnych lazov. Tak v plášťovskom chotári, ktorý pred parceláciou nemal lazy, založili prisťahovalci osadu Iskorňa, v Čabradskom Vrbovku vytvorili skupinu lazov na veľkostatku Korské, zopár rodín ostalo na Kosihovskej bukovine, kde ešte pred parceláciou obrábali horniaci veľkostatok za polovicu úrody atď. Osobitný príklad horniackeho osídlenia nachádzame v Dolnom Dačovom Lome, kde sa parcelovali veľké rozlohy pôdy na pomedzí plachtinského chotára. Dedičné lazy tam osídľovali miestni roľníci, no s výnimkou jednej rodiny prichádzali na kúpenú pôdu horniaci. Parcelácia tak prispela v tejto obci k vývoju, pre ktorý sa vytvorili podmienky osobitným scelením dedinskej a odľahlej pôdy a autochtónne osídlenie lazov bolo únikom z regulovaného, trojpoľného hospodárenia na bývalom urbáriate.

Do akej miery prispela parcelácia k zakladaniu nových lazov v Honte, môžeme zistiť len na základe výsledkov terénnych výskumov. Štatistické pramene na to neposkytujú podklady. Hoci počet obyvateľov chotára sa uvádza vo výsledkoch sčítania ľudu z roku 1910 a roku 1929 ho zisťoval Štefan Janšák, sú to neúplné údaje, preto sa nedajú porovnať.²⁰ Niektoré lazové obce chýbajú v prvom súpise, iné v druhom, prípadne ich nepodchytil ani jeden z prameňov. I keď lazy na parcelovanej pôde vznikali prevažne medzi druhým a tretím desaťročím 20. storočia, iba z Cerova môžeme uviesť, že v tom čase tam vzrástol počet obyvateľov chotára z 217 na 307, čiže asi o tretinu. (Roku 1910 bolo v Cerove 757 obyvateľov, z toho v chotári 217; roku 1925 tam bolo 799 obyvateľov, z toho 309 v chotári.) Uvedené čísla zodpovedajú počtu horniakov, ktorí osídľovali parcelovanú pôdu. Z ďalších lazových obcí prinášajú doklady o rozsahu osídlenia chotára po parcelácii predovšetkým sami obyvatelia.²¹

Príchod horniakov na hontianske lazy môžeme sledovať od prvých rokov po komasácii. Súvisel s doriešením majetkovoprávných vzťahov k pôde lazov, s jej oddelenou polohou a osobitným scelením oproti dedinskej časti gazdovstva, ako aj s rýchlym

Sezónne využívaná lazniční usadlosť. Senohrad. Foto J. Botík 1964

zintenzívňovaním poľnohospodárskej výroby po zrušení trojpoľného systému. Príchod horniakov do Hontu súvisí teda s dokončením komasácie. Najstaršie horniacke osídlenie chotára môžeme pozorovať v Čekovciach, kde sa komasácia uskutočnila už roku 1842. Najneskoršie prichádzali horniaci do plachtinského chotára, kde ešte roku 1894 žiadali miestni roľníci dokončenie komasačných prác a prvé horniacke rodiny sa tam usídlili až začiatkom 20. storočia.

Trvalé osídlenie lazov v čekovskom chotári od konca prvej polovice 19. storočia dokladá datovanie murovaného domu na laze Gerlach z roku 1846, tradícia rodín žijúcich na tamojších lazoch už v piatom pokolení, ako aj archívne pramene. Už toto prvé osídlenie čekovského chotára bolo horniacke. V tom čase miestni roľníci všeobecne zanechávali podvojnú hospodárenie. Odfahlú kopaničnú pôdu opúšťali a predávali. Svedčí o tom pozemková kniha z roku 1845, vyhotovená pri komasácii. Je v nej súpis kopanic a záznam o zmene ich vlastníkov. Vo viacerých prípadoch sa uvádza, že je to zanedbaná pôda, budova, ktorá na nej stojí sa rozpadáva, pričom mená pôvodných vlastníkov sú miestneho pôvodu. Vyskytovali sa už v urbári a v dedine sa s nimi stretávame dodnes. Naproti tomu mená nových vlastníkov sú cudzie a potomkovia týchto rodín, žijúci dodnes na čekovských lazoch tradujú horniacky pôvod svojich predkov. Kopaničnú pôdu starousadlíkov získavali pomerne ľahko. Podľa uvedenej pozemkovej knihy sa jeden vlastník nijako nevedel rozpamätať, ako k nej prišiel, druhý uviedol, že dal za ňu koňa, každý však

skúpil viacej parciel miestnych roľníkov, v niektorých prípadoch aj 11–12. Títo lazníci rýchlo patrili k najbohatším gazdom v obci. Z majetkovoprávneho hľadiska síce v tom čase ešte kopanice neboli ich plným vlastníctvom, pozemnoknižná registrácia pôdy však poskytovala dosť istôt, aby ju prichodiace rodiny osídlili a premenili na prosperujúce gazdovstvo. O polstoročie neskoršie, keď prišlo pri druhej komasácii na likvidovanie feudálnych vzťahov k tejto pôde, platili za ňu niektorí lazníci až tisíc zlatých odškodného. Pritom poplatky miestnych roľníkov za neurbársku pôdu sa pohybovali okolo 10–12 zlatiek. Takisto po druhej komasácii prichádzalo do Čekoviec veľa horniakov, v tom čase však osídľovali chotár aj miestne rodiny hoci v nevelkom počte a iba na blízkej pôde. Chotárne osídlenie v Čekovciach predbehlo vývoj ostatných hontianskych lazových obcí o polstoročie, o toľko, o čo prv sa tam upravili vlastnícke vzťahy k pôde, aj keď v rámci možností jej feudálnej držby.

Čím neskoršie prichádzali horniaci na hontianske lazy, tým presnejšie sú spomienky na to, za akých okolností opúšťali rodnú pôdu a ako začali žiť v novom prostredí. Nezvyčajný pohyb horniackych rodín pripisujú starousadlíci i horniaci všeobecne veľkému počtu detí, ktoré dedičná pôda neuživila. Pridružovali sa k tomu lákavé správy o bohatom Honte, hádky o dedičstvo, i bezvýhodnosť iného riešenia ako zapriať kone, naložiť na voz majetok, ženu a deti a dať sa na cestu za lepšou budúcnosťou na vopred vyhladnutý a dojednaný majetok. Na tento neľahký krok bývala najvhodnejšia jar, keď sa ako prvé

priviezlo osivo, zemiaky na sadenie a zvyšky sena pre dobytok, aby sa mohlo začať s poľnými prácami, s dorábaním živobytia, za ktorým rodina prišla. Prístrešie pre ľudí a dobytok sa zabezpečilo až neskoršie. Kúpený laz už obyčajne mal staviská, prinajmenej maštal, na parcelovanom veľkostatku boli aspoň hospodárske budovy majera, do ktorých sa mohli nastahovať. Ak prišla rodina *na holoťinu*, *na prázdno*, iba *pod jeden buk*, prichýlili ju dočasne príbuzní alebo priatelia, ktorí bývali v susedstve a obyčajne sprostredkovali aj kúpu nového majetku. Sezónne sídla však nevyhovovali na trvalé bývanie, preto noví majitelia museli začať stavať, či prestavovať. Chyžky na plachtinských lazoch, ktoré začali obývať horniaci, majú vždy niekde pod prístreškom pristavanú chlebovú pec, vo viacerých nachádzame vybúranú priečku medzi izbou a pitvorom, aby sa získal väčší obytný priestor. Potrebám trvalého bývania celých rodín sa prispôbovali aj vykurovacie zariadenia, sporáky a piecky s odvodom dymu nad strechu.

Horniaci, prichádzajúci na vozoch, usídlení v nevyhovujúcich bytoch ďaleko od dediny, zadĺžení za nové majetky, hovoriaci iným nárečím, oblečení do odlišného odevu, žijúci v prvých rokoch všeobecne pod úrovňou miestneho obyvateľstva, nemali nádej spoločensky s ním splynúť. I keď sa mnohí z nich vyšvihli svojim bohatstvom vysoko nad miestnych gazdov, naďalej ich odlišovali kultúrne rozdiely s povedomím odlišného pôvodu, ktoré nezaniikli dodnes.

Ako dlho si udržiavali kultúrne prejavy svojho odlišného pôvodu, dokladá príklad z Čekoviec, kde bolo horniacke osídlenie lazov najstaršie. Až do zániku tradičného odevu ho nosili horniaci z pokolenia na pokolenie, u žien pretrval až do súčasnosti. Tak sa v Čekovciach odlišuje horniackym odevom od starousadlíkov piate pokolenie dcér narodených už v tejto obci a neraz aj vydatých do miestnych rodín. Kontinuita tradičného odievania medzi matkou a dcérou sa nepretrhla. Obrátené príklady dokazujú, ako ťažko si dcéry *horniáčiek* vydobýjali od svojich materi právo obliecť sa podľa miestnej obyčaje, aby sa neodlišovali od ostatných kamarátok. Vedomie odlišného pôvodu upevňovalo i sobášenie horniackych rodín. Pravidelne si vyberali nevestu z rodnej obce a neskoršie, keď o horniacku mládež nebola núdza ani v Honte, sobášili sa medzi sebou od čekovských či litavských lazov až po plachtinské, a to aj vtedy, ak horniakov neodlišovalo od starousadlíkov ani bohatstvo, ani vierovyznanie.

Jednotná charakteristika prisťahovalcov zo severu, ktorá sa prejavuje názvom *horniak*, zahŕňa v skutoč-

nosti obyvateľov rozličnej regionálnej, majetkovej i náboženskej skladby. Odlišoval ich nielen cudzí pôvod a kultúra, sprevádzaná osobitnými vzťahmi medzi prisťahovalcami a starousadlíkmi, ale aj ich súhrnné pomenovanie *horniaci*, na rozdiel od miestnych starousadlíkov, ktorých volali *kekáci* (ŠVECOVÁ, S.: 1983, 1–86).

KREKÁČI A HORNIACI

Krekáci a horniaci porovnávali vzájomné odlišnosti nielen od polovice 19. storočia, keď z horniakov začali prúdiť prisťahovalci na hontianske lazy, ale už dávno predtým, susediac spolu na severnej hranici lazových obcí Hontu. Kekáčske dediny sa presne odlišovali od horniackych. Tak Senohrad, Mladonice, Čekovce, ako aj ostatné dediny na juh od nich sa považujú za kekáčske, Babiná, Bzovská Lehôtka, Pliešovce, Sása, Slatinské lazy a Tisovnicke lazy sú horniaci. Západnú hranicu kekáčskeho územia tvorí riečka Krupinica. Obyvatelia dedín na jednej i na druhej strane Krupinice takisto vedia, že Bzovík, Uňatín, Baďiny až po Selce, Čabradský Vrbovok a Drieňovo sú kekáčske, no do Devičia a ďalších južných obcí sa chodievalo *na dolíni*, medzi *dolinčanov*. Aj túto hranicu poznajú nielen kekáci, ale aj obyvatelia všetkých nekekáčskych dedín od Žibritova a Krnišova po Tesáre a ostatné dediny tohto pomedzia. Popri územnom názve *kekáče*, kde žili kekáci, volajú horniaci kekáčske obce aj *dolňiakmi*, a dolinčania *vidiekmi*. Od nich sa chodilo nielen na *kekáče*, ale aj na dolniaky a na vidieky. Územie kekáčov vymedzujú horniaci presnejšie Krupinskou planinou, dolinčania, ktorí nemajú lazy, roztrateným osídlením. Napriek tomu však Krupinská planina a jej lazové obce vytvárajú rozsiahlejšiu oblasť ako sídla kekáčov. Povedomie kekáčstva sa smerom k juhovýchodu stráca a Plachtinčania a Hrušovania ich meno ani nepoznajú. V Opave, Čelovciach a v Cerove vedeli o ňom len niekoľkí informátori. Všeobecne sa zhodovali na tom, že meno kekáč dostali od horniakov, podobne ako obyvatelia ostatných obcí až po Senohrad.

Skutočnosť, že povedomie kekáčstva na juh a juhovýchod zaniká, nevyplýva len z toho, že tieto obce sú ďalej od hranice, kde je toto povedomie najvýraznejšie v konfrontácii s horniakmi a dolinčanmi. Vyplýva aj z toho, že povedomie kekáčstva je založené na osobitných kultúrnych znakoch, spájajúcich kekáčske dediny. Za tieto znaky sa všeobecne označuje odev a reč, presnejšie nárečie. Rozdiely v odievaní sú najvýraznejšie medzi kekáčmi a horniakmi, kým

Trvalo obývaná laznička usadlosť Urbanovcov. Senohrad. Foto J. Botík 1964

niektoré dolinčianske dediny sa od krekáčov nelíšili. Obyvatelia charakterizovali horniacky a krekáčsky odev odlišnou farebnosťou. Krekáčsky odev vynikal belosťou. Ženy nosievali biele mäkké čepce, rubáče s opletkom bez lajblíka, cez ktoré si niekedy prehadzovali plachty a príležitostne mávali aj sukne biele. Chlapi nosili biele kabane a biele kožúšky, na rozdiel od horniackych čiernych kabaníc a červených, dubených kožuchov, horniacky používali pestrý kupovaný materiál s bižutériou – *bliskami*, vzorovanými stužkami a pod., ktorými spestrili svoj odev. V nárečí sa za najvýraznejší znak uvádza *kobe*, *kode*, *kod* namiesto *keby*, *kedy*, *keď*. Tak krekáčov volajú aj *kobekármi* alebo *kotkármi*, a horniakov pre ich čierne kabanice *kabaňičiarmi*. V Plachtinciach a Hrušove, kde horniakmi volajú už dediny od Cerova a Badína nahor, nachádzame iné nárečie aj odev. Z hľadiska krekáčsko-horniackych vzťahov rozhraním tohto povedomia je bývalá župná hranica.

Krekáči sa svojim povedomím odlišujú nielen od susedných horniakov a dolinčanov, ale aj od zemanov a „pánov“. Krekáč môže byť len sedliak žijúci na dedine. Preto Krupinčania nemôžu byť krekáči, sú to mešťania, napriek niekdajšiemu agrárnemu charakte-

ru mesta. Ináč sa obliekajú, ináč hovoria ako krekáči, nerátajú sa však ani medzi horniakov, ani dolinčanov. Toto kultúrne a stavovské vymedzenie rešpektujú krekáči aj nekrekáči. Krekáči prijímajú aj svoj názov bez ohľadu na to, či ho vymysleli horniaci ako posmešok, alebo vznikol inde. Dodnes je živý, hoci sa všeobecne nevie o jeho pôvode.

Meno krekáč dala jediná žena z Cerova do súvislosti s čiernym šnurovaním okrajov bielych kabaníc v tvare osmičiek, pripomínajúcich *gunce*, čierne žabky, ktoré osobitne *krekávali*.²² Hodnovernosť tejto ojedinelej informácie podopiera okolnosť, že informátorka sa jediná pamätala aj na staršie názvy cerovských lazov, doložené archívnym materiálom. *Gunce* nezdobia kabane vo všetkých krekáčskych dedinách. Odev krekáčov je značne diferencovaný. Svedčí o tom nielen typológia Viery Nosáľovej, ale aj jeho nositelia, ktorí upozorňovali na viaceré rozdiely. Najviac spoločných znakov odevu spájalo tie obce, medzi ktorými sa uzatvárali manželstvá a naopak, rozdiely bývali najvýraznejšie tam, kde sa medzi susednými obcami nesobášili.

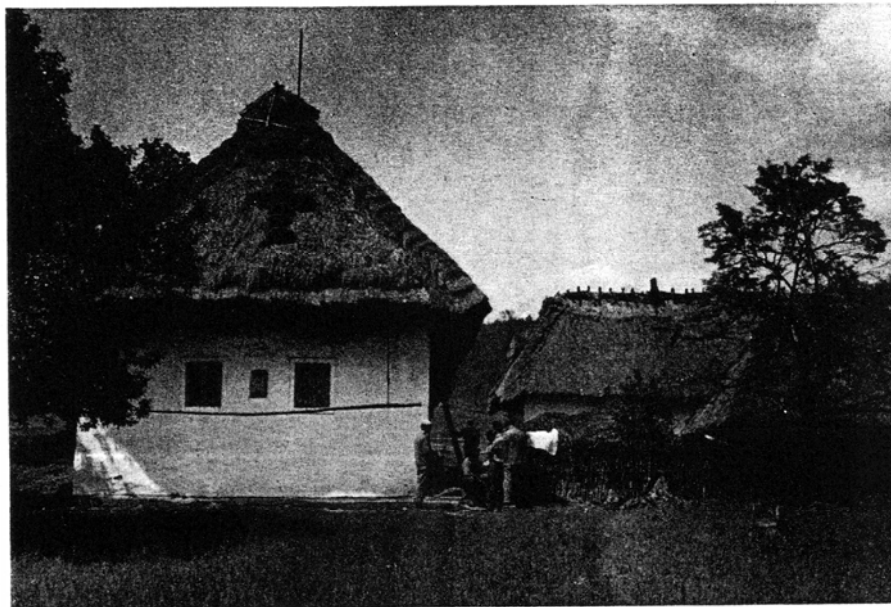
Najpočetnejšiu skupinu s výrazným povedomím krekáčstva a viac-menej rovnakým odevom tvorí 15

územne súvisiacich katolíckych obcí: Senohrad, Lacokov, Litava, Trpín, Horné a Dolné Mladonice, Čekovce, Zemiansky Vrbovok, Kozí Vrbovok, Jalšovík, Bzovík, Uňatín, Horný Baďín, Dolný Baďín a Selce. Druhú skupinu tvorí 5 evanjelických obcí: Čabradský Vrbovok, Drieňovo, Čelovce, Cerovo a Opava, ktoré tiež na seba územne nadväzujú. Odlišujú sa však od ďalších evanjelických obcí Dačovho Lomu a Sucháňa, ktoré ležia oddelene a vytvárajú spolu sesterské obce s preferovanými sobášmi. Hoci vo väčších skupinách obcí sa nachádzalo viac farností (v prvej štyri, v druhej tri), a pri sobášení sa väčšinou uprednostňuje vlastná dedina pred druhou a susedná pred vzdialenejšou, každá skupina obcí vytvára z hľadiska sobášenia pomerne uzavretý celok. Vyplyva to nielen z rovnakého vierovyznania, ale aj z kultúrneho povedomia. Krekáči sa zriedka sobášili s horniakmi alebo dolinčanmi, aj keď im v tom náboženstvo nebránilo. Tak dievku, ktorá sa výnimočne vydávala z Devičia do Čabradského Vrbovka s plačom odprevádzali: *Ako tam, Marka, budeš na tých krekáčach? Iba kobe na krekáče*, posmievali sa v Pliešovciach neveste, keď sa vydávala do Dačovho Lomu. Výnimočné bývali sobáše aj medzi katolíckymi krekáčmi a horniakmi.

S odevom mali cudzie nevesty problémy už od zavítania. Ak sa pridžali svojho, líšili sa od ostatných. Ak prijali miestny odev, neradi to videli v ich rodnej obci, navyše vyšla výbava nazmar. Akýkoľvek bol vzťah medzi spôsobom odievania a okruhmi sobášenia, uvedené skupiny krekáčskych obcí sa odlišovali

nielen viacerými znakmi odevu, ale aj výraznou uzavretosťou pri výbere partnera z cudzej skupiny. Keďže spolupatričnosť určitých skupín obcí sa opierała nielen o náboženstvo a rovnaký odev, ale aj o príbuzenské vzťahy medzi obcami, ktoré vznikali sobášením, toto pevné skupinové povedomie stotožňovali obyvatelia aj s povedomím krekáčstva. Často sa stalo, že katolíci pokladali za krekáčov iba katolícke dediny, a vylúčili z nich evanjelické obce, kde sa už ináč obliekali. Informátori v Selciach sa zhodli na tom, že susedný Čabradský Vrbovok nie je krekáčsky, i keď tam sa pokladali za krekáčov, veď aj neďalekí dolinčania ich tak volali. Podobne Cerovania, ktorí označili za krekáčsku nielen svoju obec, ale aj Čabradský Vrbovok, Drieňovo, Čelovce a Opavu, s ktorými vytvárali spoločnú skupinu, dlho uvažovali nad tým, či sú krekáči aj v Dačovom Lome a Sucháni, kým dali zápornú odpoveď. *Lomianci a Suchánci* sa však hlásili za krekáčov práve tak, ako ich za krekáčov pokladali susedné Pliešovce a iné horniacke dediny.

Diferencovanosť povedomia a odevu krekáčov ešte neznamená, že krekáči nie sú všetci, ktorí sa za nich pokladajú, a za ktorých ich označujú nekrekáčske dediny. Neznamená to ani, že odevné znaky, ktorými sa dokladá krekáčska príslušnosť, musia byť všade rovnaké. Na porovnanie s horniakmi majú význam tie, ktoré najvýraznejšie preukazujú spolupatričnosť krekáčov a odlišnosť horniakov, a ktoré vedia najlepšie postrehnúť ich nositelia, bezpečne rozlišujúci horniacku a krekáčsku spôsob obliekania aj napriek tomu, že

Trvalo obývaná laznička usadlosť Gutemovcov. Senohrad. Foto J. Hodoš okolo roku 1960

Laznicka krajina, Hrušov, Foto J. Botík 1964

Laznicka usadlost' Stachovcov, Hrušov, Foto J. Botík 1964

jednotný nie je ani jeden z nich. Ďalšie údaje k týmto otázkam sú obsiahnuté aj v statiach o ľudovom odevu a spoločenských vzťahoch.

Nárečie krekáčov vo významnej miere prispelo k ich spolupatričnosti.²³ Máloktoľ informátor vyneschal spomedzi poznávacích znakov krekáčov ich reč. Horniaci zveličovali nezrozumiteľnosť krekáčov („skorej sa s Rusom dohovori, ako so Senohradzanom“). Svoje stredoslovenské nárečie pokladajú za spisovný jazyk, krekáči „prevracajú reč“. Krekáčske nárečie vysmievali v okolitých dedinách. Neraz počuli Drienovčania a Vrbovčania od neďalekých Žibritovčanov: *A te vrane kot peštale, kot vreštale, kot te mlade nadajale*. Horniaci sa smejú pohostinnosti Senohradčanov: *Mará, panu farárovi ser (syr) na stól!* Vysmieávajú sa, že krekáči nevedeli hovoriť, ale *poviedať*, že sú to „zabudnutí ľudia“.

Krekáči rozlišovali okrem „čistého“ jazyka horniakov aj miestne odchýlky svojho nárečia. Dačovlomci

a Suchánci *ojajdaľi*, Litavci a susedné dediny *potahovali reč*, niekde namiesto Elena hovorili Ila, inde za nič nepovedali Anča, iba Ana a pod.

Nárečové osobitosti krekáčov siahajú podľa obyvateľov väčšiny obcí takisto po hranicu, kde susedia s horniakmi a dolinčanmi. Napriek tomu, že viaceré znaky tohto nárečia predovšetkým často zdôrazňované *kobekaňie*, pokračujú do Novohradu, mapa hon-tiansko-novohradského nárečia od Milana Majtána prekvapivo potvrdzuje význam severnej a západnej hranice pre povedomie krekáčstva. Na tejto hranici sa zbiehajú všetky sledované nárečové osobitosti (MAJTÁN, M.: 1971, 296–311). V skúmanej časti Hontu sa začínajú Senohradom, Čekovcami, Bzovíkom a pokračujú pozdĺž Krupinice. Juh a juhovýchod nárečového celku ohraničuje len jeden znak. Tam aj krekáčske povedomie takmer chýba (Opava, Čelovec). Plachtince a Hrušov sú za hranicami tohto nárečového celku a ako sme uviedli, tam už krekáčov

Trvalo obývané laznické sídlo so zvonicom. Čekovce – „Gerlach“. Foto T. Szabó 1980

neregistrujú ani ako obyvateľov susedných obcí.

Ak k severnej časti nárečovej hranice pripočítame rozdiel v odievaní, ktorý sa s ňou kryje, pochopíme, prečo sa krekáči konfrontovali predovšetkým s horniakmi, prečo usudzovali, že aj meno dostali od nich a predovšetkým krekáčsko-horniackymi vzťahmi charakterizovali svoje kultúrne osobitosti. Krekáčsko-horniacky vzťah zvýraznilo osídlenie hontianskych lazov horniakmi. Porovnávali sa nielen medzi susediacimi dedinami, ale aj v rámci obyvateľov hontianskych obcí.

Kultúrnu odlišnosť si horniaci udržiavali aj po príchode do Hontu. V značnej miere k tomu prispievala ich sídelná izolácia na lazoch, ale aj spoločenská oddelenosť krekáčov, ktorí sa s nimi nesobášili, oddeľovali sa od nich, dávajúc najavo, kto je doma a kto privandroval.

Medzi prisťahovalcov zo severu patrili obyvatelia od Dobrej Nivy až po Cinobaňu, rodáci zo slatinských lazov, Detvy, z tisovníckych lazov, z oblastí, siahajúcich ďaleko za územie i predstavy hontianskych starousadlíkov. Napriek tomu patrili do spoločnej skupiny horniakov, lazníkov a prisťahovalcov, odlišujúcich sa od krekáčov aj kultúrne. Miestne deti ich cestou zo školy odprevádzali kameňmi, pokrikujúc „lazan, lazan“ (Litava), v krčme dostali príučku: „Horniak, ta sa, ide si sadnúť gazda!“ Horniaci boli „bezočiví a chvastaví“, boli „dotieraví“, prezývali ich

lapikurkármi, lebo kradli, ba aj ich mnohohodnosť a pracovitnosť bola starousadlíkom na posmech. Horniaci sa mohli brániť iba tým, že sa na lazoch čo najviac emancipovali od dediny. Zakladali si školu, obchod, cintorín, často svojpomocou, vyžadujúcou veľké finančné a pracovné investície (Cerovo, Plachtince). Na lazoch s miestnym osídlením sa s podobnými snahami nestretávame (Hrušov, Opava). Deti tam naďalej navštevujú školu v dedine, do dediny sa chodí nakupovať, tam sa pochováva a pod., pričom vzdialenosti a hustota lazových sídel nie sú menšie. Cesta k nezávislosti bola pre horniakov schodnejšia ako spoločenské splynutie so starousadlíkmi. Nezačala hneď po osídlení lazov, ale až keď sa horniaci vzmohli, keď ich pribúdalo, a spoločensky sa zjednotili. Prvé školy zriaďovali v štyridsiatych rokoch 20. storočia, rozkvet ich emancipačných úsilí spadá do povojnových rokov.

Súčasný vývoj lazov je podmienený tendenciami rozvoja socializmu, výrobnou a administratívnou integráciou. Sústreďujú sa družstvá, národné výbory atď. Zároveň sa buduje čoraz hustejšia sieť autobusových liniek spájajúcich nové centrá s okolím. Obyvatelia hornoplachtinských lazov posielajú svoje deti do školy v Čebovciach, družstevní roľníci patria pod stredisko v Sucháni, národný výbor majú v Stredných Plachtinciach, poštu a faru v Dolných Plachtinciach. Ktoré z týchto stredísk sa stane bydliskom lazníckych

rodín, ukáže budúcnosť. To však už nie je krekáčsko-horniacky problém, ale problém všetkých hontianskych lazníkov.

So súčasným spoločenským procesom v posledných desaťročiach sa čoraz väčšmi stiera odstup medzi starousadlíkmi a prisťahovalcami zároveň so znakmi, ktoré odlišovali krekáčov a horniakov. Pokiaľ tradičný odev nezanikol, krekáči preberajú horniacky spôsob odievania, ktorý svojou pestrosťou lepšie vyhovuje súčasnému vkusu, nárečím hovoria len najstarší ľudia, a povedomie krekáčstva sa uchováva ako doklad minulosti.

LAZY A SOCIALISTICKÁ KOLEKTIVIZÁCIA POĽNOHOSPODÁRSTVA

Socialistická kolektivizácia poľnohospodárstva, ktorá s novým vlastníckym vzťahom k pôde priniesla najvýraznejšie zmeny pre roľníkov, začala sa na

lazoch pomerne neskoro. V Plachtinciach roku 1977, v Hrušove roku 1979 a niektoré krupinské a čekovské lazy sú dodnes v rukách súkromníkov. Často sa dedinská pôda združstevňovala prv ako lazy, na ktorých sa gazdovalo vo viacerých obciach ešte v polovici sedemdesiatych rokov. Tendencie budúceho vývoja lazov sa preto výrazne neprejavili. V každom prípade lazničke rodiny prestali byť závislé od pôdy na okolí svojho sídla. Nové zárobkové možnosti, dochádzka do práce, nákupy potravín, to všetko ovplyvňuje ich rozhodnutie ostať na laze alebo ho opustiť. Niektoré družstvá podporujú prvú voľbu zriaďovaním výrobných stredísk na lazoch (Cerovo, Opava). Na druhej strane nové priemyselné podniky v mestách sú príťažlivé pre blízkosť škôl, kultúrnych zariadení a ďalších výhod najmä pre život mladých rodín. Bieda, ktorá kedysi vyhánala roľníkov z dedín na samoty a horniakov z rodných obcí, sa pominula. Dnes sa môžu slobodne rozhodnúť, akému zamestnaniu a akému bydlisku dajú prednosť. Výsledok ich rozhodnutia bude predmetom štúdia mladého pokolenia národopiscov.

Návrat z paše. Hrušov. Foto R. Stoličná 1975

POZNÁMKY

¹ Archív Hontianskej župy bol zničený roku 1945 v Šahách. Zachovalo sa z neho len niekoľko dokladov, ktoré boli v tom čase požičané bývalému krajskému archívu v Bratislave. Bližšie o tom pozri: Sprievodca po archívnych fondoch, Štátny archív v Banskej Bystrici, Bratislava 1963, s. 75. Archívne pramene, ktoré sa vzťahujú na komasačné udalosti v 19. storočí, čerpáme preto len z uvedených písomností Štátneho oblastného archívu v Banskej Bystrici (fond Krajského súdu). V priebehu práce použijeme na jeho označenie skratku ŠOBA.

² ŠOBA, Opava 1856–1872.

³ ŠOBA, Čelovce 1769–1910.

⁴ ŠOBA, Litava 1880–1937, Lackov 1857–1935, Senohrad 1770–1931, Dolné Mladonice 1770–1932, Horné Mladonice 1862–1931, 1857–1880.

⁵ ŠOBA, Litava 1770–1912.

⁶ Údaje o kopaničnej pôde z čias zavádzania tereziánskeho urbára z lazových obcí Hontu nám poskytol dr. Pavel Horváth, CSc., za čo mu úprimne ďakujeme. Pochádzajú z Krajinského archívu v Budapešti, Archív uhorskej miestodržiteľskej rady, fond Urbarialia (C 59), Comitatus Hontiensis (Regestrum actorum urbarialium 1769–1770, Tabella statum anteurbarialium Majoris Hont 1770).

⁷ ŠOBA, Dolný Dačov Lom 1868–1904.

⁸ ŠOBA, Cerovo 1861–1925.

⁹ Karel Chotek síce opisované urbárske spory, ktoré viedol František Plachy, pokladá za súčasť procesu *vyvazení půdy*, čiže odškodného za urbáriát a nie za neurbárske zeme, jeho doklady od súčasníkov však pozoruhodne dopĺňajú archívny materiál. CHOTEK, K.: 1906, 69.

¹⁰ ŠOBA, Cerovo 1715–1872.

¹¹ ŠOBA, Stredné Plachtince 1769–1910.

¹² Viac údajov o názvoch chotárných sídel v Honte prináša štúdia venovaná osobitne týmto otázkam. ŠVECOVÁ, S.: 1979, 25–49.

¹³ V nekomasovaných chotároch, kde navyše trval i úhorový systém, ktorý strojnásoboval počet kusov rolí v každom gazdovstve, bývala pôda neobyčajne rozdrobená. V pozostalostiach zo Sucháňa sa roku 1910 uvádza v jednom prípade 46 parciel oráčiny a lúk, v druhom prípade 66 parciel. (Okresný archív Zvolen, fond Okresného súdu v Krupine. Pozostalostné veci 1910.) Hoci uvedené príklady nie sú štatistickým priemerom, dokladajú neúnosnosť rozdrobenia pôdy v chotároch s trojpoľným hospodárením. Viedlo to k tomu, že roku 1925 sa v Sucháni začali komasačné práce, po ktorých sa už trojpoľné hospodárenie neobnovilo. Rozdrobenosť pôdy v Sucháni dokladajú aj informátori, spomínajúc na švíky zemičiek, ktorých malo priemerné gazdovstvo okolo päťdesiat kusov.

¹⁴ Detviensky typ salašníctva je podľa Vladimíra Kubijovycha okrem iného aj osobitný druh individuálneho salašníctva, ktorý sa vyskytuje na okolí Detvy a od nej na východ. Autor ho opisuje takto: „... každý majiteľ oviec má svoj osobitný salaš a v ňom niekoľko desiatok, ba vyše sto oviec. Košaruje sa pri ňom alebo roľa, alebo lúka, a často, ak osada nie je ďaleko, celé mliečne hospodárstvo sa vykonáva doma“. KUBIJOVYČ, V.: 1930, 105.

¹⁵ Okresný archív Zvolen (OAZ), fond Okresného súdu (OS), Pozostalostné veci 1892–1893.

¹⁶ Rozdelené osídlenie, keď v intraviláne obcí sa sústreďovala obytná časť sídla a za dedinou hospodárska časť, stodoly a maštale, spracoval na území Slovenska HOFER, T.: 1957, 377–424. V citovanej štúdii upozorňuje autor na viaceré hontianske obce, kde sa hospodárske stavby nachádzali za dedinou. Opiera sa o kartografický materiál druhého celokrajinského vojenského mapovania zo štyridsiatych rokov 19. storočia, kde sú názvy Plachtinszky Stodoli, Hornj Dacso Lamski Stodoli, Dolnj Dacso Lamski Stodoli, Suchansky Stodoli atď.

¹⁷ Scelenie pôdy malovýrobcov a s tým spojené zakladanie roztratených sídel bolo súčasťou poľnohospodárskej revolúcie od 18. storočia takmer vo všetkých krajinách Európy. O tomto procese, ktorý podnietilo zákonodarstvo Anglicka, Švédska, Dánska, Nemecka a iných krajín, píše HOFER, T.: 1980, 44, 48.

¹⁸ O rozdelení ženského odevu medzi dedinským bytom a lazom, keď sa dôsledne dodržiavalo pravidlo sviatocné šaty ukladať v dedine a všedné v laze, pozri štúdiu ŠVECOVÁ, S.: 1977, 231–232.

¹⁹ Písomné doklady o priebehu pozemkovej reformy z rokov 1921–1938 sú uložené v Štátnom ústrednom archíve SSR v Bratislave vo fonde Kolonizačného referátu Štátneho pozemkového úradu v Bratislave. Z hontianskych lazových obcí sme získali záznamy o rozpredaji coburgovských majetkov (L – 1110 – Jelšava A, kart. 493 a 495) majera Korské v Čabradskom Vrbovku a remanenčnej pôdy v Opave, na ktorých vznikli lazy; ďalej o rozpredaji majera v Plášťovciach, kde vznikla osada Iskoriňa (L 1069 Plášťovce B, kart. 386 a 387), napokon o parcelovaní strednoplachtinského veľkostatku na katastrálnom území Dolného Dačovho Lomu, kde takisto vznikli lazy (L 1063 Plachtince, kart. 372).

²⁰ Výsledky sčítania ľudu z roku 1910, kde sú záznamy o počte obyvateľov chotára, pozri v MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK, 1912, 519. Počet lazníkov z roku 1929 uvádza JANŠÁK, Š.: 1929, 110. Zistil ho dotazníkmi, ktoré

rozoslal okresným náčelníkom. Problematické sú predovšetkým výsledky súpisu z roku 1910. Nielenže tam chýba väčšina lazových obcí, ktoré mali v tom čase už trvalé osídlenie chotára (Dačov Lom, Litava, Opava, Horné a Stredné Plachtince, Hrušov a iné), ale do počtu týchto obyvateľov sa zahrnulo aj nelaznícke obyvateľstvo – Cigáni, bíreši na majeroch a pod. V Janšákovom súpise takisto chýbajú niektoré lazové obce (Hrušov, Čelovce, Sucháň), autor však zistoval iba roľnícke obyvateľstvo chotára. V každom prípade sú uvedené pramene jediné, ktoré prinášajú aspoň medzerovité údaje o rozsahu chotárneho osídlenia. Pri sčítaní ľudu sa tomuto osídleniu nevenovala pozornosť ani v mezivojnovom období, ani po ňom.

²¹ Neobyčajne presné údaje o detvianskej kolonizácii gemerských lazov nachádzame v štúdiu LUKNIŠ, M.: 1950, 64–70. Autor citovanej štúdie sa takisto nemohol oprieť o štatistické či iné súpisy, ale spracúva výsledky svojich terénnych výskumov z rokov 1947–1950. Exaktnosť týchto výskumov dokladá, okrem iného, mapa na strane 67, kde autor zaznačil všetky sídla horniakov, roztriedené na sídla jednej usadlosti, skupiny lazov, osídlenie pôdy majerov a ústredných osád. V ďalšej štúdiu venuje pozornosť Michal Lukniš gemerským lazom nielen z hľadiska ich alochtónneho, ale i autochtónneho osídlenia. Autochtónne, miestne osídlenie lazov spája so scelením pôdy v jednom kuse s jej nedostatkom okolo jadra a v týchto obciach dokladá aj dvojrezidenčnosť. Analógie medzi gemerským a hontianskym lazovým osídlením sa tak ponúkajú vo viacerých oblastiach, ktoré sme sledovali. LUKNIŠ, M.: 1980, 41–50.

²² Cerovskú kabaňu zdobenú čiernym šnurovaním, podľa ktorého vzniklo meno krekáč, uverejňuje NOSÁLOVÁ, V.: 1974, 246.

²³ Viera Urbancová v jednej zo svojich štúdií cituje J. Kollára, ktorý kladie otázku: „...jak po slovensky? Tak jak Handrburci, či jak Krekáci, či jak Trpáci...?“ Nárečie bolo všeobecnou charakteristickou črtou krekáčov. URBANCOVÁ, V.: 1979, 538.